

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 27 * άνοιξη 2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κυριάκος Ιωάννου, Τα Κυπριακά του Αθ. Σακελλάριου ως πηγή της «Ανεράδας» του Β. Μιχαηλίδη [3] ~ **Θεοδόσης Πυλαρινός**, Εκδοτικές πληροφορίες για βιβλία και το περιοδικό Παλλάδιον της Πολυξένης Λοϊζιάδος [6] ~ **Λεωνίδας Γαλάζης**, Υποθέσεις εργασίας και ερευνητικά ζητούμενα για τη βιογράφιση του Θρασύβουλου Μ. Κορέντη, συγγραφέα της μονόπρακτης κωμωδίας *Επ' αυτοφώρῳ* (1901) [9] ~ **Γιάννης Παπακώστας**, Διά τον Σύνδεσμον του απανταχού ελληνισμού. Το «Πρώτον εν Ελλάδι Εκπαιδευτικόν Συνέδριον» και η περίπτωση της Κύπρου [15] ~ **Σάββας Παύλου**, Θάλαττα θάλαττα! Περιπέτεια των ανθρώπων και της γραφής [19] ~ **Γιώργος Αράγης**, «Νεορομαντικοί και νεοσυμβολιστές...»: Συνέχεια [21] ~ **Νίκος Σαραντάκος**, Τρία λίγο πολύ άγνωστα στιγμιότυπα από την προσέγγιση του Λαπαθιώτη με το κομμουνιστικό κίνημα, τον Ριζοσπάστη και το ΣΕΚΕ [24]. Ένα ακόμα «μυλλωμένο» στιχούργημα του Λαπαθιώτη [27] ~ **Αλέξης Ζήρας & Λευτέρης Παπαλεοντίου**, Εργογραφία Γιάγκου Περιίδη: μια πρώτη καταγραφή [30] ~ **Λευτέρης Παπαλεοντίου**, Τρεις επιστολές του Γιάγκου Περιίδη στον Στρατή Τσίρκα [34] ~ **Δημήτρης Κόκορης**, Δύο ποιήματα του Βασίλη Χατζηανδρέου [36] ~ **Δημήτρης Δασκαλόπουλος**, Στοιχεία για την Dilys Powell και την «Αναστασία» [38] ~ **Αλέξης Ζήρας**, Ο Νίκος Εγγονόπουλος και «Ο ποιητής στην Καβάλα» [40] ~ **Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος**, Ξαναδρα-να-πε-τεύο-ντας [42] ~ **Συμεών Γρ. Σταμπουλού**, Ού ποιήσης... Άθισαύριστο κείμενο του Γιάννη Σκαρίμπα περί (μ)η Ποιητικής [44] ~ **Ηλίας Πετρίδης**, Ο Σκαρίμπα για την Κύπρο του 1964 - και μια επιστολή του αρχιεπισκόπου Μακαρίου [48] ~ **Αργύρης Παλούκας**, Συμβολή στην προπαιδεία του Μίλτου Σαχτούρη: οι στήλες αλληλογραφίας των περιοδικών της νεότητάς του, 1938-1941 [51] ~ **Κώστας Βασιλείου**, Κυπριακά συμφραζόμενα [58] ~ **Κ. Γ. Γιαγκουλλής**, Μνήμη Ευγένιου Στυλιανού (1932-1997) [63] ~ **Μ-Φ**, Μικρά φιλολογικά, σχόλια, προσθήκες, διορθώσεις [65]

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 27 * άνοιξη 2010

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη - φθινόπωρο)

Ιδρυτική επιτροπή: Φοίβος Σταυρίδης, Σάββας Παύλου, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συντακτική επιτροπή: Σάββας Παύλου, Λευτέρης Παπαλεοντίου, Λάμπρος Βαρελάς,
Δημήτρης Κόκορης, Κυριάκος Ιωάννου

Υπεύθυνοι ιστοσελίδας: Φοίβος Σταυρίδης, Κυριάκος Ιωάννου

✉

Εκτύπωση: Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ, Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεομοίτυπο 22435698)

✉

Συνεργασία, αλληλογραφία και συνδρομές να αποστέλλονται στον υπεύθυνο της έκδοσης (Τ.Θ. 14210, 2155 Αγλαντζιά - Λευκωσία. Τηλέφωνο: 00357 22338827· e-mail: plefteris@cytanet.com.cy)

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Παρακαλούμε τους συνεργάτες μας να μας στέλλουν ευσύνοπτα κείμενα, με ελάχιστες υποσημειώσεις. Επιστολές δεν δημοσιεύονται παρά μόνο στην ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού (<http://microphilologica.blogspot.com>). Απαντητικά σημειώματα θα πρέπει να αναφέρονται σε φιλολογικά θέματα.

Τα Μικροφιλολογικά διατίθενται στα παρακάτω βιβλιοπωλεία: ~ Λευκωσία: Βιβλιοπωλείο ΜΑΜ, Κωνσταντίνου Παλαιολόγου 19, 1015, τηλ. 22753536 ~ Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Σόλωνος 60, 106 72, τηλ. 210 3615 077 ~ Εναλλακτικό Βιβλιοπωλείο, Θεμιστοκλέους 37, 10677, Τηλ. 210 3802644 ~ Θεσσαλονίκη: Βιβλιοπωλείο Ιανός, Αριστοτέλους 7, 546 24, τηλ. 2310 277004 ~ Πάτρα: Βιβλιοπωλείο Πολύεδρο, Κανακάρη 147, 262 21, τηλ. 2610 277342.

Διεθνής Βιβλιογραφικό Αριθμός Σειράς: **ISSN 1450-0132**

Τιμή τεύχους: **3 €** Ετήσια συνδρομή (2 τεύχη): **5 €**

Το τεύχος αυτό έχει επιχορηγηθεί από τις Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού. Η επιχορήγηση δεν σημαίνει ότι το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού αποδέχεται το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ή τις απόψεις της συντακτικής επιτροπής.

Τα Κυπριακά του Αθ. Σακελλάριου
ως πηγή της «Ανεράδας» του Β. Μιχαηλίδη¹

Ήδη η κριτική έχει επισημάνει καταβολές από τη δημοτική και λαϊκή (ποιητική) παράδοση για το σημαντικότερο λυρικό ποίημα του Β. Μιχαηλίδη· η θεματική της «Ανεράδας» (1893) βασίζεται στη γνωστή «λαϊκή αντίληψη για τις ανεράδες (=νεράιδες)»,² ενώ οι προπαροξύτονοι και οξύτονοι οκτασύλλαβοι στίχοι ιαμβικού ρυθμού, που συνθέτουν τις δεκάστιχες στροφές της (με παρατακτική σύνδεση ή με ασύνδετο σχήμα), δεν είναι παρά τα πρώτα ημιστίχια «λαϊκών» δεκαπεντασύλλαβων. Από την άλλη, το ποίημα αυτό έχει συνδεθεί σωστά και με τη λόγια ποιητική παράδοση, κυρίως με ομόθεμα ποιήματα του ρομαντισμού και του συμβολισμού. Προφανώς, ο Β. Μιχαηλίδης δεν γνώριζε την μπαλάντα «La Belle Dame sans merci» (1819) του J. Keats ή τα αντίστοιχα ποιήματα των H. Heine, M. Λέρμοντοφ, Β. Μπριούσοφ, αλλά, ενδεχομένως, είχε πρόσβαση στις «Νηρηίδες» (1883) ή στη «Νεράιδα» (1889) του Γ. Βιζυηνού, σε ορισμένα ανάλογα ποιήματα του Κ. Παλαμά ή, πολύ περισσότερο, στο ποίημα «Η Νηρηΐς» (1893) του Ο. Ιασονίδη.³

Πάντως, υπάρχει περιθώριο να διερευνηθεί πιο συστηματικά η σχέση του Β. Μιχαηλίδη με τη δημοτική παράδοση. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, ο ποιητής αξιοποίησε και κυπριακά δημοτικά τραγούδια που περιλαμβάνονται στον Β' τόμο των πρόσφατων, τότε, *Κυπριακών* (1891) του Αθ. Σακελλάριου. Στο δημοσίευμα αυτό καταγράφονται μερικές πρώτες επισημάνσεις, αρχίζοντας από το δημώδες άσμα με τον λόγιο τίτλο «Εραστής δερόμενος» (*Τα Κυπριακά*, τ. Β', σσ. 148-149):

Π' αππεξωθιόν εδιάβαιννα 'πού την Φανερωμένην,
μιαν λυερήν εσκιάστηκα όμορφα χολλιασμένην,
ένεψά της για το φιλίν κι εκείνη ήτουν καϊμένη,
πάω να μπω στην πόρταν της την πετροχαλασμένην,
πάω να βκω την σκάλαν της 'πού να την δω καϊμένην, 5
'πού κάτω 'πού την τάβλαν της πέντ' έξ' αρματωμένοι
εκάμαν την ραχούλλαν μου μαύρην σκοτεινιασμένην,
'πού το πωρνόν στην εκκλησιάν εθώρεν με κι εγέλαν.
[-] Ανάθεμμάν σε, λυερή, και σέν' και το φιλίν σου,
εψές εθανατώσαν με στην μέσην της αυλής σου. 10
[-] Εψές σου 'γέλουν, νεούλλικε, κι αν θέλεις 'πόψε έλα.

Πρώτα απ' όλα μάς σταματά το πρώτο ημιστίχιο του δεύτερου στίχου («μιαν λυερήν εσκιάστηκα»), που επανέρχεται πανομοιότυπο στον δεύτερο στίχο της δεύτερης στροφής της «Ανεράδας», όπου, όμως, αποδίδεται περισσότερο πιστά η κυπριακή διάλεκτος («μιαν λυερήν εδθάστηκα»). Ας σημειωθεί εδώ ότι, αντίθετα με τη λ. εδθάστηκα (=είδα μια φευγαλέα μορφή, σαν σκιά), που εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και σήμερα, η λ. λυερή είναι πολύ αμφίβολο αν ήταν σε προφορική χρήση κατά την εποχή του Β. Μιχαηλίδη,

όπως δεν συμβαίνει ούτε στις μέρες μας. Στο σύγχρονο κυπριακό ιδίωμα εξακολουθεί να διασώζεται η έκφραση «νηστικός τζαι λυερός» (=περίλυπος). Προφανώς η λ. *λυερή*, που αποτελεί παραφθορά του *λυερή*, ξεσηκώνεται από τα δημοτικά τραγούδια ή από την έντεχνη λογοτεχνία. Εκτός από την παραπάνω έκδηλη ομοιότητα, υπάρχουν και άλλες αναλογίες ανάμεσα στην «Ανεράδα» και τον «Εραστήν δερόμενο»: Το περιεχόμενο και των δύο κειμένων είναι ερωτικό, μολονότι στο πρώτο η υπόθεση εκτυλίσσεται σε αστικό περιβάλλον («αππεξωθιόν [...] 'πού την Φανερωμένην»), ενώ το δεύτερο τοποθετείται στη φύση («σε μιαν ποταμοδικιάβαση», «λαόνια, κάμπους τζαι βουνά»). Και στα δύο οι «λυερές» παριστάνονται ως φευγαλέες και, τελικά, απρόσιτες ή άπιαστες φιγούρες γυναικών, με τη διαφορά ότι στο ποίημα του Β. Μιχαηλίδη, όπως δηλώνεται ήδη στον τίτλο, έχουμε να κάνουμε με νεράιδα, όχι με κοινή γυναίκα. Ας σημειωθεί εδώ ότι ανάλογη έκφραση υπάρχει και στο «Άσμα πραγματευτού δηχθέντος υπό όφεως» (στ. 3, α' ημιστ.): «Μια λυερή εσκιάστην του».⁴

Τόσο ο «Εραστής δερόμενος» όσο και ο νεραϊδόπληκτος ήρωας του Β. Μιχαηλίδη πέφτουν θύματα της γυναικείας ασπλαχνίας και απόρριψης: «εθώρεν με κι εγέλαν» («Εραστής...», στ. 8)· «τζαι ξαπολά 'ναχ χάχχανον» («Η ανεράδα», στ. 46). Βέβαια, η τιμωρία στον «Εραστήν...» είναι εξωτερική-σωματική («Εκάμαν την ραχούλλαν μου μαύρην σκοτεινιασμένην», στ. 7), ενώ στην «Ανεράδα» εσωτερική-ψυχική («εράην η καρτούλλα μου», στ. 52). Γενικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι και στα δύο ποιήματα δεσπόζει ο ανεκπλήρωτος έρωτας.

Όμως, εκτός από τον «Εραστήν...», και άλλα κυπριακά δημοτικά τραγούδια του Β' τόμου των *Κυπριακών* φαίνεται ότι αποτέλεσαν φραστικά ερεθίσματα για το «στήσιμο» της «Ανεράδας». Για παράδειγμα, οι ιδιωματικές λέξεις «λυερή», «πέρκαλλος» και «ανεράδα», οι οποίες στην ποίηση του Β. Μιχαηλίδη χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά στην «Ανεράδα» (στ. 8, 43 και 59 αντίστοιχα), ήδη εντοπίζονται σε δημοτικά τραγούδια του Β' τόμου των *Κυπριακών* («λυερή»: η λ. απαντά περίπου πενήντα έξι φορές «πέρκαλλος»: «Άσμα του Διγενή», σ. 15, στ. 35· «ανεράδα» ή «αναράδα»: «Άσμα, Τα εκατόν λόγια», σ. 39, στ. 64· «Εικόνας περιγραφή», σ. 152, στ. 66· «Η κάττα», σ. 244, στ. 11). Επίσης, ο στίχος «νειέν καί η σταλαμή» (άπαξ λεγόμενος) («Η ανεράδα», στ. 9) υπάρχει αυτούσιος στο «Άσμα Χριστοφουδιού εκ Λευκάρων» (*Τα Κυπριακά*, τ. Β', σ. 190, στ. 109). Ακόμη, ο στίχος «εράην η καρτούλλα μου» («Η ανεράδα», στ. 52), απαντά – με παραλλαγές ή λιγότερο επεξεργασμένους – στα δημοτικά τραγούδια «Άσμα, Τα εκατόν λόγια»: «γιατ' η καργιά μου 'κάη» (*Τα Κυπριακά*, ό.π., σ. 43, παραλλαγή του στ. 184)· «Κατάρα νέας υπό ερωμένου απατηθείσης»: «έτσ' ένι κι η καρτούλλα μου μαύρη σκοτεινιασμένη» (ό.π., σ. 147, στ. 16)· «Άσμα Χριστοφουδιού εκ Λευκάρων»: «και του φτωχού του Χριστοφή καργιά του έσσω 'ράη», «εραίσές μου την καργιάν και μαύρην την αφήκες» (ό.π., σ. 192, στ. 186, 271)· καθώς και σε ένα ερωτικό δίστιχο: «Εκάην η καρτούλλα μου όσον να σ' απαήσω» (ό.π., σ. 212).

Εξάλλου, ο Β. Μιχαηλίδης θα είχε διαβάσει και την εξήγηση του Αθ. Σακελλάριου (*Τα Κυπριακά*, τ. Α', σ. 717) για τις «Ανεράδες»: «Παρά τῶ κυπρίῳ λαῷ καλοῦνται Ανεράδες αἱ παρ' ἡμῖν Νεράιδες, θεωρούμεναι ὡς παρθένοι λευκά ἐνδύματα ἐνδεδυμένοι καὶ κατοικοῦσαι τὰ δάση, τὰς πηγάς, τοὺς ποταμούς καὶ τοὺς λειμῶνας». Επίσης, ἐνδέχεται νὰ ἀντλήσῃ τὸν στίχο τῆς «Ανεράδας» ἀπὸ τὸ «Ἄσμα ἐρωτομανοῦς» (σ. 149· ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετὰ τὸ «Εραστής δερόμενος») ἢ «Τοῦ Ἀντωνῆ σάτιρα» (σσ. 166-168), στὰ ὁποῖα ἐπίσης χρησιμοποιοῦνται οξύτονοι καὶ προπαροξύτονοι οκτασύλλαβοι στίχοι ἰαμβικοῦ ρυθμοῦ. Ἀς προστεθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ παρομοίωση «Ἀκλούθουν τῆς σαν το μαρτίν» («Ἄσμα ἐρωτομανοῦς», στ. 7) δὲν μπορεῖ παρά νὰ συνδεθεῖ με τὴν περίπου ἀνάλογη εἰκόνα καὶ παρομοίωση «οὐλα τ' ἀρνὶν εἰς τὸν τσοκκόν / ο ἀχαρος ἐπκιάστηκα» («Ἡ ἀνεράδα», στ. 10-11).

Βέβαια, καὶ σὲ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Β' τόμου τῶν *Κυπριακῶν* θὰ μπορούσαν νὰ ἐντοπιστοῦν ἀναλογίες με (ιδιωματικά κυρίως) ποιήματα τοῦ Β. Μιχαηλίδη. Για παράδειγμα, τὸ παρακάτω τετράστιχο ποῦ ἀποδόθηκε στὸν Β. Μιχαηλίδη:⁵

Θεέ μου, τῆι νὰ πέθανα τὸ Σάββατον τὸ βράδν
τῆι Ἰζερκατῆν 'πού τὸ πρωί νὰ κατεβῶ στὸν Ἄδη
πό' ν οἱ παπάδες ἀδειανοὶ τῆι τὰ λεγνά ἀλλαμένα,
νὰ συναχτοῦν νὰ κλάψουσιν ξηχωριστὰ γιὰ μένα

παραπέμπει σαφῶς στὸ δημοτικὸ δίστιχο (*Τα Κυπριακά*, τ. Β', σ. 220):

Θεγέ μου, καὶ νὰ πέθαινα μιαν Κερκακὴν ἡμέραν,
νὰ ῥτασιν οὐλα τὰ λεχνά στὸ μνήμα μ' ἀλλαμένα.

Ἡ, τέλος, θὰ μπορούσαν νὰ ἀναγνωριστοῦν ἐυδιάκριτες φραστικές ἀναλογίες σὲ στίχους ἀπὸ τὴν ποιητικὴ σύνθεση «Ἡ 9ῆ Ἰουλίου 1821 ἐν Λευκωσίᾳ (Κύπρου)» καὶ σὲ στίχους ἀπὸ δημῶδη ἄσματα: «τῆ εἶπεν τὰ τούντα δκυο λόγια με δκυο δεῖλη καμένα» («Ἡ 9ῆ Ἰουλίου...», στ. 534· βλ. καὶ στ. 390)· «κι ἀπολοήθη κι εἶπεν τῆς με δύο χεῖλη καμένα» («Ἄσμα Ἀγίου Γεωργίου», *Τα Κυπριακά*, ὁ.π., σ. 95, στ. 33· βλ. καὶ ἀτίτλο ἐρωτικὸ δίστιχο, ὁ.π., σ. 216). «Τότες, Ἀρχιεπίσκοπος ἐσηλῶσεν τὸ δειν τοῦ / στὸν οὐρανόν, τῆ ἐφάνησαν τὰ μμάδκια τοῦ κλαμένα» («Ἡ 9ῆ Ἰουλίου...», στ. 531-532)· «Τότες ὁ Παντολέοντας με οὐλην τὴν καργιάν τοῦ, / ἐσήκωσεν στὸν οὐρανόν τὰ μμάδια καὶ τὸν νουν τοῦ» («Ἄσμα Ἀγίου Παντελεήμονος», *Τα Κυπριακά*, ὁ.π., σ. 102, στ. 108-109· βλ. καὶ σ. 109, στ. 362-363).

Ἀς ἀναφερθεῖ, τέλος, ὅτι καὶ ὁ Δ. Λιπέρτης ἀξιοποιεῖ τὴ δημοτικὴ παράδοση σὲ ιδιωματικά ποιήματά του. Για παράδειγμα, τὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγούδι «Ἡ Τρανταφυλλένη» (*Τα Κυπριακά*, τ. Β', σ. 156) παρουσιάζει ἐνδιαφέρουσες θεματικές καὶ τεχνολογικές ἀναλογίες με τὸ πιο δημοφιλὲς ποίημα τοῦ Λιπέρτη, τὸ «Βούττημαν ἡλιου». Ὅμως, γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ χρειάζεται νὰ γίνῃ ξεχωριστὴ ἐργασία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή τον φιλόλογο Κώστα Νικολαΐδη, ο οποίος μου έδωσε το πρώτο ερέθισμα για το δημοσίευμα αυτό.
2. Βλ. ενδεικτικά, Γ. Κατσούρης, Βασίλης Μιχαηλίδης: *Η ζωή, η προσωπικότητα και το έργο του*, τ. Β', Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 2002, σ. 345.
3. Α. Παπαλεοντίου, «Το μοτίβο της νεράιδας και η αγωνία του ποιητή: Από τον Κητς και τον Πούσκιν στον Β. Μιχαηλίδη και στον Α. Πορφύρα», *Στοχαστικές προσαρμογές. Για την ιστορία της ευρύτερης νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2000, σσ. 17-56 και «Ερευνητικά ζητήματα και ζητούμενα στην ποίηση του Βασίλη Μιχαηλίδη. Ένα παράδειγμα: 'Το όρομαν του Ρωμιού'», *Ελληνικά* 59.1 (2009) 137, 140-141, 142.
4. Ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής - «Δύο ποιήματα της κυπριακής λαϊκής γραμματείας», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 25 (1999) 443-455 - παρουσιάζει την «Ανεράδα» του Β. Μιχαηλίδη, το δημοτικό τραγούδι «Άσμα πραγματευτού δηχθέντος υπό όφραως» (*Τα Κυπριακά*, τ. Β', σσ. 146-147), το ίδιο και σε «μικρή διασκευή Κώστα Μόντη», και το ποίημα «Ο πραγματευτής» του Ι. Γρυπάρη. Παρά τις αναλογίες που εντοπίζει ο μελετητής ανάμεσα στο δημοτικό τραγούδι και στον «Πραγματευτή» του Ι. Γρυπάρη, δεν συνδέει περαιτέρω την «Ανεράδα» (μα είναι ποίημα "λαϊκής γραμματείας" ούτε με το πρώτο ούτε με το δεύτερο κείμενο).
5. Το τετράστιχο αυτό, καθ' υπαγόρευση του Κ. Πιλαβάκη στον Αρ. Κουδουνάρη, περιλαμβάνεται στα *Άπαντα* του Β. Μιχαηλίδη (επιμ. Γ. Κατσούρης, τ. Α', Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 2002, σ. 337): ωστόσο, οι πρώτοι δύο στίχοι σώζονται (με ορισμένες διαφοροποιήσεις) και από τον Γ. Λεύκη (*Βασίλης Μιχαηλίδης, ο ποιητής της Κύπρου*, Κύπρος 1937, σ. 60): «Θεέ μου, και να πέθανα ένα Σάββατο βράδυ, / την Κυριακή με το πρωί να κατεβώ στον Άδη».

Κυριάκος Ιωάννου

Εκδοτικές πληροφορίες για βιβλία και το περιοδικό Παλλάδιον της Πολυξένης Λοϊζιάδος

Δύο επιστολές της παιδαγωγού και λογοτέχνιδος Πολυξένης Λοϊζιάδος (1855 [ή 1853]-1942) και δύο του εκδότη της Στυλιανού Χουρμούζιου (1850-1937), του διευθυντή της εφημερίδας *Σάλπιγξ* της Λεμεσού, ανέκδοτες, αναφερόμενες όλες σε δικές της συγγραφικές εργασίες, δημοσιεύονται στη συνέχεια. Το ενδιαφέρον τους είναι πολλαπλό: α) Οι δικές της, ειδικά, επιστολές προς τον αρχιγραμματέα της Κύπρου αποτελούν άτυπα αυτοψυχογραφήματά της, καταδεικτικά της σοβαρότητας, της υπευθυνότητας και της συστηματικότητάς της. β) Μας δίνουν μαρτυρίες για τη λογοτεχνική παραγωγή της, με χρήσιμα στοιχεία για την ιστορία των εκδόσεών της. γ) Παρουσιάζουν το τυπικό της κατά νόμον υποχρέωσης των εκδοτών να στέλνουν «προς εγγραφήν» στην αρχιγραμματεία της κυβερνήσεως, επί αγγλοκρατίας, τους τίτλους των εκδιδόμενων βιβλίων και περιοδικών. Η σχολαστική τήρηση του νόμου αυτού εξάγεται καθαρά από τις, στερεότυπες κατά τα άλλα, επιστολές αυτές, σημείο του άγρυπνου οφθαλμού της αγγλικής διοίκησης (η καταγραφή των εμπεριεχομένων εκάστου βιβλίου καθώς και η ημερομηνία εκτύπωσής του αποτελούν πρόσθετες ενδείξεις ενός εύσχημου αλλά ουσιαστικού ελέγχου και ενός καλοστημένου μηχανισμού). δ) Αντλούνται πληροφορίες για τα τιράζ, τα επί το ελληνικόν τραβήγματα, τις τιμές πώλησης και τους εκδότες της Λεμεσού.

Α΄

Έντιμον Κύριον Αρχιγραμματέα
εις Λευκωσίαν

Την λίαν τιμών με επιστολήν Υμών διεξήλθον μετά μεγάλης μου απορίας, διότι, ενώ εγώ αυτή απέστειλα Υμίν εκ των πρώτων ως ώφειλον, ένα μετά τον άλλον και τον Α΄. και Β΄. και Γ΄. αριθμόν «Παλλαδίου» μου,¹ δεν ελήφθησαν, ως με ειδοποιείτε.² Ίσως ο δι' ου απέστειλα αυτά εις το ταχυδρομείον κάπου τα ελησμόνησε κατά λάθος διό σπεύδω αμέσως αποστέλλουσα ταύτα σήμερον μετά πολλής συγγνώμης διά την ακουσίαν ταύτην παράλειψιν, και διατελώ,

Μετά πάσης τιμής Υμετ. ευπειθής θεραπείαινα
Πολυξένη Λοιζιάς.

Λεμεσώ, 8-4/27

Β΄

Εντιμότητα,

Λαμβάνω την τιμήν ν' απαντήσω εις την επιστολήν της Υμετέρας Εντιμότητος, ημερομηνίας 29 λήξαντος, Νο 2920/1907, ότι, μετά το 6^{ον} φυλλάδιον του «Παλλαδίου» μου η έκδοσίς του διεκόπη, ως συνήθως, κατά τους 3 θερινούς μήνας, Ιούλιον, Αύγουστον και Σεπτέμβριον,³ και από του 7^{ου} φυλλαδίου εξεδόθη διπλούν φυλλάδιον καθ' έκαστον μήνα, ήτοι, Νο 7 και 8 ομού, του Οκτωβρίου, 9 και 10 ομού, του Νοεμβρίου, και 11 και 12 ομού, του Δεκεμβρίου,⁴ ως θα ίδητε, ότι σημειούται και εις τα εξώφυλλα των 3ών ανωτέρω εκδόσεων και εις εκάστην πρώτην σελίδα αυτών, των οποίων λαμβάνω την τιμήν ν' αποστείλω Υμίν και πάλιν σήμερον τ' αντίτυπα, αν και εγκαίρως είχαν αποστείλη ταύτα προς Υμάς.

Προς την Αυτού εντιμότητα,
τον Αρχιγραμματέα,
Εις Λευκωσίαν.
Λεμεσώ, 4/2/29.

Διατελώ της Υμετέρας εντιμότητος,
ευπειθής θεραπείαινα,
Πολυξένη Λοιζιάς.

Γ΄

Προς την Αρχιγραμματεΐαν
της Κυβερνήσεως

Εξοχώτατε,

Πέμπω εις το γραφείον της Κυβερνήσεως προς εγγραφήν κατά τον νόμον, τρία αντίτυπα της «Πατριδογραφίας Κύπρου».⁵

1. Συντάκτης του βιβλίου είνε η κ. Πολυξένη Λοιζιάς διευθύντρια του παρθεναγωγείου Λεμησσού.

2. Ετυπώθη εις το τυπογραφείον μου της «Σάλπιγγος».

3. Αντίτυπα ετυπώθησαν χίλια.

4. Εξοδεύονται προς 9 πέννας έκαστον.

5. Ύλη του βιβλίου είνε: περιληπτική περιγραφή της νήσου προς διδασκαλίαν εν τοις σχολείοις.⁶

6. Ετυπώθησαν εντός του μηνός Νοεμβρίου.

Λεμησώ 20/2 Δεκεμβρίου 1890

Διατελώ υμέτερος θεράπων
Σ. Χουρμούζιος

Εξοχώτατε,

Εν τῷ τυπογραφίῳ μου ετυπώθη το «Δραματικόν Ειδύλλιον ἡ Δούλη Κύπρος»,⁷ ἐξ οὗ πέμπω ἤδη πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τρία ἀντίτυπα κατὰ τὸν Νόμον.

1. Συντάκτης καὶ ἐκδότης τοῦ βιβλίου τούτου εἶνε ἡ δεσπ. Πολυξένη Λοιζιάς, διευθύντρια τοῦ Παρθεναγωγείου Λεμησοῦ.

2. Ἀντίτυπα ετυπώθησαν χίλια (ἀρ. 1.000).

3. Ετυπώθησαν διὰ συνδρομῶν καὶ πρὸς πώλησιν.

4. Ἡ τιμὴ τῶν ωρίσθη εἰς σελλίνιον ἓν ἕκαστον.⁸

5. Ἡ ἐκτύπωσις τῶν ἐγένετο ἐντὸς τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός.

6. Το περιεχόμενον εἶνε δράμα ἐπὶ τινος περιόδου τῆς βασιλείας τῶν Λουζιανῶν.⁹

Πρὸς τὴν Ἀρχιγραμματεῖαν τῆς Κυβερνήσεως.
Εἰς Λευκωσίαν.¹⁰

Διατελῶ ὑμέτερος θεράπων
Σ. Χουρμούζιος
Λεμησῶ 9 Οκτωβρίου 1890¹¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το δυσεῦρετο, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα τέσσερα ἔτη τοῦ, Παλλάδιον, γυναικεῖο περιοδικό («το μόνον γυναικεῖον περιοδικόν ἐν Κύπρῳ ἀναφέρει ἡ ἐκδύτρια στο τχ. 7 τοῦ Α΄ ἔτους, σ. 111), ποῦ ἐξέδιδε καὶ συνέτασσε ἡ Πολυξένη Λοιζιάς, το οποίο καὶ ἀποτέλεσε πενιχρό μέσο βιοπορισμοῦ στα τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τῆς, ὅταν ἀφυπηρέτησε χωρὶς νὰ συνταξιοδοτηθεῖ, παρὰ τὴν 45ετὴν ὑπηρεσίαν τῆς, κυκλοφόρησε ἀνελλιπῶς, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν Ἀντ. Ἰντιάνο, ἀπὸ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1926 καὶ ἐπὶ ὀλόκληρη ὀκταετία. Βλ. καὶ *Κυπριακὰ Γράμματα*, τχ. 63 (Σεπτέμβριος 1940), σ. 250-254, Ἀντ. Ἰντιάνου, «Στοιχεῖα γιὰ τὴν βιογράφησιν καὶ τὸ ἔργο τῆς Πολυξένης Λοιζιάδος». Το β΄ καὶ γ΄ τχ. ἦταν τοῦ Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου τοῦ 1927, ἀντίστοιχα. Βλ. καὶ Λ. Παπαλεοντίου, *Κυπριακὰ περιοδικὰ (1903-1958)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2006, σσ. 171-173.

2. Εἶναι ἐμφανὴς ἡ συστηματικὴ παρακολούθησις τῆς ἐκδοτικῆς κινήσεως ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος συμμόρφωσις τῆς προσεκτικῆς Λοιζιάδος. Ὁ ἀρχιγραμματεάς, ποῦ γνῶριζε γιὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ ἐντύπου, λόγω τῆς υποχρέωσις τῆς ἐκδύτριας νὰ τὴ δηλώσει, προφανῶς μόλις ἔλαβε τὸ 4^ο τχ. τοῦ Μαρτίου, ἀνακαλύπτοντας τὴ μὴ ἀποστολὴ τῶν τριῶν πρώτων ἐιδοδοποίησε ἐγγράφως, ὅπως ἐξάγεται ὁ τρόπος ἐπικοινωνίας τοῦ ἀπὸ τὸ ἐπόμενον γράμμα, γιὰ τὴν ἀποστολὴ τους.

3. Πρόκειται γιὰ καθιερωμένη παγίως τακτικὴ τῆς. Ἡ Λοιζιάς τὸ καλοκαίρι διέμενε στὶς Πλάτρες γιὰ παραθερισμό. Ἐπίσης, γιὰ λόγους υγιείας ταξίδευε στὴν Ἑλλάδα, στο Λουτράκι, ἢ μετέβαινε στὸν Καλοπαναγιώτη γιὰ λουτροθεραπεία. Δεδηλωμένα καὶ ὄχι εὐκαιριακά, ἀναπλήρωνε παγίως τὰ μὴ ἐκδοθέντα τεύχη με διπλά, κατὰ τοὺς μῆνες Οκτώβριον, Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον, μὴ ἀναφερόμενη στο προσωπικὸ τῆς θέμα ἀλλὰ σε μία ἄλλη εὐλογη αἰτία διακοπῆς: «Ἐνεκα τῆς ἐκ τῶν πόλεων τῶν ἀπουσίας τῶν πλειστῶν συνδρομητῶν. "Παλλάδιον" καὶ ἀνταποκριτριῶν μας εἰς ἐξοχὴν, εἰς Ἀθήνας καὶ λοιπὴν Ἑυρώπην διακόπτεται ἡ ἐκδοσίς τοῦ κατὰ τὸ διάστημα τούτο, διὰ νὰ ἐπαναληφθῇ ὠρισμένως, γενομένη κατὰ 15ῃμερίαν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν 12 φυλλαδίων τῆς ἐτησίως συνδρομῆς τοῦ μέχρι Δεκεμβρίου 1927 [...]». Βλ. τχ. 7, ὅ.π. Ἡ ἀνά δεκαπενθήμερον ἀναγγελία κυκλοφορίας τῶν τευχῶν αὐτῶν δὲν τηρήθηκε, προφανῶς γιὰ τεχνικούς λόγους, ἀναπληρώθηκε ὁμοῦς τὸ κενὸ με τὴν κυκλοφορίαν τῶν διπλῶν τευχῶν κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνες τοῦ ἰδίου ἔτους.

4. Σημειῶνουμε ὅτι τὸ Παλλάδιον δὲν εἶχε συνεχόμενη τευχαρίθμησις, ἀλλὰ ἀνά ἔτος ἀρχίζε ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ 1. Δηλωνόταν ὁμοῦς πρὸς διάκρισιν τὸ ἔτος τοῦ (Α΄, Β΄, Γ΄ κ.λπ.).

5. Στὴν παράγραφον αὐτὴ ἀποτυπώνεται ἡ ἀπαίτησις τοῦ νόμου ἐναντὶ τῶν ἐκδοτῶν: Ἐγγραφὴ τοῦ ἐκδοθέντος ἔργου, συνοδευόμενῃ ἀπὸ κατάθεσιν τριῶν ἀντιτύπων.

6. Ἡ ξερὴ περιγραφή ἀπαλλάσσει τὸν ἐκδότη ἀπὸ περαιτέρω ἐξηγήσεις. Ὡστόσο, τὸ βιβλίον εἶχε ἐθνικὸ στόχο, ἡ σημασία τοῦ οποίου ἀναβαθμίζεται λόγω τῆς χρήσεως τοῦ στα σχολεῖα.

7. Ο πλήρης τίτλος: *Δούλη Κύπρος, δραματικόν ειδύλλιον*, υπό Πολυξένης Λοϊζιάδος. Εν Λεμεσού Κύπρου 1890, εκ του Τυπογραφείου «Σάλπιγγος».

8. Η *Δούλη Κύπρος* σατιρίστηκε από τον Σίμο Μενάρδο, γνώστη των πνευματικών πραγμάτων της Λεμεσού και οξύ κριτικό πνεύμα. Συγκεκριμένα, σε επιστολή τού Γ.Σ. Μενάρδου, γιου του Σίμου, χρονολογημένη από την 1 Σεπτεμβρίου 1969, αναφέρονται στον παραλήπτη Κ. Πιλαβάκη τα εξής χαρακτηριστικά για το εν λόγω έργο της Λοϊζιάδος. (*Πνευματική Κύπρος*, ό.π., σ. 109-113, «Μία επιστολή»): «[...] Σας στέλλω [...] και μερικά από τα σατιρικά του σχόλια (από μνήμης αυτά) σε κάποιο δραματικό ειδύλλιο *Δούλη Κύπρος*, 1890, της Πολυξένης Λοϊζιάδος [...]. Δίπλα εις το τετράστιχον αυτό του πρωτοτύπου, που απευθύνει ο ένας εραστής στον άλλο, “Εκκλαιον όταν έκλαιες, / ωχρίων αν ωχρίας / και ηρυθρίων πάραυτα / οπόταν ηρυθρίας”, σημειώνει ο [Σίμος] Μενάρδος, “Κυρία Πολυξένη μου, / εγώ απεναντίας, / έκλαια το σελλίνι μου / ενώ συ εμειδιάς”, γιατί όλο το μοτίβο της σάτιρας αυτής είν’ ένας θρήνος για το σελλίνι που έδωσε για ν’ αγοράση ένα τέτοιο ειδύλλιο. [...]». Πρόκειται για γλαφυρό δείγμα απρόσμενου, δημοσίευτου, λογοτεχνικού-φιλολογικού «διαλόγου». Αιτία ο καθορισμός της τιμής, «σελλίνιον εν» και απότοκη αυτής η γνωστή «φειδωλότητα» του Σ. Μενάρδου στο οικονομικό.

9. Το περιεχόμενο είναι σαφώς εθνικό, που προσπερνάται αόριστα, χωρίς πολλά λόγια («επί τινος περιόδου [...] των Λουζινιανών»). Πρόκειται για θεατρικό έργο, γραμμένο το 1882 (και τυπωμένο, όπως είδαμε, το 1890), το οποίο μάλιστα παραστάθηκε δύο φορές στο Παρθεναγωγείο Λεμεσού. Τους ρόλους μοιράστηκαν μαθήτριες του ίδιου σχολείου. Ευχαριστώ τον φίλο κ. Ανδρέα Κλ. Σοφοκλέους, ο οποίος μου παραχώρησε από το αρχείο του και τις τέσσερις επιστολές που παρουσιάζονται εδώ.

10. Δεν επιφέραμε αλλαγές στην ορθογραφία ή τη στίξη των επιστολών.

11. Η Λοϊζιάς ξεκίνησε δυναμικά την εκδοτική της πορεία, εφόσον σχεδόν ταυτόχρονα εκδόθηκαν δύο βιβλία της. Πολύ χρήσιμες για την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων και την παρακολούθηση των εκδόσεων είναι οι ακριβείς αναφορές του μήνα έκδοσης, που καταγράφονται σε επιστολές, όπως εν προκειμένω του Χουρμούζιου. Έτσι, οι ακριβείς χρονολογήσεις αποτελούν ασφαλή τεκμήρια για ταυτίσεις σε περίπτωση χρονικών κενών στη ζωή και το έργο της Λοϊζιάδος. Με άλλα λόγια, έχει σημασία και βιογραφική (ακόμη και γραμματολογική) αξία ότι τα δύο βιβλία της εκδόθηκαν στα τέλη του 1890 και όχι αόριστα το 1890.

Θεοδόσης Πυλαρινός

8

Υποθέσεις εργασίας και ερευνητικά ζητούμενα για τη βιογράφιση του Θρασύβουλου Μ. Κορέντη, συγγραφέα της μονόπρακτης κωμωδίας *Επ’ αυτοφώρω* (1901)

Πρόσφατα εντοπίστηκαν από τον Λ. Παπαλεοντίου δύο δυσεύρετα βιβλία του Χιώτη συγγραφέα Θρασύβουλου Μ. Κορέντη, που μας ήταν γνωστά μόνο ως τίτλοι από την *Κυπριακή βιβλιογραφία* του Ν. Γ. Κυριαζή και από συνοπτικές αναφορές του Κ. Γ. Γιαγκουλλή:¹ *Πεννιαίς. Σατυρικοί στίχοι*, τόμ. Α΄, Εν Λευκωσία, Τύποις «Φωνής της Κύπρου», 1901 και *Η Ξάνθω*. Πρωτότυπον έμμετρον διήγημα, Εν Λευκωσία, Τύποις «Φωνής της Κύπρου», 1902.² Ωστόσο, αν και διαθέτουμε τα πιο πάνω έμμετρα κείμενα του Κορέντη, δεν έχουν μέχρι στιγμής εντοπιστεί επαρκείς πληροφορίες για τον ίδιο τον συγγραφέα και για τη σχέση του με την Κύπρο, εκτός από τις παρακειμενικές

ενδείξεις, στις οποίες γίνεται λόγος για τις σχέσεις του με τη σημαίνουσα κυπριακή οικογένεια του Κωνσταντίνου Μαυρομμάτη, και στα ενδοκειμενικά αυτοαναφορικά στοιχεία, τα οποία ασφαλώς δεν συνιστούν επιβεβαιωμένες βιογραφικές πληροφορίες, και γι' αυτό συνιστούν μόνο μια βάση για τη μελλοντική εργοβιογραφική έρευνα. Συνεπώς, θα ήταν πρόωρο να ενταχθεί η έμμετρη μονόπρακτη κωμωδία *Επ' αυτοφώρω* στο κυπριακό θέατρο, καθότι δεν διαθέτουμε για την ώρα στοιχεία για την κυκλοφορία των βιβλίων του Κορέντη στην Κύπρο ούτε για τη σχέση του ίδιου με το νησί.

1. Οι παρακειμενικές βιογραφικές ενδείξεις. Στη σελίδα τίτλου των δύο βιβλίων ο συγγραφέας δεν παραλείπει να δηλώσει την καταγωγή του, υπογράφοντας: «Θρασύβουλος Μ. Κορέντης, Χίος». Το βιβλίο *Πεννιαίς. Σατυρικοί στίχοι* (1901) αφιερώνεται «*τῷ φιλογενεστάτῳ κυρίῳ Ανδρέᾳ Κ. Μαυρομμάτῃ*», στον οποίο ο συγγραφέας εκφράζει τον θαυμασμό και την ευγνωμοσύνη του για την ανιδιοτελή φιλανθρωπική του δραστηριότητα. Το έμμετρο αφιερωματικό κείμενο φέρει τη χωροχρονική ένδειξη «*Μερσίνη, 1 Ιανουαρίου 1901*».³ Ο Ανδρέας ήταν ένα από τα εννιά παιδιά του Κύπριου εμπόρου και επιχειρηματία Κωνσταντίνου Μαυρομμάτη (Πάφος, 1831;-Μερσίνα, 1903),⁴ ο οποίος σε ηλικία 14 χρόνων έφυγε από την Πάφο και εγκαταστάθηκε μόλις στη Μερσίνα, για να καταστεί αργότερα «*ο θεμελιωτής και αναμορφωτής αυτής*», προσφέροντας από τα πλούτη που απέκτησε από τις εμπορικές, χρηματιστικές και βιοτεχνικές του δραστηριότητες για τη θρησκευτική, εκπαιδευτική και κοινωνική ανάπτυξη της πόλης, και γι' αυτό συγκαταλέγεται ανάμεσα στους μεγάλους ευεργέτες του μείζονος ελληνισμού.⁵ Είναι, λοιπόν, πιθανό ο Α. Μαυρομμάτης (ο οποίος διετέλεσε Πρόεδρος της Φιλοπτώχου Κυπριακής Αδελφότητας Μερσίνης)⁶ να είχε βοηθήσει οικονομικά τον Θρ. Κορέντη για να εκδώσει το βιβλίο του, και ο συγγραφέας το αφιέρωσε σε εκείνον, για να του εκφράσει την ευγνωμοσύνη του. Άγνωστο παραμένει γιατί εκδόθηκε το βιβλίο στην Κύπρο, και αν η έκδοση συνδέεται με παραμονή του Κορέντη στο νησί.⁷

Η στενή σχέση του Θρ. Κορέντη με την οικογένεια του Κωνσταντίνου Μαυρομμάτη είναι εμφανής και στην αφιέρωση που προτάσσεται στο «πρωτότυπον έμμετρον διήγημα *Η Ξάνθω*»: «*Τῇ ευγενεστάτῃ κυρίᾳ / Αγγελικῇ Α. Μαυρομμάτῃ / κ.τ.λ., κ.τ.λ., κ.τ.λ. / βαθυτάτης τιμῆς / ελάχιστον δείγμα*». Πιθανότατα η Αγγελική ήταν νύφη του Κωνσταντίνου Μαυρομμάτη· επιπλέον, πρέπει να διερευνηθεί αν αυτή ήταν σύζυγος του Ανδρέα ή του αδελφού του, Αντώνη.⁸ Η αφιέρωση δεν φέρει χωροχρονική ένδειξη και έτσι δεν γνωρίζουμε αν *Η Ξάνθω* γράφτηκε στη Μερσίνα ή στην Κύπρο. Πάντως, η κυκλοφορία του βιβλίου στη Μερσίνα πρέπει να θεωρείται βέβαιη, αν κρίνουμε από τη διαφήμιση ποτών που δημοσιεύεται στην τελευταία σελίδα του βιβλίου και η οποία απευθύνεται στους καταναλωτές Μερσίνας, Ταρσού και Αδάνων.⁹ Από την άλλη, διαθέτουμε μιαν αδιάσειστη ένδειξη ότι στις αρχές του 1902 ο Θρ. Κορέντης βρισκόταν στη Μερσίνα, καθότι συνυπογράφει μαζί

με άλλους συμπολίτες του μίαν επιστολή διαμαρτυρίας, με τη χωροχρονική ένδειξη «*En Merσίνη τη 8 Ιανουαρίου 1902*», εναντίον του Α. Τασογλίδη που, καλυμμένος με ψευδώνυμο, αποκαλούσε τον Κωνσταντίνο Μαυρομμάτη «*μέλος οθνείων εταιρειών, προδότην και δη αρνησίθρησκον*».¹⁰ Επομένως, η υπόθεση εργασίας που υιοθετούμε είναι ότι ο Θρ. Κορέντης δεν έζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα στην Κύπρο και ενδέχεται να μην την επισκέφθηκε ποτέ. Η έκδοση των βιβλίων του στο νησί έγινε με τη βοήθεια της οικογένειας Κ. Μαυρομμάτη, στις επιχειρήσεις του οποίου πιθανότατα είχε εργοδοτηθεί ο Θρασύβουλος.

2. Τα ενδοκειμενικά αυτοαναφορικά στοιχεία. Εκτός, από την πιο πάνω κύρια υπόθεση εργασίας, που βασίζεται στη μοναδική μέχρι σήμερα πληροφορία που έχει εντοπιστεί για τον Θρ. Κορέντη σε κυπριακή εφημερίδα, ως επιμέρους υποθέσεις εργασίας για τη βιογράφηση του Θρ. Κορέντη μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα αυτοαναφορικά στοιχεία που εντοπίζονται στο εκτεταμένο θεατρόμορφο ποίημά του «*Εγώ στον παράδεισον*» (καθώς, με την ένταξή τους στο λογοτεχνικό κείμενο, δεν είναι βέβαιο ότι ανταποκρίνονται στην εξωκειμενική πραγματικότητα).¹¹ Στο κείμενο αυτό, που γράφτηκε τον Σεπτέμβριο του 1899, δεσπόζουσα είναι η χρήση της τεχνικής του ονειρικού χωροχρόνου: μετά από ένα σοβαρό κρυολόγημα και τη χορήγηση φαρμάκων από τον γιατρό Βάο, ο ενδοκειμενικός ποιητής βλέπει στον ύπνο του ότι έχει πεθάνει και ότι συναντά τον διάβολο, που τον προστάζει να τον ακολουθήσει στην κόλαση. Κατά τη διαδρομή, τους συναντά ένας άγγελος και προτείνει να ανακρίνουν τον νεκρό, προτού αποφασιστεί ποιος από τους δύο θα τον πάρει μαζί του. Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, ο διάβολος αποσύρεται και αφήνει τον άγγελο να οδηγήσει τον Κορέντη στον παράδεισο. Στη μακρά συνομιλία του ποιητή με τον Άγιο Πέτρο, με την οποία ολοκληρώνεται το ποίημα, ο ποιητής δεν διστάζει να μιλήσει αθυρόστομα, σατιρίζοντας πρόσωπα και πράγματα του καιρού του, και επιδεικνύοντας ασέβεια προς τα θεία. Γι' αυτό εκδιώκεται από τον παράδεισο. Τη στιγμή εκείνη τον ξυπνά από τον βαθύ λήθαργο ο σπιτονοικοκύρης του.

Τα αυτοαναφορικά στοιχεία που εντοπίζονται στη σκηνή της ανάκρισης είναι τα εξής: α) Ο Θρασύβουλος γεννήθηκε στη Χίο (ο παππούς του ήταν Κεφαλονίτης και ο πατέρας του γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη) και μορφώθηκε στο Γυμνάσιο του νησιού: «*Θρασύβουλον με λέγουνε και είμαι Χιώτης πύρος [...] / μα εγώ είμαι Χιώτης γνήσιος, και ας κραυγάζουν όλοι*». Η αινιγματική διαβεβαίωση του ποιητή ότι ήταν «*δημότης Ληξουρίου*» πρέπει να διερευνηθεί, για να διαπιστωθεί αν αυτή απλώς παραπέμπει στην καταγωγή του ή σε τυχόν παραμονή του στην Κεφαλονιά.¹² β) Ο ποιητής αναφέρεται ονομαστικά σε αρκετούς καθηγητές του στο Γυμνάσιο Χίου, τους Λέλιο, Ιωάννη Κάκαρη, Κωνσταντινίδη, Αλλοιμονάκη και Πατρώνα. Επομένως, πρέπει να εξακριβωθεί αν τα ονόματα αυτά είναι πραγματικά και να διερευνηθεί η ιστορία του Γυμνασίου Χίου με έμφαση στην τελευταία

εικοσιπενταετία του 19ου αιώνα,¹³ ώστε να διαφανεί αν όντως ο Κορέντης φοίτησε σε αυτό. γ) Γίνεται λόγος για διαμονή του Κορέντη στη Μερσίνα κοντά στον χρόνο γραφής του βιβλίου: ο ίδιος εργάστηκε ως υπάλληλος σε ένα ναυλομεσίτη και παράλληλα «έγραφε στίχους για τας κυρίας».¹⁴

Επιπλέον, μετά την άφιξη του ποιητή στον παράδεισο, κατά τη συνομιλία του ποιητή με τον Άγιο Πέτρο αποτυπώνεται με έμφαση η οικονομική άνεση του Κωνσταντίνου Μαυρομαμάτη, ο οποίος ήδη κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα είχε τη φήμη ενός από τους πλουσιότερους μεγαλεμπόρους και βιομηχάνους της επαρχίας Αδάνων: «Το χρηματοκιβώτιον του Γέρω-Μαυρομαμάτι / Θεός δεν είναι και αυτό και δη θαυματουργός; / Δεν δύνασαι μέσον αυτού να 'μπης σ' όλων το μάτι / και να γενής αν αγαπάς ακόμα κι υπουργός;».¹⁵ Σύμφωνα με μιαν ενδεικτική δημοσιογραφική πληροφορία, μόνο το νηματοουργείο που είχε ιδρύσει ο Κύπριος επιχειρηματίας στην Ταρσό είχε αποδώσει το 1892 υλική παραγωγή αξίας ενός εκατομμυρίου φράγκων.¹⁶

Οι πιο πάνω παρακειμενικές και ενδοκειμενικές ενδείξεις δεν επαρκούν για μιαν ολοκληρωμένη και επιστημονική βιογράφηση του Θρ. Κορέντη. Απλώς συνιστούν μια βάση από την οποία μπορεί ο βιογράφος να ξεκινήσει, αναζητώντας εξωλογοτεχνικές πηγές για τον έλεγχο της ακρίβειας των αυτοαναφορικών στοιχείων, που εντοπίζονται στα δύο βιβλία του Κορέντη.

3. Το περιεχόμενο των δύο βιβλίων του Θρ. Κορέντη. 3.1. Πεννιαίς. Σατυρικοί στίχοι. Εκτός από το εκτεταμένο ποίημα «Εγώ στον παράδεισο» (σσ. 5-34), στο Πεννιαίς... δημοσιεύονται τρία σατιρικά ποιήματα μικρότερης έκτασης («Έρωσ ακαταδάμαστος», «Στα θηλυκά», και «Ο καλοπαντρεμμένος», σσ. 35-45), η έμμετρη μονόπρακτη κωμωδία *Επ' αυτοφώρω* (σσ. 47-76) και ένα άτιτλο επιλογικό ποίημα (σ. 77). Από τα κείμενα αυτά, ιδιαίτερα ξεχωρίζουμε την κωμωδία, καθότι σε αυτήν, από τη μια, αποτυπώνονται και σατιρίζονται όψεις της κοινωνικής ζωής στη Μερσίνα του ύστερου 19^{ου} αιώνα και, από την άλλη, δεσπόζει ο προσφιλής στη νεοελληνική κωμωδία θεματικός ρόλος του γιατρού.¹⁷

Στην κωμωδία *Επ' αυτοφώρω*, που αρθρώνεται σε 12 σκηνές, πρωταγωνιστικό ζεύγος είναι η Μαρία, από αστική οικογένεια της Μερσίνας, και ο νέος γιατρός Φουκαράς, που είχε πρόσφατα περατώσει τις σπουδές του στην Αθήνα και υπέφερε από πείνα, καθώς δεν είχε αποκτήσει ακόμη πελατεία.¹⁸ Στις τέσσερις πρώτες σκηνές της κωμωδίας περιγράφονται οι συχνές κρυφές επισκέψεις του Φουκαρά στο πλούσιο σπίτι της Μαρίας και αποτυπώνεται ο φόβος του μήπως ανακαλυφθεί από τους γονείς της. Παράλληλα, σατιρίζεται ο μιμητισμός που κυριαρχεί στη Μερσίνα και ειδικότερα η γαλλομανία των αστών της πόλης.

Με την άφιξη της μητέρας της Μαρίας στο σπίτι (5^η σκηνή), ο Φουκαράς κρύβεται και η Μαρία μαθαίνει έκπληκτη από τη μητέρα της για ένα συνοικέσιο με έναν πλούσιο έμπορο· φυσικά, απορρίπτει αυτή την πρόταση, υπογραμμίζοντας ότι επιθυμεί να παντρευτεί επιστήμονα (6^η σκηνή). Στις

σκηνές 7 και 8 ο θεός της Μαρίας καταφθάνει στο σπίτι μαζί με τον υποψήφιο γαμπρό κ. Μακρή. Τη συγκέντρωση αυτή διακόπτει ο υπηρέτης (σκ. 9), που πληροφορεί τους παρισταμένους ότι ένας δικαστικός κλητήρας καταζητεί ένα γιατρό, που κρύβεται στο σπίτι, με την κατηγορία ότι μετά την επιστροφή του στη Μερσίνα από την Αθήνα, διέμενε σε ξενοδοχείο, αρνούμενος ωστόσο να πληρώσει τον ξενοδόχο. Ενώ η μητέρα της Μαρίας ορκίζεται ότι δεν υπάρχει κανείς άλλος στο σπίτι, η παρουσία του γιατρού εκεί αποκαλύπτεται από τον υπηρέτη, που ενημερώνει τους υπόλοιπους ότι η Μαρία τον είχε κρύψει στο δωμάτιό της. Η κωμωδία ολοκληρώνεται (σκ. 10-12) με τη λιποθυμία μητέρας και κόρης και τη σύλληψη του Φουκαρά. Όταν η μητέρα συνέρχεται, επιρρίπτει ευθύνες για ό,τι έγινε τόσο στην κόρη της όσο και στον υπηρέτη.

3.2. Η Ξάνθω. Αισθητά κατώτερο από τα σατιρικά ποιήματα και την έμμετρη κωμωδία που περιέχονται στο *Πεννιαίς* είναι το «πρωτότυπον έμμετρον διήγημα» Η Ξάνθω, που αρθρώνεται σε έξι κεφάλαια. Στο ποίημα αυτό, που είναι γραμμένο σε ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους και απηχεί το κλίμα της νησιώτικης ηθογραφίας, αναπαράγονται οι κοινοί τόποι του παρωχημένου ρομαντισμού:¹⁹ αδιέξοδη ερωτική σχέση μεταξύ δύο νέων από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, τραγική σύγκρουση της κόρης με τη γονεϊκή εξουσία και εξαναγκασμός της να αθετήσει τον όρκο της ερωτικής αφοσίωσης στον αγαπημένο της, δωδεκάχρονος μαρasmus που οδηγεί στην ασθένεια και τον θάνατό της και ταυτόχρονος θάνατος του αγαπημένου της.

Πιο συγκεκριμένα, η μητέρα της Ξάνθως απορρίπτει τον έρωτά της για τον Θανάση, έστω και αν γνωρίζει για τους όρκους ερωτικής πίστης και αφοσίωσης που είχαν ανταλλάξει, πριν από την αναχώρηση του νέου με το πλοίο, στο οποίο εργαζόταν ως ναύτης. Η μητρική εναντίωση οφειλόταν στη βαθύτατη κοινωνική διαφορά, που χώριζε την κόρη της από τον άμπτωχο ναύτη (ας θυμηθούμε ότι το θέμα του έρωτα μεταξύ πλούσιας κόρης και φτωχού νέου δεσπόζει και στην κωμωδία του Κορέντη *Επ' αυτοφώρω*). Ωστόσο, ο γάμος της Ξάνθως με τον πιο πλούσιο νέο του χωριού οδήγησε τα πράγματα σε τραγικό αδιέξοδο: αναχώρηση του Θανάση για το Άγιο Όρος, όπου έγινε μοναχός, και επιστροφή του μετά από 12 χρόνια, τη μέρα που πέθανε η Ξάνθω μετά από μακροχρόνιο μαρasmus. Το κοινότοπο ρομαντικό τέλος του ποιήματος επισφραγίζεται με την αναγνώριση της νεκρής από τον μοναχό Θανάση, που συγκλονίζεται και πεθαίνει την ίδια στιγμή.

4. Προσωρινό συμπέρασμα. Χωρίς να υπερτιμούμε τη σημασία των κειμένων του Θρ. Κορέντη, καταλήγουμε στο προσωρινό συμπέρασμα (καθώς υπόκειται σε επαλήθευση ή διάψευση) ότι ο συγγραφέας δεν έζησε στην Κύπρο, αλλά αξιοποίησε τις καλές του σχέσεις με την άμπλουτη οικογένεια του Κωνσταντίνου Μαυρομάτη και γενικότερα με την κυπριακή κοινότητα της Μερσίνας, για να εκδώσει τα βιβλία του στην Κύπρο. Επομένως, η έρευνα για τη βιογράφηση του Θρασύβουλου Μ.

Κορέντη, για τον οποίο δεν γνωρίζουμε ακόμη σχεδόν τίποτα (ούτε τις ημερομηνίες γέννησης και θανάτου του), επιβάλλεται να συνδυαστεί με την παράλληλη διερεύνηση της ενδιαφέρουσας ιστορίας του Κωνσταντίνου Μαυρομμάτη, που ξεκίνησε από τη Σαλαμιού της Πάφου για να γίνει ένας από τους πλουσιότερους επιχειρηματίες της Μικράς Ασίας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Ν. Γ. Κυριαζής, *Κυπριακή βιβλιογραφία*, Εν Λάρνακι, 1935, 190, 273. Ο τίτλος του δεύτερου κατά χρονολογική σειρά βιβλίου του Θρ. Κορέντη δεν είναι *Στίχοι σατυρικοί* (όπως τον παραδίδει ο Κυριαζής), αλλά *Πεννιαίς. Σατυρικοί στίχοι*, τόμ. Α΄. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Κυπριακή λογοτεχνία*. Συμβολή στη διερεύνηση και σπουδή της περιόδου 1878-1920, Λευκωσία, 1986, 29, 45.
2. Τα δύο βιβλία διασώζονται στη Βρετανική Βιβλιοθήκη (British Library). Στην Κυπριακή Βιβλιοθήκη έχει εντοπιστεί από τον Λ. Παπαλεοντίου μία συρραφή των δύο βιβλίων, στην οποία περιέχονται οι 12 πρώτες σελίδες από τις 27 του έμμετρου διηγήματος *Η Ξάνθω*, ενώ αντίστοιχα δεν υπάρχουν οι 12 πρώτες σελίδες από το *Πεννιαίς*...
3. Βλ. Θρασύβουλος Μ. Κορέντης, *Πεννιαίς. Σατυρικοί στίχοι*, τόμ. Α΄, Εν Λευκωσία, Τύποις «Φωνής της Κύπρου», 1901, 3.
4. Σύμφωνα με μια πληροφορία ο Κ. Μαυρομμάτης πέθανε στις 19 Φεβρ. 1903 «άγων το 75^{ον} έτος της ηλικίας του». Αν επιβεβαιωθεί η πληροφορία αυτή, τότε γεννήθηκε το 1828 και όχι το 1831. Βλ. *Νέον Έθνος*, 8/21 Μαρτ. 1903.
5. Βλ. «Ιερά μνημόσυνα εκ του έξω ελληνισμού: Κωνστ. Μαυρομμάτης», Κωνστ. Φ. Σκόκος, *Εθνικόν ημερολόγιον του έτους 1905*, Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1905, 241-243· Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία, 2005, 255.
6. Με αυτή την ιδιότητα ο Ανδρ. Κ. Μαυρομμάτης ευχαριστεί τον Δημ. Πιερίδη για τις υπηρεσίες του στην Αδελφότητα και τον ανακηρύσσει «*επίτιμον αντεπιστέλλον αυτής μέλος*». Βλ. *Νέον Έθνος*, 14/27 Απρ. 1902.
7. Στις εφημερίδες *Αλήθεια*, *Ευαγόρας*, *Κύπριος*, *Νέον Έθνος*, *Σάλπιγξ* και *Φωνή της Κύπρου* (1900-1902) δεν έχουμε εντοπίσει καμία αναφορά στον Θρασύβουλο Κορέντη (με εξαίρεση την υπογραφή του στην επιστολή διαμαρτυρίας, για την οποία βλ. πιο κάτω, σημ. 10) ούτε στα δύο βιβλία του, που εκτυπώθηκαν στο τυπογραφείο της *Φωνής της Κύπρου*. Πάντως, πρέπει να διερευνηθεί αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα η άποψη του Κ. Γ. Γιαγκουλλή ότι ο ποιητής «δημιούργησε [τα κείμενά του] στη Λευκωσία». Ενώ στο αφηγηματικό ποίημα *Η Ξάνθω* (που φέρει το συγγραφικό ειδολογικό όνομα «έμμετρον διήγημα», χωρίς, ωστόσο, να μπορούμε να θεωρήσουμε τον Κορέντη διηγηματογράφο, τουλάχιστον με την τρέχουσα σημασία του όρου) ο χώρος είναι αόριστα νησιωτικός, στο *Πεννιαίς*... ο ποιητής επικεντρώνεται στον χρονότοπο της Μερσίνας του ύστερου 19^{ου} αιώνα. Μήπως, το πιθανότερο, ο Κορέντης έγραψε τα κείμενά του στη Μερσίνα και απλώς τα δημοσίευσε στην Κύπρο; Βλ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Κυπριακή λογοτεχνία...*, 45. Στον κ. Γιαγκουλλή οφείλουμε επίσης την πληροφορία ότι «ο Θρ. Κορέντης πρέπει να ήταν δάσκαλος που ήρθε στην Κύπρο στις αρχές του 20ού αιώνα για αναζήτηση εργασίας». Με τα ελάχιστα στοιχεία που διαθέτουμε μέχρι στιγμής, η πληροφορία αυτή δεν επαληθεύεται.
8. Τα ονόματα των εννέα παιδιών του Κωνσταντίνου Μαυρομμάτη και της Αθηνάς Ρούσου από την Τήνο καταγράφονται στο έντυπο αρχειακής περιγραφής του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου για το Αρχείο Γεράσιμου Καραπάνου (που είχε παντρευτεί την κόρη του Κωνσταντίνου, Ερμιόνη). Βλ. σχετικά <http://www.elia.org.gr/EntryImages/1/ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ,%20ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ.rtf>: ημερομηνία χρήσης: 2 Ιαν. 2010. Αξίζει να

σημειωθεί ότι στο ΕΛΙΑ φυλάσσεται και το αρχείο της οικογένειας Μαυροματίη (1924-1942), το οποίο θα ήταν καλό να μελετηθεί από τον μελλοντικό βιογράφο του Θρ. Κορέντη. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αντώνης Μαυροματίη το 1905 διορίζεται ως υποπρόξενος της Ρωσίας στη Μερσίνα, γεγονός που προκαλεί την αντίδραση του Έλληνα υποπρόξενου στην ίδια πόλη. Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο ελληνικό έθνος*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998, 450, σημ. 51.

9. Βλ. Θρασύβουλος Μ. Κορέντης, *Η Ξάνθω*. Πρωτότυπον έμμετρον διήγημα, Εν Λευκωσία, τύποις «Φωνής της Κύπρου», 1902, 28.

10. Βλ. *Νέον Έθνος*, 19 Φεβρ. 1902.

11. Βλ. Θρασύβουλος Μ. Κορέντης, *Πεννιαίς...*, 5-34.

12. Ό.π., 10-11.

13. Στη μελέτη του Αντώνιου Π. Στεφάνου *Το Γυμνάσιον Χίου. Κέντρον του ελληνικού διαφωτισμού*, Χίος 1969, δεν περιέχονται ουσιαστικές πληροφορίες για την ιστορία του σχολείου, πέρα από τις γενικόλογες και συχνά ρητορικές αναφορές στην προσφορά του εκπαιδευτηρίου.

14. Ό.π., σημ. 11, 12.

15. Ό.π., 28.

16. Βλ. *Νέον Έθνος*, 22/4 Οκτ. 1893. Σύμφωνα με άλλη πληροφορία, «η οθωμανική κυβέρνησις προς υποστήριξιν του εργοστασίου ευηρεστήθη να αφήση ελεύθερον το νήμα τούτο παντός εισαγωγικού τέλους καθ' όλην την επικράτειάν της». Βλ. Σάλλιγξ, 21 Οκτ. 1889.

17. Για τον θεματικό ρόλο του γιατρού, βλ. την ενδιαφέρουσα μονογραφία του Βάλτερ Πούχνερ, *Η μορφή του γιατρού στο νεοελληνικό θέατρο. Μια δραματολογική αναδρομή*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004.

18. Το θέμα του άνεργου γιατρού εντοπίζουμε και στην κωμωδία *Τα ευχαριστήρια* (1911) του Κύριλλου Παυλίδη, με τη διαφορά ότι εκεί σατιρίζεται ο τύπος του ψευτογιατρού. Γενικότερα, το ευρύτερο ζήτημα της ανεργίας των νέων επιστημόνων πραγματεύεται η Ιουλία Περιστιάνη στην κωμωδία της *Οι επιστήμονες* (1923).

19. Ο αναγνώστης προιδεάζεται για τη ρομαντική ατμόσφαιρα του ποιήματος από την προμετωπίδα του, στην οποία χρησιμοποιούνται οι στίχοι του Αχιλλέα Παράσχου: «Πίστιν ορκίζεται / κ' έχει καρδίαν / την αστασίαν / και την στιγμήν», που παραπέμπουν στην αθέτηση του όρκου για ερωτική πίστη από την Ξάνθω. Οι στίχοι προέρχονται από το ποίημα του Παράσχου «Η γυνή», στο οποίο το γυναικείο φύλο κατηγορείται συλλήβδην για επιπολαιότητα και ειδικότερα για ερωτική απιστία. Βλ. Αχιλλεύς Παράσχος, *Ποιήματα*, τόμ. Γ', εν Αθήναις, εκδ. Ανδρέας Κορομηλάς, 1881, 132.

Λεωνίδας Γαλάζης

§

Διά τον Σύνδεσμον του απανταχού ελληνισμού.
Το «Πρώτον εν Ελλάδι Εκπαιδευτικόν Συνέδριον»
και η περίπτωση της Κύπρου

Το 1904 διεξήχθη στην Αθήνα το «Πρώτον εν Ελλάδι Εκπαιδευτικόν Συνέδριον», όπως είναι ο τίτλος του, το οποίο διοργάνωσαν από κοινού ο «Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων» (ΣΩΒ), ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και ο «Φιλολογικός Σύλλογος "Παρ-

νασσός»». Τη Διευθύνουσα Επιτροπή συνέστησαν ο πρόεδρος του ΣΩΒ Δημήτριος Βικέλας και, εκ μέρους των δύο άλλων Συλλόγων, ο Μάρκος Δραγούμης και ο Τιμ. Ηλιόπουλος, αντίστοιχα. Ο Δραγούμης ήταν και μέλος του ΣΩΒ. Κατά τη συνεδρίαση της 24^{ης} Αυγούστου 1903, πρόεδρος της Διευθύνουσας Επιτροπής ορίστηκε ο Βικέλας και Γραμματέας, ο Γενικός Γραμματέας του ΣΩΒ Γεώργιος Δροσίνης, στον οποίο άλλωστε ανήκε και η πρωτοβουλία της «υποβληθείσης προτάσεως». Άρα η όλη ευθύνη της οργάνωσης μεταβιβάστηκε στον ΣΩΒ.

Κατά τη συνεδρία της 30^{ης} Αυγούστου 1903 η Επιτροπή συνέταξε τον «Κανονισμό» της διεξαγωγής του Συνεδρίου, όπου και το σκεπτικό και οι στόχοι της συγκλήσεώς του («Δια τον σύνδεσμον του απανταχού Ελληνισμού»), καθώς επίσης και, σύμφωνα με το άρθρο 14 αυτού, τη σχετική «Οδηγία» για το περιεχόμενο και τον τρόπο οργάνωσης της «Σχολικής Εκθέσεως», που θα λειτουργούσε παράλληλα προς το Συνέδριο, το οποίο ορίστηκε για το επόμενο έτος: από 31 Μαρτίου έως 4 Απριλίου 1904. Ο «Κανονισμός» και η «Οδηγία» στάλθηκαν σε διάφορα σημεία στην Ελλάδα και στον έξω, υπόδουλο και παροικιακό, ελληνισμό, όπου οι αρμόδιοι φορείς καλούνταν να λάβουν μέρος.

Στην κοινοποίησή τους συνέτρεξε κυρίως το Υπουργείο των Εξωτερικών, ο υπουργός του οποίου Δημήτριος Ράλλης απέστειλε σχετικό έγγραφο, με το οποίο καλούσε τις προξενικές αρχές να ενημερώσουν τα εκπαιδευτήρια της περιοχής τους και να ενεργήσουν «μετά δραστηριότητος και ταχύτητος κατά την αίτησιν της Επιτροπής διά τα εν τη δικαιοδοσία της ιδρύματα και πρόσωπα» και επίσης να διευκολύνουν την αποστολή του υλικού για τη Σχολική Έκθεση.

Δραστική ήταν η συμμετοχή των προξενικών αρχών Μοναστηρίου, Δεδεαγας, Ραιδεστού και Πύργου (Βουλγαρίας), οι οποίες διευκόλυναν την όλη διαδικασία, διαβιβάζοντας στη Διευθύνουσα Επιτροπή τα υπομνήματα και το εκθεσιακό υλικό των περιοχών τους, παρέχοντας επίσης και κάθε άλλη βοήθεια, ενώ ο Γενικός Πρόξενος Σμύρνης ανακοίνωσε τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της περιοχής Σμύρνης και Μικράς Ασίας που θα έπαιρναν μέρος με αντιπροσώπους τους στο Συνέδριο. Ο εκπρόσωπος των εκπαιδευτηρίων Κύπρου, γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου και διευθυντής του Διδασκαλείου Αρρένων Μιχαήλ Βολονάκης (1875-1950), μετέπειτα καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθώς και οι εκπρόσωποι των εκπαιδευτηρίων της Αλεξάνδρειας, του Καΐρου, του Πορτ Σάϊντ και της Οδησού επικοινωνούσαν απευθείας με τη Διευθύνουσα Επιτροπή, όπως προκύπτει από τη σωζόμενη αλληλογραφία.

Αλλά και η ανταπόκριση μεμονωμένων εκπαιδευτικών υπήρξε αθρόα. Σε 996 ανέρχεται ο αριθμός των εγγραφέντων μελών. Σημαντικός ήταν επίσης ο αριθμός και των υπομνημάτων. Από τα υπομνήματα αυτά, 18 αναφέρονται στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση, 12 στη Μέση Εκπαίδευση, 12 στη Γυναικεία Εκπαίδευση, 6 στην Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση και 12 είχαν ως

θέμα τα διδακτικά βιβλία. Σύνολο 60, πράγμα που προκύπτει από τα Πρακτικά του Συνεδρίου.

Είναι φανερό ότι έχουμε ένα πνευματικό σωματείο που αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και ενεργεί με βάση τα δικά του κριτήρια, ενώ για την επίτευξη των στόχων του κατορθώνει και εμπλέκει στις διαδικασίες και θεσμικά όργανα της πολιτείας, τα οποία υποβοηθούν το έργο του, χωρίς ωστόσο να τους δίνονται περιθώρια παρέμβασης, χάραξης ή επιβολής οιασδήποτε, από την πλευρά τους, πολιτικής.

Την ευαισθησία των διοργανωτών συνιστά και η ομόφωνη απόφαση για τη σύνθεση της Εφορείας, αρμόδιας για τη διεξαγωγή των εργασιών, αποτελούμενης κυρίως από εκπροσώπους ευαίσθητων περιοχών του ελληνισμού: Μοναστηρίου, Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης και Κύπρου.

Ο Βολονάκης υπήρξε ιδιαίτερα δραστήριο μέλος σε όλη τη διάρκεια του Συνεδρίου. Κατ' αρχήν από κοινού με τον Αλέξ. Ζουμετίκο και τον Μ. Ευαγγελίδη, εκλέχτηκε αντιπρόεδρος του Συνεδρίου, ενώ παράλληλα απέστειλε και δύο υπομνήματα, το ένα για τη Μέση και το άλλο για την Επαγγελματική Εκπαίδευση. Επιχειρηματολόγησε επίσης για τον χωρισμό της Φιλοσοφικής Σχολής σε δύο τμήματα, το Ιστορικό και το Φιλολογικό, κι επίσης για την ανάγκη παιδαγωγικής κατάρτισης και την πρακτική άσκηση των υποψηφίων φιλολόγων. Πλαισιώθηκε και από έναν μεγάλο αριθμό Κυπρίων εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, μεταξύ των οποίων η Ελένη Χρήστου (1880-1961), διευθύντρια του Ανωτέρου Παρθεναγωγείου και του Διδασκαλείου Θηλέων Λευκωσίας, και η Πολυξένη Λοϊζιάς (1855-1942), διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Λεμεσού. Η Χρήστου μάλιστα, ως γραμματέας, συναποτέλεσε από κοινού με τη γνωστή παιδαγωγό Αικατερίνη Λασκαρίδου (1842-1916) το προεδρείο της διεξαγωγής των εργασιών του οικείου τμήματος για τη γυναικεία εκπαίδευση και επίσης κατέθεσε και σχετικό υπόμνημα, εισηγούμενη μεταρρύθμιση στο πρόγραμμα μαθημάτων σε συσχετισμό με τον επαγγελματικό προσανατολισμό των σπουδαστριών, ενώ η Λοϊζιάς τόνισε την ανάγκη της υποχρεωτικής φοίτησης θηλέων, προκειμένου η γυναίκα να ανυψωθεί στη συνείδηση της κοινωνίας, και επίσης την ίδρυση πρακτικών-επαγγελματικών σχολών. Στο υπόμνημά της με τον τίτλο «Περί γυναικείας αγωγής», η Λοϊζιάς καταλήγει: «Να είναι υποχρεωτική η εκπαίδευσις των παιδών εν γένει πλουσιών τε και πενήτων, αρρένων και θηλέων».

Η Κύπρος ήταν δεύτερη σε αριθμό μελών συμμετοχής στο Συνέδριο, μετά τη Σμύρνη. Σε 30 και πλέον ανέρχονται οι μετέχοντες εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων, επικεφαλής των οποίων ήταν ο Βολονάκης, αντικαθιστώντας, οιονεί, τον αγγλικής υπηκοότητας Επόπτη της Δημόσιας Παιδείας Κύπρου F. D. Newham, αφού, όπως γράφει σε ανέκδοτη επιστολή του της 9^{ης} Φεβρουαρίου 1904 στον Γ. Δροσίνη, ετοίμαζε «και έκθεσιν περί της παιδείας εν Κύπρω από της Αγγλοκρατίας» μέχρι των ημερών του, «διότι ο κύριος Newham, καίπερ

αναλαβών αυτός να πράξει τούτο, εδήλωσε ότι δεν θα δυνηθή, διότι δεν επε-
τρέπη αυτώ επίσημος συμμετοχή εις τα του συνεδρίου, αλλ' ήνε πρόθυμος
πάσαν να μοι παράσχη πληροφορίαν, αν συντάξω αυτήν. Εργάζομαι λοιπόν»,
συνεχίζει ο Βολονάκης, «δια την έκθεσιν ταύτην, μεγάλως δε θα χαρώ, αν θα
εύρητε αυτήν αξίαν πως του σκοπού του α' ελλ. συνεδρίου».

Σημειώνεται ότι ο F. D. Newham, στον οποίον αναφέρεται ο επιστολογρά-
φος, ήταν ο Επόπτης της δημοσίας εκπαιδεύσεως Κύπρου, στην προσπάθεια
των Άγγλων να θέσουν υπό τον έλεγχό τους τον νευραλγικό αυτόν τομέα της
νήσου, ο οποίος άλλωστε αποτελούσε και τον βασικό φορέα της καλλιέργειας
των ελληνικών γραμμάτων, καθώς εφάρμοζε τα ίδια τα προγράμματα του
Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας και επίσης αποτελούσε τον θύλακα της
καλλιέργειας της εθνικής ιδέας και της εκκόλαψης των εθνικών κινήματων.
Σημειώνεται επίσης ότι ο Newham παρακολούθησε ανεπίσημα τις εργασίες
του Συνεδρίου, οπότε και άκουσε, βέβαια, τον Βολονάκη να ευχαριστεί
δημόσια την Ολομέλεια των χιλίων περίπου συνέδρων για την εκλογή του ως
αντιπροέδρου της Επιτροπής διεξαγωγής του, πράγμα που για εκείνον
αποτελέσε «τρανόν δείγμα αγάπης και τιμής προς νήσον ελληνικωτάτην και
προσφιλεστάτην, την Κύπρον» και συγχρόνως να εκφράζει τον ακραιφνή
πόθο που «διαφλέγει την ψυχήν, έν φίλτατον όνειρον» και αυτό «είνε η μετά
της ιεράς Ελλάδος ένωσις», για την οποία η Κύπρος «αναπνέει και ζη».

Η σχετική Έκθεσις στάλθηκε όντως στο Συνέδριο, αλλά δεν βρίσκεται πια,
όπως δεν βρέθηκαν και πλήθος άλλες μαρτυρίες, όπως αυτές καταγρά-
φονται στο ιδιόγραφο κείμενο του Βολονάκη, με το οποίο συνόδευσε τα εκ-
θέματα για τη Σχολική Έκθεση: Ανακοινώνονται στοιχεία για την ίδρυση
του Παγκυπρίου Γυμνασίου, δίνονται πληροφορίες για την ιστορία του,
στέλνονται φωτογραφίες μαθητών, κατάλογοι διδασκόντων, κανονισμοί
λειτουργίας, λογοδοσίες των ετών 1896-7 έως 1902-3, προγράμματα
μαθημάτων. Σώζονται ωστόσο οι καταστάσεις με την καταγραφή των
εκθεμάτων, θηλέων και αρρένων, υπογεγραμμένες από τον ίδιο τον
Βολονάκη, κάνοντας έτσι εμφανή την παρουσία της Κύπρου στο Συνέδριο.

Πολυμελής, όπως είπαμε, ήταν η αντιπροσωπεία των Εκπαιδευτηρίων της Κύ-
πρου. Εκτός από τον Μιχαήλ Βολονάκη, την Ελένη Χρήστου και την Πολυξένη
Λοϊζιάδα, μετείχαν επίσης: Αναστασιάδης Πέτρος, διδάσκαλος (Κερύνεια), Αρτεμί-
δης Κλεόβουλος, Διδάσκαλος (Λευκωσία), Βέργαδος Ιωάν., καθηγητής Παγκυπρίου,
Δημοτική Σχολή Κτήματος Πάφου, Επιτροπή Εκπαιδευτικών (Βαρώσια), Επιτροπή
Συλλόγου «Ορθοδοξία» (Λευκωσία), Θεοδωρίδης Σταύρος, καθηγητής Παγκυπρίου,
Ιερείδης Ν., Διευθυντής Αστικής Σχολής (Λευκωσία), Ιωαννίδης Αντ., Βοηθός Επό-
πτου Παιδείας (Λευκωσία), Ιωαννίδης Ιω., Βοηθός Επόπτου Παιδείας (Λευκωσία),
Ιωάννου Δ., διδάσκαλος (Λιμνιά), Κίζας Ν., διδάσκαλος (Άγιος Σέργιος), Κυριάκου
Ιωάννη, [χωρίς άλλα στοιχεία], Κωνσταντινίδης Ε., καθηγητής Παγκυπρίου,
Κωνσταντινίδης Πολ., Σχολάρχης (Τέρρα Σάντα), Λιασίδου Α. Θεανώ, πρώην
Διευθύντρια Παρθεναγωγείου (Λευκωσία), Μαραθεύτης Χ.Π., Διευθυντής Ιδιωτικής
Σχολής, Συντάκτης της Εκπαιδεύσεως και Αντιπρόσωπος Κοινότητας Λάρνακος,

Newham F.D., Επόπτης της Δημόσιας Παιδείας Κύπρου (Λευκωσία), Νικολαΐδης Χαρ., διδάσκαλος τεχνικών μαθημάτων Παγκυπρίου (Λευκωσία), Παντάκης Λ., καθηγητής Παγκυπρίου (Λευκωσία), Παπαϊωάννου Ηλ., καθηγητής Παγκυπρίου (Λευκωσία), Παπαπορφυρίου Ιω., καθηγητής (Λευκωσία), Παυλίδης Κύριλλος, διδάσκαλος (Λευκωσία), Πιλαβάκης Κ. Αρ., Διευθυντής Δημόσιας Σχολής και Αντιπρόσωπος Επαρχ. Εκπαιδευτικής Επιτροπής (Λευκωσία), Ρώσσοι Χρ., διδάσκαλος χειροτεχνίας Παγκυπρίου (Λευκωσία), Σακάδας Κλεάνθης, διδάσκαλος (Λευκωσία), Σεργίδης Γ., διδάσκαλος (Λευκωσία), Συμεωνίδης Προκ., καθηγητής Παγκυπρίου (Λευκωσία), Τσικίνης Παντ., διδάσκαλος (Λευκωσία), Χαραλάμπους Μάρκος, διδάσκαλος (Λευκόνοικον), Χατζάκος Γ., διδάσκαλος (Τσέριον).

Αλλά για όλα αυτά αναλυτικότερα αλλού.

Γιάννης Παπακώστας

Θάλαττα θάλαττα! Περιπέτεια των ανθρώπων και της γραφής

Μονοπάτια και δρόμοι μέσα στα βουνά, που σε ένα γύριμά τους ή σε ένα αναβαθμό τους αποκαλύπτουν την εικόνα της θάλασσας στο βάθος, υπάρχουν πολλά. Εκατομμύρια σ' όλο τον κόσμο. Όμως ο αυτοκράτορας Αδριανός, το 129 μ.Χ., κατά το πρώτο του ταξίδι στη Μικρά Ασία ανέβηκε στο βουνό Θήχης και από κει κοίταξε τη θάλασσα του Ευξείνου Πόντου. Για το ανέβασμα στον Θήχη θα γράψει στον αυτοκράτορα Αδριανό και ο Φλάβιος Αρριανός, όταν αργότερα πραγματοποιεί τον περίπλου του Ευξείνου Πόντου, αναφέροντας στην επιστολή του την κοινή εμπειρία να δουν από κει τη θάλασσα. Φτάσαμε στην Τραπεζούντα, του γράφει, πόλη ελληνική, παραθαλάσσια αποικία των Σινωπέων. Ο Αρριανός ανεβαίνει μετά στον Θήχη και, όπως σημειώνει, τη μεν θάλασσα την του Ευξείνου άσμενοι, δηλαδή με χαρά, κατείδομεν.¹

Γιατί αυτό το ανέβασμα στον Θήχη; Γιατί αυτή η χαρά όταν βλέπουν από κει τη θάλασσα; Μα γιατί από τον ίδιο τόπο την είδε και ο Ξενοφών και οι στρατιώτες του, όταν ύστερα από μια κοπιαστική πορεία, με δυσκολίες και απώλειες, ανάμεσα στα άγρια βουνά και τους εχθρικούς λαούς, οι Μύριοι έφτασαν κοντά στον Θήχη και από εκεί τους αποκαλύφθηκε η θάλασσα, που αποτελούσε την καταδήλωση της σωτηρίας τους.

Η σχετική περιγραφή του Ξενοφώντος, από την Κάθοδο των Μυρίων, είναι πολύ γλαφυρή και προκαλεί συναισθηματικούς κραδασμούς στον αναγνώστη του, ακόμη και σήμερα. Στην πορεία τους, όταν οι πρώτοι στρατιώτες έφτασαν στο όρος Θήχης, άρχισαν οι κραυγές και ο Ξενοφών και η οπισθοφυλακή πίστεψαν ότι σημειωνόταν ακόμη μια επίθεση από τους εχθρούς. Η βοή μεγάλωνε, όλοι έτρεχαν προς τα εκεί και ο Ξενοφών,

νομίζοντας ότι κάτι σημαντικό συνέβαινε, ανέβηκε στο άλογό του και με τους άλλους ιππείς έτρεξε προς βοήθεια και τότε άκουσαν τους στρατιώτες να κραυγάζουν: “Θάλαττα θάλαττα”. Έτρεχαν όλοι προς τα κει, συνωθούντο στο μέρος αυτό όπου φαινόταν η θάλασσα και τότε «περιέβαλλον αλλήλους και στρατηγούς και λοχαγούς δακρύνοντας».² Είχαν σωθεί.

Πεντακόσια και περισσότερα χρόνια αργότερα, ο αυτοκράτορας Αδριανός και ο συγγραφέας Αρριανός θα οδεύσουν εκεί, στο όρος Θήχης. Κι εμείς, σχεδόν ύστερα από δυόμισι χιλιάδες χρόνια, αν βρεθούμε στην περιοχή αυτή, θα ζητήσουμε να βαδίσουμε εκεί, από τον ίδιο τόπο να δούμε με τα μάτια μας, αλλά και με τη ματιά των Μυρίων του Ξενοφώντα, τη θάλασσα στο βάθος, να αναβιώσουμε την κραυγή τους για τη θάλασσα/σωτηρία. Δεν είναι μόνον ότι στο μέρος αυτό συμπυκνώθηκε ένας συμβολισμός της ανθρώπινης περιπέτειας. Είναι και η περιπέτεια της γραφής. Ο μεγάλος συγγραφέας με τη γραφίδα του κατορθώνει να διαιωνίσει το συμβάν σε ένα υπερχρονικό επίπεδο. Ο χώρος εκεί στο όρος Θήχης δεν είναι πια κάτι το συνηθισμένο, η περιπέτεια των ανθρώπων και, κυρίως, το κείμενο του Ξενοφώντα τον μεταμορφώνουν σε κάτι που υπερβαίνει το φράγμα του χρόνου.

Η κραυγή των Μυρίων, άμεση συναισθηματική έκφραση της λυτρωτικής άφιξης, θα επαναληφθεί σε άπειρα κείμενα, η κραυγή “θάλαττα θάλαττα” θα υπερβαίνει και θα καλύπτει ποικίλες ατομικές περιπτώσεις και ανθρώπινες ομάδες, γιατί ανελίχθηκε στο επίπεδο του συμβολικού και μυθικού.

Η συμβολιστική συμπύκνωση της κραυγής “θάλαττα θάλαττα” θα περάσει και στην ξένη πνευματική και λογοτεχνική κατάθεση ως φράση μέσα στο κείμενο αλλά και ως τίτλος σε κεφάλαια, άρθρα, ποιήματα, ανθολογίες, γραμμένη συνήθως με λατινικά στοιχεία, κάποτε όμως και ελληνιστί. Αναζήτηση στο διαδίκτυο για το “thalatta thalatta” απέδωσε πενήντα χιλιάδες ηλεκτρονικά λήμματα. Χαρακτηριστική η περικοπή από τον Οδυσσέα του Τζόυς: “Ω, Ντένταλους, οι Έλληνες! Πρέπει να σου τους γνωρίσω. Πρέπει να τους διαβάσεις στο πρωτότυπο! Θάλαττα! Θάλαττα! Είναι η μεγάλη γλυκειά μας μάνα. Έλα να την κοιτάξεις.”³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αρριανού, *Περίπλους Ευξείνου*, μτφρ. Βασίλειος Μ. Παπαδόπουλος, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 1999, σ. 14.
2. Ξενοφώντος, *Κύρου Ανάβασις*, IV, κεφ. Ζ', 24.
3. Τζαίημς Τζόυς, *Οδυσσέας*, μτφρ. Σωκράτης Καψάσκης, 9η έκδοση, Αθήνα, Κέδρος, 1996, σ. 27. Στο πρωτότυπο: “Ah, Dedalus, the Greeks! I must teach you. You must read them in the original. Thalatta! Thalatta! She is our great sweet mother. Come and look.”

Σάββας Παύλου

«Νεορομαντικοί και νεοσυμβολιστές...»: Συνέχεια

Στό προηγούμενο τεύχος (26) τῶν *Μικροφιλολογικῶν* ἄνοιξε ἓνα θέμα σχετικά μέ τήν ἐγκυρότητα τῶν ὄρων «νεορομαντικοί και νεοσυμβολιστές», πού ἔχουν ἀποδοθεῖ στούς ποιητές τοῦ '20. Ἀπό τήν πλευρά μου θά ἤθελα νά δώσω μερικές ἐπιπλέον διευκρινίσεις γιά ὅ,τι ὑποστήριξα στό τεύχος αὐτό.

Πρῶτα ὅμως θέλω νά δηλώσω ὅτι ἐκτιμῶ τό ἔργο τοῦ Κώστα Στεργιόπουλου, τόσο γιά τούς ποιητές τοῦ '20, ὅσο και γενικότερα. Μάρτυρας τό γεγονός ὅτι ἐπανειλημμένα ἔχω ἀναφερθεῖ τιμητικά στή δουλειά του. Τόν ἴδιο ἄλλωστε τόν θεωρῶ φίλο μου. Τοῦτο δέν σημαίνει βέβαια ὅτι συμφωνῶ μαζί του σέ ὅλα. Δέν συμφωνῶ π.χ. ὅτι οἱ ὄροι «Νεορομαντικοί και νεοσυμβολιστές» ἀνταποκρίνονται στό ὄριμο ἔργο τῶν ποιητῶν τοῦ '20, ἤ ὅτι ὁ Καβάφης και ὁ Καρυωτάκης εἶναι παρακμίες ποιητές. Θά ἄξιζε κάποτε νά συζητηθεῖ ἡ ἔννοια τῆς παρακμῆς στήν ποίηση και εἰδικότερα ἀναφορικά μ' αὐτούς τούς δύο ποιητές. Πάντως κάθε συζήτηση γιά θέματα τῆς λογοτεχνίας, δέν μπορεῖ παρά νά ἔχει συνεργατικό χαρακτήρα, εἴτε πρόκειται περί συμφωνίας εἴτε περί διαφωνίας. Γιατί κοινός στόχος εἶναι ἡ συνεργασία γιά τήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ἡ ἔστω γιά τό ξεκαθάρισμα τῶν παρεξηγήσεων, πάνω σέ ὑπερπροσωπικά ζητήματα.

Ἔρχομαι στό προκείμενο. Ἀναφερόμενος, ὁ Στεργιόπουλος, σέ ὅσα διατύπωσα στό προηγούμενο τεύχος γιά τούς ὄρους «νεορομαντικοί και νεοσυμβολιστές» ποιητές τῆς γενιάς τοῦ '20, γράφει τά ἀκόλουθα:

«Ὅσο γιά τό ἐρώτημα “πού βρίσκεται τό νέο στούς ποιητές τοῦ '20” και “ποῦ ἡ διαφοροποίηση” ἀπό τούς προηγούμενους, μοῦ κάνει ἐντύπωση πῶς ὁ Ἀράγης, προσεκτικός ἀναγνώστης κατά τά ἄλλα, ἐνῶ ἀναφέρει τό μελέτημα τοῦ 1960 στή *Νέα Πορεία* και τήν Εἰσαγωγή στόν τόμο *Ἡ ἀνανεωμένη παράδοση*, δέν πρόσεξε πόσο ἀναλυτικά τονίζονται οἱ διαφορές ἀπό τούς προγενέστερους και πῶς μέσα ἀπ' τίς διαφορές προσδιορίζεται τό περιεχόμενο τῶν ὄρων “νεορομαντισμός” και “νεοσυμβολισμός”, κι εἶναι σά νά μήν ἔχει ὑπόψη του πῶς ὑπάρχουν και “σύμβολα-πράγματα”, ὅταν, παραθέτοντας μέσα σέ εἰσαγωγικά δικές μου παρατηρήσεις, φτάνει στό σημεῖο νά ἰσχυριστεῖ ὅτι “πολύ δύσκολα θά χαρακτήριζε κανεῖς τό κυρίως ἔργο τῶν ποιητῶν τοῦ '20 συμβολιστικό, καθώς εἰσάγονται πιά σ' αὐτό τό ‘ἀπό’ και τά ‘πράγματα’, δηλαδή ὁ πραγματισμός”».

Τό ἀπόσπασμα εἶναι σαφές και δείχνει τά σημεῖα στά ὁποῖα χρειάζεται νά γίνουγ ἀντίστοιχες διευκρινίσεις ἀπό τή μεριά μου:

α) «..., δέν πρόσεξε [ὁ Ἀράγης] πόσο ἀναλυτικά τονίζονται οἱ διαφορές ἀπό τούς προγενέστερους και πῶς μέσα ἀπ' τίς διαφορές προσδιορίζεται τό περιεχόμενο τῶν ὄρων “νεορομαντισμός” και “νεοσυμβολισμός”». Διαβάζοντας αὐτές τίς σειρές σκέφτομαι ὅτι κακῶς, στό κείμενό μου στό προηγούμενο τεύχος τῶν *Μικροφιλολογικῶν*, δέν ἐπέμενα περισσότερο στό συνθετικό «νέο» τῶν συναφῶν ὄρων. Λοιπόν, στήν περίπτωση πού σ' ἓνα ἀναλυτικό

κείμενο «τονίζονται οι διαφορές» τῶν ποιητῶν τοῦ '20, «ἀπό τούς προγενέστερους» (ποιούς ἀκριβῶς;) δέν σημαίνει ὅτι οι διαφορές αὐτές ἀποτελοῦν τήν εἰδοποιό διαφορά τοῦ «νεορομαντισμοῦ» καί τοῦ «νεοσυμβολισμοῦ». Ἄν ἦταν ἔτσι, τότε θά εἶχαμε μόνο μιᾶ δισημαντη διαφορά ἀνάμεσα στούς ποιητές τοῦ '20 καί στούς προγενέστερους, αὐτήν τῶν δύο «νέο». Ἐνῶ πρόκειται στήν πραγματικότητα γιά πολλές καί ποικίλες διαφορές, ὅπως θά φανεῖ καί παρακάτω. Ἄν ὥστόσο συμβαίνει, μέσα στό γενικό φάσμα τῶν διαφορῶν αὐτῶν, νά ὑπάρχουν πράγματι διαφορές, τῶν ποιητῶν τοῦ '20 ἀπό τούς προγενέστερους, ἀπό τίς ὁποῖες νά «προσδιορίζεται τό περιεχόμενο τῶν ὄρων “νεορομαντισμός” καί “νεοσυμβολισμός”», τότε αὐτές οι διαφορές θά πρέπει νά καθοριστοῦν εἰδικά καί συγκεκριμένα. Τί νόημα ἔχει νά μένουν ἀδιευκρίνιστες μέσα στό γενικό φάσμα τῶν διαφορῶν, χωρίς νά προσδιορίζονται καθαυτές; Οἱ ὄροι πού πρωτοεμφανίζονται, καί οι συγκεκριμένοι βέβαια, θέτουν αὐτόματα ζήτημα ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τους. Γιά νά γίνει ὅμως αὐτό, ἀναφορικά μέ τούς ὄρους «νεορομαντισμός» καί «νεοσυμβολισμός», θά πρέπει νά προσδιοριστοῦν πρῶτα οι προγενέστεροι ποιητές, ἀπό τούς ὁποίους γίνεται ἡ διάκριση τοῦ «νέο». Ποιοί εἶναι στήν περίπτωση αὐτή οι προγενέστεροι ποιητές; Σύμφωνα μέ τά γραφόμενα τοῦ Στεργιόπουλου, εἶναι συλλήβδην ὅλοι οι ποιητές ἀπό τούς Φαναριώτες μέχρι καί τούς μεταπαλαμικούς, οι τέσσερις δηλαδή γενιές ποιητῶν πού προηγήθηκαν τῶν ποιητῶν τοῦ '20. Ἄν ὥστόσο τό «νέο» δηλώνει εἰδική βαθμίδα ἐξέλιξης ἢ διαφοροποίησης, αὐτή δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι εἰδική βαθμίδα ἐξέλιξης τῶν ποιητῶν τοῦ '20, συγκριτικά μέ τήν ἀμέσως προγενέστερη γενιά, ἐκείνη δηλαδή τῶν μεταπαλαμικῶν ποιητῶν. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ἐφόσον λέγεται ὅτι οι μεταπαλαμικοί ποιητές ὑπῆρξαν ρομαντικοί καί συμβολιστές, τό ζητούμενο εἶναι μιᾶ εἰδική συγκριτική μελέτη. Νά βάλει, μ' ἄλλα λόγια, κανεῖς κάτω τό ἔργο τῶν μεταπαλαμικῶν ποιητῶν καί τῶν ποιητῶν τοῦ '20 καί νά δεῖ συγκριτικά αὐτά τά ἔργα ὡς πρός τό ρομαντισμό καί τό συμβολισμό. Ἄν ἀπό μιᾶ τέτοια τεκμηριωμένη σύγκριση βγαίνουν νεορομαντικοί καί νεοσυμβολιστές οι ποιητές τοῦ '20, τότε, μάλιστα, ἔτσι εἶναι. Ὅμως, ὅσο γνωρίζω, τέτοια μελέτη δέν ἔχει γίνει μέχρι σήμερα.

β) «..., κι εἶναι σά νά μήν ἔχει ὑπ' ὄψη του [ὁ Ἀράγης] πῶς ὑπάρχουν καί “σύμβολα πράγματα”». Πρέπει νά ὑποθέσω πῶς ἡ φράση αὐτή, ὅπως τοποθετεῖται μέσα στό κείμενο τοῦ Στεργιόπουλου, συνδέεται μέ τούς ποιητές τοῦ '20 καί μέ τό συζητούμενο «νέο». Ἄν εἶναι ἔτσι, ὁμολογῶ τήν ἀπορία μου. Γιατί, ἀλήθεια, δέν ἔχω ὑπ' ὄψη μου ὅτι ὑπάρχουν καί «σύμβολα πράγματα», πού ἀφοροῦν εἰδικά τούς ποιητές τοῦ '20. Ἀντίθετα αὐτό πού ἔχω ὑπ' ὄψη μου εἶναι ὅτι «σύμβολα πράγματα» ὑπάρχουν σ' ὅλη τήν ποίηση, ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ἐχω συνεπῶς μεγάλη δυσκολία νά καταλάβω πῶς, κατά ποιό τρόπο, τά «σύμβολα πράγματα» συσχετίζονται μέ τό «νέο» τῶν συζητούμενων ὄρων.

γ) «..., ὅταν, παραθέτοντας [ὁ Ἀράγης] μέσα σέ εἰσαγωγικά δικές μου

παρατηρήσεις, φτάνει στο σημείο να ισχυριστεί ότι “πολύ δύσκολα θά χαρακτηριζε κανείς τό κυρίως ἔργο τῶν ποιητῶν τοῦ ’20 συμβολιστικό, καθώς εἰσάγονται πιά σ’ αὐτό τό “ἀπτό”¹ καί “τά πράγματα”, δηλαδή ὁ πραγματισμός”». Νά πῶ πρῶτα ὅτι δέν περιορίστηκα μόνο σ’ αὐτές τίς μέσα σέ εἰσαγωγικά «παρατηρήσεις» τοῦ φίλου Κώστα. «Πάνω σ’ αὐτά», ἔγραψα, «θά μπορούσε νά προσθέσει κανείς ὅτι καί τό θέμα ἐπανέρχεται στήν ποίησή τους [ὁ λόγος γιά τούς ποιητές τοῦ ’20] καί ἡ ὀνομαστική ἀναφορά στά ἀντικείμενα καί ἡ συγκεκριμένη σχέση τους μέ τήν ἐποχή καί τό περιβάλλον τους». Ἔστω, ἄς τά παραβλέψουμε αὐτά. Ἡ ἀπορία, ἄν καταλαβαίνω σωστά, εἶναι: πῶς γίνεται νά ἀναφέρονται ἀπό μένα οἱ μέσα σέ εἰσαγωγικά «παρατηρήσεις» ἐνός κειμένου, ἐναντίον τοῦ τίτλου πού στεγάζει τό κείμενο αὐτό; Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ πῶς αὐτές τίς «παρατηρήσεις» τοῦ Στεργιόπουλου τίς ἔχω χρησιμοποιήσει ἐπανελημμένα καί σ’ ἄλλα κείμενά μου. Καί τό ἔχω κάνει γιά τό λόγο ὅτι ἔχουν εὐθεία σχέση μέ τόν πραγματισμό (καί ἄρα μέ τήν ἀντιρομαντική καί τήν ἀντισυμβολιστική τάση) τῶν ποιητῶν τοῦ ’20. Γεγονός πού δείχνει πόσο ποικίλες ἕως καί ἀντιθετικές εἶναι οἱ «διαφορές» [τῶν ποιητῶν τοῦ ’20] «ἀπό τούς προγενέστερους», οἱ ὁποῖες παρουσιάζονται στό «μελέτημα τοῦ 1960 στή *Νέα Πορεία* καί στήν Εἰσαγωγή στόν τόμο *Ἡ ἀνανεωμένη παράδοση*». Ἀνάφερα, λοιπόν, τίς μέσα σέ εἰσαγωγικά «παρατηρήσεις», γιά τόν ἀπλό λόγο ὅτι βρίσκονται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τό περιεχόμενο τῶν σχετικῶν ὄρων. Καί δέν εἶναι οἱ μόνες «παρατηρήσεις» πού ἔρχονται σέ τέτοια ἀντίθεση. Συνδυάζοντας ἤδη τήν παραπάνω διευκρίνιση α) μέ αὐτήν ἐδῶ, ἄγομαι στό ἐξαγόμενο ὅτι ἡ φράση τοῦ Στεργιόπουλου, «μέσα ἀπ’ τίς διαφορές προσδιορίζεται τό περιεχόμενο τῶν ὄρων “νεορομαντισμός” καί “νεοσυμβολισμός”», εἶναι τόσο συζητήσιμη, ὥστε οὐσιαστικά νά μήν ἰσχύει. Ἀπό τ’ ἄλλο μέρος, σύμφωνα μέ τίς παραπάνω «παρατηρήσεις», μένουν ἔκθετοι καθαυτοί οἱ ὄροι, «νεορομαντισμός» καί «νεοσυμβολισμός», ὡς πρὸς τούς ποιητές τοῦ ’20.

Πέρα ἀπό αὐτά καί ἀπ’ ὅ,τι ἔγραψα στό προηγούμενο 26ο τεῦχος τῶν *Μικροφιλολογικῶν*, ὑπάρχουν ἐπιπλέον λόγοι γιά τούς ὁποίους χρειάζεται νά ἐπανεξεταστοῦν οἱ ὄροι «νεορομαντικοί» καί «νεοσυμβολιστές».

Ὁ ἕνας εἶναι ὅτι μ’ αὐτούς τούς ὄρους πᾶμε νά προσδιορίσουμε μιά γενιά ποιητῶν μέ χαρακτηριστικά λογοτεχνικῶν κινήματων. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά φιλόδοξο ἐγχείρημα. Μέ τή διαφορά ὡστόσο ὅτι δέν ἔχουμε ἐδῶ σύμφωνη τήν ἱστορία. Οἱ ποιητές αὐτοί, ὅσο ξέρω, δέν διεκδίκησαν ποτέ δάφνες νεορομαντικοῦ καί νεοσυμβολιστικοῦ κινήματος. Οὔτε οἱ συνομήλικοι θεωρητικοί ἀπολογητές τους, πού δέν ἦταν ἀμελητέοι, ὑποστήριξαν κάτι τέτοιο. Ἔστω, ἐνδέχεται νά πεῖ κανείς, δέν χάλασε ὁ κόσμος, μπορούμε νά ἀγνοήσουμε τούς ποιητές καί νά θέσουμε ἐκ τῶν ὑστέρων τό ζήτημα τῆς ὀρισμένης ὀρολογίας. Σύμφωνα, ἀλλά τότε ὀφείλουμε νά τεκμηριώσουμε τήν ἄποψη ὅτι οἱ ἀναφερόμενοι ποιητές πραγματοποίησαν τό κίνημα τοῦ νεορομαντισμοῦ καί τοῦ νεοσυμβολισμοῦ στήν Ἑλλάδα. Καί μάλιστα ὅτι

αυτό συνέβηκε χωρίς να έχουν ιδέα οι ίδιοι, ούτε οι σύγχρονοί τους μελετητές της ποίησής τους.

Ο δεύτερος και σοβαρότερος λόγος είναι ότι οι όροι «νεορομαντικοί» και «νεοσυμβολιστές» είναι, πέρα από τα άλλα πλὴν, περιοριστικοί. Θέτουν, θέλω να πῶ, ὀρισμένη ὀπτική γωνία μέσα ἀπὸ τὴν ὀποία θὰ πρέπει νὰ προσεγγίζονται οἱ ποιητές τοῦ '20. Μιά τέτοια ὁμως ὀπτική γωνία συνιστᾶ περιοριστικό τρόπο ἀντίληψης τῶν ποιητῶν. Δέν καταλαβαίνω π.χ. γιατί σῶνει καὶ καλά θὰ πρέπει νὰ θεωροῦμε, ἄρα καὶ νὰ διαβάζουμε, τούς ποιητές τοῦ '20 ὡς νεορομαντικούς καὶ νεοσυμβολιστές, καὶ ὄχι ἐλεύθερα ὡς ὀτιδὴποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ αὐτοὺς τούς ὄρους. Δέν καταλαβαίνω, μ' ἄλλα λόγια, γιατί θὰ πρέπει σ' αὐτοὺς τούς ποιητές, πού δέν μᾶς ἔφταιξαν σέ τίποτα, νὰ πρέπει νὰ φορέσουμε τό στενό καπέλο τοῦ νεορομαντισμοῦ καὶ τοῦ νεοσυμβολισμοῦ. Κι ἔπειτα ὑπάρχει ἓνα ζήτημα συνέπειας: Τί θὰ κάνουμε μέ τίς ἄλλες ποιητικές γενιές, τοῦ '30 π.χ., τὴν πρώτη μεταπολεμική, τὴ δεύτερη καὶ λοιπές; Θὰ φορέσουμε καὶ σ' αὐτές ἀνάλογο κάλυμμα; Τό οὐσιῶδες πάντως πλὴν αὐτῶν τῶν ὄρων εἶναι, πέρα ἀπὸ ἄλλα, ὁ περιοριστικός χαρακτήρας τους. Καὶ μιά καὶ τό φέρνει ἡ κουβέντα, θὰ ἤθελα νὰ πῶ ὅτι, ἀναφορικά μέ τούς ποιητές τοῦ '20, ἄν καὶ κάπως φαρδύτερος, δέν παύει ὡστόσο νὰ παρουσιάζει ἀναλογίες καπελώματος καὶ ὁ παρεμφερὴς ὄρος τοῦ «μετασυμβολισμοῦ».

Οἱ ὄροι, λέμε, εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ συστηματικούς λόγους, γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ συνεννοούμαστε. Πράγματι, ὁμως στή συγκεκριμένη περίπτωση ἔχουμε τόν ὄρο «ποιητές τοῦ '20» ἢ «γενιά τοῦ '20», πού εἶναι ἐπαρκεῖς, δέν εἶναι ἀναντίστοιχοι πρὸς τό ἀντικείμενό τους οὔτε περιοριστικοί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ὄχι τό «ἀπτό», ἀλλά «τό ἀπτό γεγονός».

Γιῶργος Ἀράγης

Τρία λίγο πολύ ἀγνώστα στιγμιότυπα ἀπὸ τὴν προσέγγιση τοῦ Λαπαθιώτη μέ το κομμουνιστικό κίνημα, τον Ριζοσπάστη καὶ το ΣΕΚΕ

Στὴν πρόσφατη παρουσίαση σατιρικών στίχων τοῦ Ν. Λαπαθιώτη (ἐπιμ. Λ. Παπαλεοντίου, *Μικροφιλολογικά Τετράδια* αρ. 7, Λευκωσία 2009, σσ. 18-19), γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν ανοικτὴ ἐπιστολή τοῦ ποιητὴ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν, πού δημοσιεύτηκε στὸν *Ριζοσπάστη* (6 Αὐγ. 1927). Ὡστόσο, οἱ ἐπαφές τοῦ μέ το ἀριστερό καὶ το κομμουνιστικό κίνημα, καὶ εἰδικότερα μέ τὸν *Ριζοσπάστη*, εἶχαν ξεκινήσει πολὺ νωρίτερα. Θα αναφερθῶ σε τρεῖς ἀπὸ αὐτές, πού δέν εἶναι καὶ τόσο γνωστές. Καταρχάς, ὑπάρχει μια προη-

γούμενη επιστολή του στον Ριζοσπάστη (13 Ιουν. 1921), όπου ο ποιητής δηλώνει απερίφραστα ότι ανήκει στις τάξεις των στρατιωτών που παλεύουν για τον Σκοπό. Προτάσσεται εισαγωγικό σχόλιο από τη σύνταξη του Ριζοσπάστη, που έχει κι αυτό ενδιαφέρον:

Ο αγών μας και οι διανοούμενοι. Ελάβομεν και ευχαρίστως δημοσιεύομεν την κατωτέρω επιστολήν του λογίου και ποιητού κ. Ν. Λαπαθιώτη. Όταν μέσα εις την κρίσιν που διέρχεται το κίνημά μας εις την Ελλάδα, λόγω της αγρίας τρομοκρατίας των κυβερνώντων και ο κάθε κομμουνιστής απειλείται από την φυλακήν και την εξορίαν, άνθρωποι της σκέψεως αισθάνονται την όρεξιν και το σθένος να συναντήσουν τας τύχας των με την ιδικήν μας: όταν μέσα εις τον πατριωτικόν υστερισμόν που παρασύρει και μέσα εις τον κομματικόν βούρκον που λερώνει, άνθρωποι της σκέψεως ημπορούν να εξαρθούν επάνω από το πάθος, επάνω από τον βούρκον, για να ιδούν την αλήθειαν και να την διακηρύξουν, οι άνθρωποι αυτοί είναι πάντα ευπρόσδεκτοι εις τον αγώνα μας. Όσοι άνθρωποι του πνεύματος από τα ίδια εμφορούνται αισθήματα και ιδανικά ας τους μιμηθούν. Ο αγών μας έχει ανάγκην από την ενίσχυσίν των.

Καλέ μου “Ριζοσπάστη”,

Σε παρακολουθώ ολοένα, και με πιστήν συμπάθειαν απ’ τον καιρό που παρυσιάσθης κι εγκαινιάσες την φλογεράν πολεμικήν σου εναντίον της κοινωνικής αθλιότητος και της βλακειάς που μας περικυκλώνει. Σε θεωρούσα πάντα σαν έναν τίμιον φίλον κι ένα εντευκτήριον μαζί κοινόν όλων εκείνων των ανθρώπων που ζουν πνευματικά και θέλουν την διάνοιάν των υπεράνω των καθημερινότητων, λυπημένος που δε μπόρεσα ως τα τώρα ν’ αναμιχθώ ενεργότερα στην δράσιν σου.

Κάθε μέρα όμως που περνά βλέπω πως τα πράγματα βαδίζουν ραγδαιότερα και πλέον επιτακτικά. Εκείνο που προχθές ήταν μια ευγενική διάθεσις και χθες μια ωραία προσπάθεια σήμερα πλέον αποβαίνει μια ανάγκη σιδηρά: όπως κι αν κάμωμε, προς οποιοδήποτε δρόμο και αν στραφούμε, το ίδιο πρόβλημα προβάλλει απ’ όλες τις μεριές και μας ζητεί μίαν λύσιν.

Οποθενδήποτε και αν ορμώνεθα – οι μεν από την φυσικήν πνευματικήν ευγένειάν τους, οι δε από την άμεσον ανάγκην της λυτρώσεως – σήμερα συναντώμεθα όλοι επί ταυτόν· ο Σκοπός επείγει.

Μ’ αυτό το γράμμα θέλω να σου διαπιστώσω ότι ανήκω ολόψυχα στις τάξεις των θερμών στρατιωτών σου, πρώτη φορά γυμνά χωρίς προσχήματα σ’ εκείνους που παλαίουν για τον σκοπόν.

Με την ελπίδα πως θα ’ρθεί μια μέρα καθώς όλοι να χρησιμοποιηθώ επίσης στον Αγώνα.

Σε χαιρετώ με το μέτωπο ψηλά,
ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΛΑΠΑΘΙΩΤΗΣ

Το εισαγωγικό σχόλιο είναι ανυπόγραφο, από το ύφος όμως στοιχηματίζω πως είναι γραμμένο από τον Θεόδωρο Λασκαρίδη, τον τότε αρχισυντάκτη του Ριζοσπάστη. Ο Λασκαρίδης συμμετείχε, όπως και ο Λαπαθιώτης, στις δραστηριότητες της «Καλλιτεχνικής Συντροφιάς», μιας κίνησης νεωτεριστών και προοδευτικών λογοτεχνών με αξιόλογη δράση εκείνην ακριβώς

την περίοδο, ενώ σύμφωνα με τη μαρτυρία του Π. Γλέζου («Μια ανάμνηση», *Νέα Εστία* 881, 15 Μαρτ. 1964, σ. 407) συνδεόταν φιλικά με τον Λαπαθιώτη. Την επιστολή την αναφέρει ο Π. Νούτσος στο βιβλίο του *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα* (τ. Β2, σ. 87), χωρίς να δημοσιεύει το κείμενό της.

Ωστόσο, υπάρχει και μια παλιότερη ένδειξη τουλάχιστον συμπάθειας του Λαπαθιώτη προς τον Ριζοσπάστη. Ένα χρόνο νωρίτερα, στο φύλλο της 28 Απρ. 1920, ανάμεσα σε όσους εισέφεραν στην εξόρμηση για οικονομική ενίσχυση του Ριζοσπάστη (σελ. 1), βρίσκουμε και τον Ν. Λαπαθιώτη να έχει εισφέρει το καθόλου ευκαταφρόνητο ποσό των 60 δραχμών (περίπου 500 σημερινά ευρώ, με έναν πρόχειρο, αναλογικό υπολογισμό μου).

Επομένως, θα συμφωνήσουμε με τον Π. Νούτσο, που κάνει λόγο για «συνοδοιορορία» του Λαπαθιώτη με το ΣΕΚΕ. Έγινε άραγε ο ποιητής μέλος του κόμματος; Δεν υπάρχει κανένα τέτοιο στοιχείο και μάλλον θα πρέπει να το αποκλείσουμε. Ωστόσο, η τρίτη μας αναφορά δείχνει ότι κάποιες επαφές έγιναν.

Στις 2 Οκτ. 1921 δημοσιεύεται στον Ριζοσπάστη (σελ. 2) η εξής αγγελία: «Παρακαλείται ο ποιητής Ναπολέον Λαπαθιώτης να περάσει από τα γραφεία του γραμματέως Κορδάτου ώραν 6-7 μ.μ. (εντός γραφείων "Ριζοσπάστη") δι' επείγουσαν τινά υπόθεσιν». Ο Ριζοσπάστης συνήθιζε να δημοσιεύει στα φύλλα του τέτοιες προσκλήσεις, που φαντάζομαι πως θα ήταν αναγκαίες σε μια Αθήνα με ελάχιστα τηλέφωνα, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ποιητής ήταν τακτικός αναγνώστης, ίσως και συνδρομητής, της εφημερίδας. Ωστόσο, η πρόσκληση δεν αναφέρεται σε «σ. Λαπαθιώτη», όπως θα έλεγε για ένα μέλος του κόμματος.

Μόνο εικασίες μπορούμε να κάνουμε για το αντικείμενο της «επειγούσης υποθέσεως». Η δική μου εικασία είναι ότι ο Κορδάτος πιθανόν να ζήτησε τη βοήθεια του Λαπαθιώτη για τη συγκέντρωση υπογραφών που ετοίμαζε την εποχή εκείνη το ΣΕΚΕ, ίσως και την υπογραφή του. Πράγματι, στις 24 Οκτ. 1921 δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδη η «Έκκλησις Ελλήνων διανοουμένων υπέρ των πασχόντων πληθυσμών της Ρωσίας». Την υπέγραφαν μόνο 24 διανοούμενοι αλλά όλοι τους πρώτα ονόματα και όχι μόνο οι γνωστοί προσκείμενοι στο ΣΕΚΕ (π.χ. υπέγραφαν και οι Παλαμάς, Βάρναλης, Γρυπάρης, Ξενόπουλος, Νιρβάνας, Παπαντωνίου, Σπ. Μελάς, Σικελιανός). Ο Λαπαθιώτης όμως δεν υπογράφει την έκκληση, οπότε είτε για κάποιο λόγο αρνήθηκε την υπογραφή του είτε του είχε ζητηθεί απλώς να μεσολαβήσει για την υπογραφή άλλου. Προτού όμως παρασυρθώ σε εντελώς αστήρικτες εικασίες, σταματώ εδώ την καταγραφή των τριών στιγμιότυπων προσέγγισης του Λαπαθιώτη στο ΣΕΚΕ.

Νίκος Σαραντάκος

Ένα ακόμα «μυλλωμένο» στιχούργημα του Λαπαθιώτη

Η παρουσίαση σατιρικών στίχων του Λαπαθιώτη στα πρόσφατα *Μικροφιλολογικά Τετράδια* (αρ. 7) ήταν εξαιρετική και ελάχιστα θα είχε να παρατηρήσει ή να διορθώσει κανείς (ίσως μόνο το ότι ο τίτλος στον αρ. 28 πρέπει να διαβαστεί «περί φιλομουναρχισμού», διότι έτσι το έγραψε ο Λαπαθιώτης).

Υπάρχει όμως και ένα ακόμα «μυλλωμένο» στιχούργημα του Λαπαθιώτη στο αρχείο του στο ΕΛΙΑ, μόνο που δεν είναι ταξινομημένο μαζί με τα σατιρικά, ίσως επειδή ξέφυγε από την προσοχή του ταξινομού. Πρόκειται για το ποίημα «Στην άπονη!»:

Στην άπονη!

*Σου 'δωσα την καρδούλα μου, μ' αγάπη περισσή
μ' αγάπη, που τη φύλαγα βαθιά μου, τόσα χρόνια!
με τι χαρά, και τι καημό σ' τη χάρισα, και συ,
μού πλήρωσες το δώρο μου με τόση καταφρόνια...*

*Κι έτσι, και μένα, μ' έκανες τα πάντα να μισώ,
και τ' άχτι μου να μη μπορεί κανείς να το κοιμίσει!
Λούσε με στις ελπίδες σου το κύμα το χρυσό,
- κι ίσως, μ' εκείνο, της ψυχής μου νίψω λίγα μίση!...*

Εκ πρώτης όψεως φαίνεται ένα εντελώς αθώο ποίημα, αλλά δοκιμάστε να διαβάσετε φωναχτά τον τελευταίο στίχο! Και για όποιον δεν έπιασε το υπονοούμενο, ο Λαπαθιώτης έχει φροντίσει να υπογραμμίσει τις επίμαχες λέξεις στο χειρόγραφο.

Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Γιάννης Η. Χάρης έχει αφηγηθεί στο ιστολόγιό του (<http://yannisharis.blogspot.com/2008/02/blog-post.html>) μια ιστορία που μάλλον αφορά αυτό το στιχούργημα, την οποία άκουσε από τον Μανώλη Γιαλουράκη. Σύμφωνα με την ιστορία, μια εποχή που ο Λαπαθιώτης ήταν τσακωμένος με τον Πέτρο Χάρη της *Νέας Εστίας*, έστειλε για δημοσίευση ένα ποίημά του. Κολακευμένος αυτός, το έβαλε στην πρώτη σελίδα, με αποτέλεσμα να γίνει μέγας πάταγος, όταν οι αναγνώστες διάβασαν τον τελευταίο στίχο που ήταν, το μαντέψατε, «κι ίσως, μ' εκείνο και της ψυχής μου νίψω λίγα μίση!» Ο Γ. Χάρης δεν παίρνει όρκο ότι έχει συγκρατήσει όλες τις λεπτομέρειες της αφήγησης.

Πολύ γουστόζικη ιστορία, αλλά ... δεν επαληθεύεται από τα γεγονότα. Έψαξα στα παλιά τεύχη της *Νέας Εστίας* και τέτοιο στιχούργημα δεν βρήκα. Όμως, το ποίημα υπάρχει στο αρχείο Λαπαθιώτη. Τι να συνέβη; Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Ίσως το ποίημα να στάλθηκε στη *Νέα Εστία*, αλλά ο Π. Χάρης να εντόπισε το λογοπαίγνιο· ίσως πάλι να γράφτηκε, αλλά να μη στάλθηκε. Άλλωστε, αν υποθέσουμε πως αυτά έγιναν γύρω στο 1936, ο Γιαλουράκης πρέπει να έμαθε την ιστορία χρόνια αργότερα από τότε που συνέβη, οπότε μπορεί να του τη μετέφεραν «βελτιωμένη». Ένα άλλο

ενδεχόμενο είναι να θυμάται λάθος ο Γιαλουράκης και το περιστατικό να συνέβη με άλλο περιοδικό με το οποίο συνεργαζόταν ο Λαπαθιώτης, π.χ. με το Μπουκέτο, με τους ανθρώπους του οποίου, άλλωστε, ο Λαπαθιώτης είχε κατά περιόδους τσακωθεί.¹

Πάντως, υπάρχει κι ένα άλλο περιστατικό φιλολογικής φάρσας με τη Νέα Εστία, αν και συνέβη λιγάκι παλιότερα, όταν ήταν διευθυντής ο Ξενόπουλος – και εμπλέκεται και σ' αυτό, έμμεσα, ο Λαπαθιώτης. Συγκεκριμένα, τον Αύγουστο του 1928, η νεαρή (τότε) Νέα Εστία κυκλοφόρησε με πρωτοσέλιδο εκτενές απόσπασμα από την Οδύσσεια του Νίκου Καζαντζάκη.² Ο Καζαντζάκης είχε αρχίσει να γράφει την Οδύσσεια από το 1925 και είχε ήδη δημοσιεύσει μερικά αποσπάσματα σε περιοδικά. Το περιοδικό σημειώνει περήφανα σε υποσημείωση ότι το κομμάτι το έστειλε ο ποιητής στη Νέα Εστία, «που η συμβολή της στη Νεοελληνική Φιλολογία είναι σοβαρή κι αξιοπρόσεχτη», προσθέτοντας: «Ας θεωρηθεί κι ως απάντηση δική μου στην πολεμική κάποιας στείρας, αρνητικής κριτικής». Το απόσπασμα ξεκινάει ως εξής:

*Μα ξάφνου ξέσπασε σφοδρή μια ανεμική, του σούρπου η στρίγγλα,
στην ερημιά· και λέει φρικιάζοντας ο λόγγος του βαράγκου:
«Δώθε το κούφιο σκέλεθρο μολύβηνε και με σγουλίζει,
τι πεια το κάμα δε γροικάω να καιψαλιάζει τις κορφές μου,
μα τα ριζάκουλά μου, σαν οχιές φριχτές, παγροκομένες,
βαθειά μαρμάζουν άβουλα· κι ως στυλαφτιάστηκα μού εκάστη
πως κιόλας ούρια χούμηξαν τα ανεμοαγκάστρωτα τα νέφη
και τ' άντερά τους γρούζουν. Ω Θεοί, γιατί χολιάσατε ούλοι;»
Κι ο βαθύς βάραγκας, αγέρωχος, το λόγγο αντροκαλιέται:
«Ώχου αδερφέ! κι αν σ' έχω αυτού βαρδιάτορα, δε μου κοστίζει
ξέγδαρμα, κι αν ήταν μπορετό, νεροποντής να σ' απολάψω.
Και, μα το Θεό, τα σάπια ξύλα σου λιπαίνουν την κοιλιά μου».*

Αυτοί οι 12 στίχοι αρκούν, το υπόλοιπο (40 στίχοι συνολικά) είναι το ίδιο και χειρότερο. Ολοφάνερα, το απόσπασμα είναι κατασκευασμένο, παρωδία του στυλ του Καζαντζάκη, κραυγαλέα μάλιστα παρωδία. Το «ολοφάνερα» το λέω εγώ, αλλά είμαι μετά Χριστόν προφήτης. Όσο κι αν μου φαίνεται κραυγαλέα η παρωδία, ο Ξενόπουλος, ίσως κολακευμένος από το συνοδευτικό γραμματάκι, την πίστεψε και μάλιστα την έβαλε στην περίοπτη θέση που θα άξιζε σε ένα γνήσιο απόσπασμα. Να σημειώσουμε πως ο Ξενόπουλος δεν είχε δυνατότητα διασταύρωσης: ο Καζαντζάκης εκείνη την εποχή έλειπε στο εξωτερικό και οι επικοινωνίες ήταν δύσκολες τότε.

Όχι όμως αδύνατες. Ο Καζαντζάκης έλαβε από κάποιον το τεύχος του περιοδικού και έστειλε γράμμα στη Νέα Εστία με ημερομηνία 14 Φεβρ. 1929 από τη Χιμανόβσκαγια, «ένα μικρό χωριό της Μαντσοουρίας».³ Εκεί διευκρινίζει: «Αν νομίζετε πως αξίζει τον κόπο, δημοσιέψτε πως οι στίχοι αφτοί δεν είναι δικοί μου. Το ασείο αφτό ενός καλού φίλου μούδωκε κάπια χαρά εδώ στην άκρα του κόσμου: μού θύμισε Ελλάδα».

Ο Ξενόπουλος προσθέτει από κάτω: «Μας εστάλη με την υπογραφή του, με σημείωμά του, και καλή τη πίστει το εδημοσιεύσαμεν. Δεν ήτο ιδικόν του. Μπορούσε όμως και να είναι. Ο 'καλός φίλος', διά να κάμη το 'αστείο' του, εμιμήθη την τεχνοτροπίαν του κ. Καζαντζάκη à s'y méprendre (...)».

Βέβαια, δεν θα συμφωνήσω ότι η μίμηση ήταν τόσο τέλεια «που σε ξεγελούσε». Όμως, ο Ξενόπουλος, αφού αναφέρει ότι σε ένα γαλλικό περιοδικό υπάρχει μόνιμη στήλη με τέτοιες μιμήσεις, προσθέτει κάτι εξαιρετικά ενδιαφέρον: «Εις το είδος αυτό της σοβαράς, να πούμε, παρωδίας, διαπρέπει κι εδώ ο κ. Ναπ. Λαπαθιώτης. Δεν πιστεύουμε να είναι αυτός ο 'καλός φίλος' του κ. Καζαντζάκη. Ή όχι;».

Το ρητορικό ερώτημα του Ξενόπουλου είχε βάση – ο Λαπαθιώτης είχε δημοσιεύσει ήδη από το 1924⁴ μία καθαφική και μια παπαδιαμαντική (πεζή) παρωδία (το 1938 δημοσίευσε κι άλλες πολλές, με το ψευδώνυμο Πλάτων Χαρμίδης, στο περιοδικό *Πνευματική Ζωή*) και ασφαλώς ο Ξενόπουλος το ήξερε. Πιθανώς να υπήρχαν κι άλλες λαπαθιωτικές παρωδίες που διαβάζονταν στις φιλολογικές παρέες.

Ωστόσο, κατά πάσα πιθανότητα ο Λαπαθιώτης δεν ευθύνεται γι' αυτή τη φάρσα. Λίγους μήνες αργότερα, στο περιοδικό *Πρωτοπορία*,⁵ δημοσιεύτηκε ένα κακεντρεχές σχόλιο, ότι δηλαδή «κάποια παιδιά», θυμωμένα επειδή ο Ξενόπουλος τους στίχους των νέων τούς δημοσίευσε σε χωριστή σελίδα στο περιοδικό του, του έστειλαν μεταφρασμένον Πόε και Λονγκφέλοου με ψευδώνυμο (και βέβαια αυτά δημοσιεύτηκαν στη στήλη των νέων), ενώ μετά έστειλαν τον ψευτο-Καζαντζάκη και μπήκε πρωτοσέλιδος, ενώ, προσθέτει ο σχολιαστής της *Πρωτοπορίας* (μάλλον ο Φώτος Γιοφύλλης), στην πραγματικότητα ήταν στίχοι «ενός Γεράσιμου Γληγόρη». Ο Γεράσιμος Γρηγόρης (1907-1985) ήταν λευκαδίτης λογοτέχνης, που κυρίως σαν πεζογράφος ακούστηκε. Την εποχή εκείνη ήταν φοιτητής στην Αθήνα, οπότε ταιριάζει να είναι αυτός ο δράστης της φάρσας.

Όσο για το «μυλλωμένο» στιχούργημα του Λαπαθιώτη, δεν είναι άγνωστο. Σύμφωνα με μαρτυρία του Σάββα Παύλου, όταν ο ίδιος ήταν πρωτοετής φοιτητής στη Δημοσιογραφική Σχολή «Όμηρος» στην Αθήνα το 1970-1971, ο Δημήτρης Γιάκος χρησιμοποίησε σε μάθημά του μέρος από τον τελευταίο στίχο του ποιήματος «Στην άπονη!» («της ψυχής μου νίψω λίγα μίσση»), για να υποδείξει στους φοιτητές να αποφεύγουν συμπαραθέσεις λέξεων που μπορούν να οδηγήσουν σε «κακέμφοτα». Από το ενδεικτικό αυτό παράδειγμα συνάγεται ότι το στιχούργημα του Λαπαθιώτη ήταν γνωστό σε αθηναϊκούς κύκλους, αν και δεν είναι σίγουρο ότι είχε προηγηθεί δημοσίευσή του. Πάντως, δώδεκα χρόνια αργότερα, δημοσιεύτηκε από την Αλ. Παληοδήμου⁶ και έρχεται να συμπληρώσει τη συλλογή των *Μικροφιλολογικών Τετραδίων*.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. και τις όχι κολακευτικές απόψεις του για τους ανθρώπους του Μπουκέτου σε επιστολές προς τον Γ. Κοτζιούλα, γραμμένες το 1932, τώρα στο βιβλίο «Αγαπητέ Κοτζιούλα», επιμ. Νάσος Μπαλτάς, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1994, σσ. 38 και 40.

2. *Νέα Εστία* 15/39 (1 Αυγ. 1928) 675.
3. «Αστείο καλού φίλου», *Νέα Εστία* 54 (15 Μαρτ. 1929) 230.
4. Ν. Λαπαθιώτης, «A la manière de...», *Νέα Τέχνη* 7-10 (1924) 117.
5. *Πρωτοπορία* 4 (Απρ. 1929) 101.
6. Αλίκη Χ. Παληοδήμου, «Μικρό συμπλήρωμα στην έκδοση των «Ποιημάτων» του Λαπαθιώτη», *Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 12 (1983) 407.

Νίκος Σαραντάκος

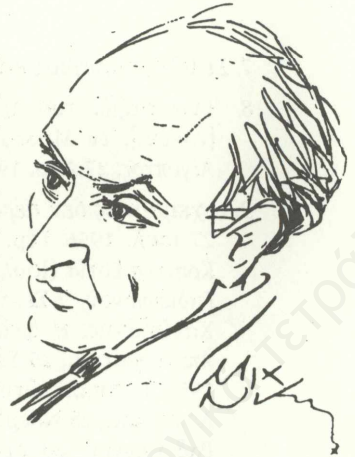
Εργογραφία Γιάγκου Πιερίδη: μια πρώτη καταγραφή

Άλλος ένας ξεχασμένος πεζογράφος, ο Αιγυπτιώτης Γιάγκος Πιερίδης (1897-1970), είναι καιρός να ξαναδιαβαστεί και να αξιολογηθεί από μια σύγχρονη σκοπιά. Τα βιβλία του, κυρίως οι αναμνήσεις του από τον Κ. Π. Καβάφη και τα διηγήματά του, δεν πέρασαν απαρατήρητα στην εποχή τους: προκάλεσαν αρκετές, συχνά θετικές κριτικές, αν και δεν έλειψαν οι επιφυλάξεις και οι αντιρρήσεις. Ήταν κυπριακής καταγωγής από τη μεριά του πατέρα του, αλλά δεν έζησε στην Κύπρο. Γεννήθηκε στην Αθήνα, έζησε τα παιδικά και νεανικά του χρόνια στην Αλεξάνδρεια και το 1933 επέστρεψε στην Αθήνα, όπου πέρασε το υπόλοιπο του βίου του. Για τον λόγο αυτό δεν περιλήφθηκε στη *Βιβλιογραφία κυπριακής λογοτεχνίας* (2001), παρά το γεγονός ότι συνεργάστηκε με τα πιο βασικά λογοτεχνικά περιοδικά του κυπριακού μεσοπολέμου (*Αβγή, Κυπριακά Γράμματα, Πάφος*).

Ως πρώτο βήμα της επαναξιολόγησής του κρίναμε καλό να καταγράψουμε εδώ τα βιβλία του – και για τον λόγο ότι μερικά από αυτά είναι μάλλον άγνωστα (λ.χ., η ολιγοσέλιδη συλλογή χρονογραφημάτων του *Σελίδες σκλαβιάς και λευτεριάς*) και λόγω του ότι συχνά χαρακτηρίζονται με λανθασμένο ειδολογικό προσδιορισμό (το πρώτο του βιβλίο είναι μια σιωπηλά αποκηρυγμένη από τον ίδιο συλλογή νεανικών ποιημάτων – όχι νουβέλες ή «λυρικές πρόζες»). Επίσης, με βάση αρχειακό υλικό που εντοπίσαμε αλλά και αυτοψία, όσο αυτό ήταν δυνατό, καταγράφονται αρκετές βιβλιοκριτικές και μερικά άλλα δημοσιεύματα για τον συγγραφέα (παρόλο που οι βιβλιογραφικές πληροφορίες δεν είναι πάντα πλήρεις). Βέβαια, πολλά άλλα δημοσιεύματά του (πεζά ποιήματα, διηγήματα, λογοτεχνικά σημειώματα, δημοσιογραφικά κείμενα κτλ.) παραμένουν αθησαύριστα, διασκορπισμένα σε έντυπα της Αλεξάνδρειας, της Κύπρου και της Αθήνας. Επίσης, τα βιβλία του είναι δυσεύρετα· γι' αυτό αξίζει τον κόπο να γίνει πρώτα μια αντιπροσωπευτική ανθολόγηση των διηγημάτων του.

Δυστυχώς μεγάλο μέρος του αρχείου του έχει χαθεί. Ένα χειρόγραφο μυθιστόρημά του, *Η αόρατος Βαβυλών*, με θέμα την ομοερωτική ζωή στη μεσοπολεμική Αλεξάνδρεια και την Αθήνα, λανθάνει. Το ίδιο ισχύει και για

άλλα κείμενά του, τα οποία ο ίδιος είχε εξαγγείλει για έκδοση (στα βιβλία του *Ο βελουδένιος κούκος* και *Το ξόανο*): «Μικρά μιλήματα, πεζοτράγουδα» «Τα πρώτα, διηγήματα της παιδικής ηλικίας» «Ανώμαλο ταξίδι», νουβέλα» «Οι ναυαγοί, νουβέλα» «Το μακρινό μήνυμα, δράμα τρίπρακτο» «Γνωστές και άγνωστες φυσιογνωμίες, πορτραίτα», ίσως και άλλα. Ένας φάκελος με λίγα κατάλοιπα από το αρχείο του βρίσκεται στα χέρια του συγγραφέα και συλλέκτη Μάνου Ελευθερίου, τον οποίον ευχαριστούμε για την προθυμία του να μας επιτρέψει την καταγραφή και αξιοποίηση του περιεχομένου του.

Γιάγκος Πιερίδης
Σχέδιο του Μιχ. Νικολινάκου

Ι. ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

1. *Της σιωπής και του σάλου*, ποιήματα, Αλεξάνδρεια 1919.
2. *Οι ναυαγοί*, μονόπρακτο δράμα, Αλεξάνδρεια, Σκέψη, 1921.
3. *Ένας ξένος και άλλα διηγήματα*, Αλεξάνδρεια 1927. κρτ.: Τ. Άγρας, *Αλεξανδρινή Τέχνη* 7 (1927) 16-19. Φ. Π[ολίτης], *Ελληνικά Γράμματα* 6 (1 Σεπτ. 1927) 250. [Ανώνυμος], *Νεοελληνική Τέχνη* 5-6 (Ιούν.-Ιούλ. 1927) 77.
4. *Οι σωτήρες*, νουβέλες, Αλεξάνδρεια 1929. κρτ.: Κρίτων [Κ. Μπαστιάς], *Ελληνικά Γράμματα* 48 (18 Μαΐου 1929) 67. Π. Χ[άρης], *Νέα Εστία* 69 (1 Νοεμβρ. 1929) 926. Α. Τραυλαντώνης, *Πειθαρχία* 9 (15 Δεκ. 1929) 16-18. Κλ. Παράσχος, *Ακρόπολις*, 1 Ιαν. 1930. Ph. Lébèsque [Δ. Αστεριώτης], *Mercure de France*, 15 Απρ. 1930. Τ. Άγρας, *Ελληνικόν Έτος*, 1930. Πέτρος Φωτεινός [Πέτρος Ωρολογάς], *Μακεδονία*, 14 Φεβρ. 1936.
5. *Ο βελουδένιος κούκος*, διηγήματα, Αθήνα, Μαυρίδης, 1943. κρτ.: Περσεύς Αθηναίος, *Βραδυνή*, 16 Οκτ. 1943. Γ. Σταμπολής, περ. *Το Ραδιόφωνον*, 31 Οκτ. 1943. Τ. Άγρας, *Φιλολογική Κυριακή* 7 (Νοέμβρ. 1943) 109, 112. Γερ. Ι. Αμπάτης, *Τέχνη και Ζωή* 2 (Νοέμβρ. 1943) 62. Β. Ηλιάδης, *Αθηναϊκά Νέα*, 3 Νοεμβρ. 1943. Ν. Λαπαθιώτης, *Πρωία*, 19 Νοεμβρ. 1943. Μ. Ροδάς, *Ελεύθερον Βήμα*, 7 Δεκ. 1943. Αλ. Λιδωρίκης, *Ακρόπολις*, 10 Δεκ. 1943. Αδ. Δ. Παπαδήμας, *Ακρόπολις*, 11 Δεκ. 1943. Α. Θρύλος, *Πρωία*, 22 Δεκ. 1943. Γ. Ι. Φουσαράς, *Νέοι Δρόμοι* 72 (Δεκ. 1943). Κ. Μπαστιάς, *Η Βραδυνή*, 22 Ιαν. 1944. Γ. Χατζίνης, *Νέα Εστία* 402-403 (1-15 Μαρτ. 1944) 315. Θώμος Ξαφάς [Γ. Σκαρίμπας], *Ευβοϊκά Γράμματα* 28 (Ιούλ. 1944) 6. Μ. Λυγίζος, *Νέον Πνεύμα* (1944). Γιώργος Καλαματιανός, *Φτερά*, Πειραιάς (Ιούλ. 1948).
6. *Ο Καβάφης*, *συνομιλίες*, *χαρακτηρισμοί*, *ανέκδοτα*, Αθήνα, Ωρίων, 1943. κρτ.: Α. Θρύλος, *Η Πρωία*, 25 Φεβρ. 1944. Γ. Σταμπολής, *Το Ραδιόφωνον*, 39 (19-25 Μαρτ. 1944). Π. Μαρκάκης, *Νέον Πνεύμα* 1 (Μάρτ. 1944) 21. Α. Δ. Παπαδήμας, *Ακρόπολις*, 13 Σεπτ. 1944. Π. Χάρης, *Ελευθερία*, 25 Νοεμβρ. 1945. Ηλίας Ζιώγας, *Εφημερίς*, *Κων/πολη*, 16 Φεβρ. 1946. Αγ. Αριστοκλής, *Φως*, *Κάιρο*, 28 Φεβρ. 1946. Λ. Φιλίππου, *Πάφος* 11 (1946) 97. Κ. Προυσής, *Κυπριακά Γράμματα* 12 (1947) 189-190. Institut Francais d'Athènes, *Bulletin Analytique de Bibliographie Hellenique*, "Essais", 1947. L. Marc[antonatos], *Le Messager d'Athènes*, 24 Σεπτ. 1948.

7. Σελίδες σκλαβιάς και λευτεριάς, χρονογραφήματα, Αθήνα, Φλόγα, 1944.
8. Ένα ταξίδι του π[ατριάρχου] Μελετίου στην Αφρική, Αθήνα, 1955. κρ.: [Αων.], *Le Messager d'Athènes*, 24 Απρ. 1955. Μ. Γιαλουράκης, *Ταχυδρόμος-Αίγυπτος*, 27 Απρ. 1955. Α. Μυστακίδης Μεσεβρινός, *Φως*, Κάιρο, 30 Δεκ. 1955.
9. Ο Χειμώνας δεν πέρασε, Αθήνα 1956. κρ.: Γ. Κ[αραλής], *Πελοπόννησος*, Πάτρα, 27 Ιουλ. 1956. Γερ. Αμπάτης, *Ακρόπολις*, 28 Ιουλ. 1956. Άγγελος Καλοκαιρινός, *Κρητική Εστία* (Ιούλ. 1956). Α. Θρύλος, *Τόλμη*, 25 Αυγ. 1956. Α. Καραντώνης, *Το Ραδιόφωνον*, 9 Σεπτ. 1956. Νέστωρ Μάτσας, *Εθνικός Κήρυξ*, 9 Σεπτ. 1956. Άρης Χατζιδάκης, *Η Δράσις*, Ηράκλειο Κρήτης, 19 Σεπτ. 1956. Αστέρης Κοββατζής, *Απογευματινή*, 25 Σεπτ. 1956. Χρήστος Λεβάντας, *Η Φωνή του Πειραιώς*, 27 Σεπτ. 1956. Γ. Αναπλιώτης, *Σημαία Καλαμών*, 21 Οκτ. 1956. Μ. Νικολαΐδης, *Ελευθερία*, *Λευκωσία*, 25 Νοεμβρ. 1956. Β. Βαρίκας, *Το Βήμα*, 12 Δεκ. 1956. Α. Φουριώτης, *Το Ραδιόφωνον*, 20 Δεκ. 1956. *Institut Francaise d'Athènes*, *Αναλυτικόν Δελτίον Ελληνικής Βιβλιογραφίας* 210 (1956). Γ. Χατζίνης, *Νέα Εστία* 711 (15 Φεβρ. 1957) 296. Μ. Γιαλουράκης, *Ταχυδρόμος*, 23 Απρ. 1957. Ι. Ν. Νικολαΐδης, *Ηπειρωτική Εστία* 60-61 (Απρ.-Μάιος 1957). Γ. Μέλφος, *Νέα Πορεία* 28 (Ιούν. 1957) 89-90. Μίλτος Παπαδάτος, *Φως*, Κάιρο, 3 Νοεμβρ. 1957. Γ. Δέλιος, *Νέα Πορεία* 3 (1957) 182. Γ. Σαραντής, *Ο Λογοτέχνης* 7 (1957) 21-22. Κυρ. Μητσοτάκης, *Κρητικό Μέλλον*, 1 Δεκ. 1958. Δ. Χαμπουλίδης, *Κύπρος*, 14 Μαρτ. 1960.
10. Προτελευταίος σταθμός, μυθιστόρημα, Αθήνα, Δαίδαλος, 1957. κρ.: Άγγελος Καλοκαιρινός, *Κήρυξ*, Χανιά, 13 Ιουν. 1957. Μ. Γιαλουράκης, *Ταχυδρόμος*, 17 Ιουν. 1957. Γιάννης Καραλής, *Πελοπόννησος*, 12 Ιουλ. 1957. Άρης Χατζιδάκης, *Η Δράσις*, 6 Σεπτ. 1957. Άλκης Γιαννόπουλος, *Ελευθερία*, 5 Δεκ. 1957. *Institut Francais d'Athènes*. *Αναλυτικόν Δελτίον Ελληνικής Βιβλιογραφίας* 196 (1957). Νέστορας Μάτσας, *Εθνικός Κήρυξ*, 1 Φεβρ. 1958. Χρήστος Λεβάντας, εφ. *Η Φωνή του Πειραιώς*, 8 Φεβρ. 1958. Δ. Κόκκινος, *Ηπειρωτική Εστία* 71 (Μάρτ. 1958) 263-264. Μ. Νικολαΐδης, *Ελευθερία*, *Λευκωσία*, 24 Ιουν. 1958. Α. Φουριώτης, *Λογοτεχνικό Δελτίο*, 7 Ιουν. 1958. Γ. Δέλιος, *Δελτίον Ραδιοφωνικού Σταθμού Θεσσαλονίκης*, 2 Αυγ. 1958. Χρ. Λεβάντας, *Το Περιοδικό μας*, *Πειραιάς*, 4 (Οκτ. 1958). Παύλος Ναθαναήλ, *Βίαις*, *Αλεξάνδρεια*, 100-101 (Φεβρ. 1959). [Αων.], *Εκλογή* 160 (Φεβρ. 1959). Πάρις Κελαϊδής, *Κρητική Επιθεώρησις*, *Ρέθυμνο*, 28 Αυγ. 1959. Δ. Χαμπουλίδης, *Κύπρος*, 5 Σεπτ. 1960.
11. Οι άλλες φωνές, διηγήματα, Αθήνα, Μαυρίδης, 1960. κρ.: Δημοσθένης Ζαδές, *Ελευθερία*, *Λευκωσία*, 31 Ιουλ. 1960. Α. Θρύλος, *Καινούρια Εποχή* (Φθινόπωρο 1960) 222. Γ.Π.Α [Παναγιώτης Αλεξόπουλος], *Ακρόπολις*, 11 Νοεμ. 1960. Πάρις Κελαϊδής, *Βήμα*, *Ρέθυμνο*, 12 Νοεμ. 1960. Κυριάκος Μητσοτάκης, *Σήμερα* 23 (1 Δεκ. 1960). Β. Βαρίκας, *Το Βήμα*, 18 Δεκ. 1960 [=Βάσος Βαρίκας, *Συγγραφείς και κείμενα 1945-1956*, 1960, επιμ. Αλ. Ζήρας, Αθήνα, Ερμής, 2004, σσ. 441-442]. Δημήτρης Π. Κωστελένος, *Ακρόπολις*, 21 Δεκ. 1960. Μπάμπης Κλάρας, *Η Βραδυνή*, 16 Ιαν. 1961. Παύλος Ναθαναήλ, *Ταχυδρόμος*, 29 Ιαν. 1961. Κυριάκος Μητσοτάκης, *Ξενία*, Ιαν. 1961. Αλέκος Λιδωρίκης, *Ακρόπολις*, 1 Φεβρ. 1961. Γ. Χατζίνης, *Νέα Εστία* 806 (1 Φεβρ. 1961) 206. Πρόσπερος [Α. Γιάλλουρος(;)], *Κρίκος*, *Λονδίνο*, 122 (Φεβρ. 1961). Α. Καραντώνης, *Η Καθημερινή*, 3 Μαρτ. 1961. Δημοσθένης Ζαδές, *Κρητική Εστία* 105 (Μάρτ. 1961). Σ. Ι. Βασιλειάδης, *Νέα Πορεία* 73-74

- (Μάρτ.-Απρ. 1961) 132-133. Γιάννης Αναπλιώτης, *Σημεία Καλαμάτας*, 9 Απρ. 1961. Μ. Γιαλουράκης, *Ταχυδρόμος* 15 Απρ. 1961. Γιάννης Ριζόπουλος, *Ανεξάρτητος Τύπος*, 3 Μαΐου 1961. Φοίβος Δέλφης, *Ελληνική Ώρα*, Πειραιάς, 25 Μαΐου 1961. Χρήστος Λεβάντας, *Πειραιϊκή*, Πειραιάς, 18 Ιουλ. 1961. Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Αχελώος*, Αιτωλία, 24 Σεπτ. 1961. Δ. Κόκκινος, *Ηπειρωτική Εστία* 113 (Σεπτ. 1961). Μάνος Ελευθερίου (:), περ. *Ελληνισμός του Εξωτερικού*, Ιαν. 1962.
12. *Ο Καβάφης. Συνομιλίες και χαρακτηρισμοί*, Πρόλογος Μ. Μαλακάση, δεύτερη συμπληρωμένη έκδοση, Αθήνα, Δωδεκάτη Ώρα, 1965. κρτ.: Σ. Μαράντος, *Αθηναϊκή*, 26 Ιαν. 1966. Α. Καραντώνης, *Η Ημέρα*, 28 Ιαν. 1966. Άνθος Λυκαύγης, *Μάχη*, Λευκωσία, 25 Φεβρ. 1966. Λ. Χριστοδουλάκος, *Ελεύθερος*, 13 Μαρτ. 1966. Χρ. Λεβάντας, *Παναθήναια*, Μάρτ. 1966. Χρυσόστομος Ζήσης, *Έρευνα*, Τρίκαλα, 6 Απρ. 1966. Α. Καραντώνης, *Η Καθημερινή*, 3 Μαΐου 1966. Α. Φουριώτης, *Απογευματινή*, 28 Μαΐου 1966. Δ. Κόκκινος, *Ηπειρωτική Εστία* 169 (Μάιος 1966) 303. Μαρία Δέδε, *Ιωλκός* 8 (Νοέμβρ. 1966) 375. Λ. Ραφτόπουλος, *Θεσσαλία*, Βόλος, 13 Δεκ. 1966. Αλ. Φλωράκης, *Νέα Σύνορα* 3 (Ιουλ.-Σεπτ. 1969) 94. Δ. Ζαδές, *Έρευνα* 115 (Ιουλ. 1966). Θαν. Παπαθανασόπουλος, *Δωδεκάτη Ώρα* 17-18 (1966).
13. *Οι εξοχότητες*, Αθήνα 1966. κρτ.: Κ. Βοσπορίτης, *Ελεύθερος*, 12 Φεβρ. 1967. Γ. Χατζίνης, *Νέα Εστία* 958 (1 Ιουν. 1967) 768-769. Α. Περνάρης, *Πνευματική Κύπρος* 81 (Ιουν. 1967) 276. [Ανων.], *Κρίκος*, Λονδίνο, 199-200 (Ιουλ.-Αύγ. 1967). Β. Βαρίκας, *Το Βήμα*, 1 Οκτ. 1967. Δημ. Ζαδές, *Ξενία* 125 (Δεκ. 1967). Γ. Μακαρόνας, *Εκδρομικά Χρονικά*, Δεκ. 1967. Κώστας Παπαπάνου, *Περιγηγική*, Ιαν. 1968. Παντελής Μπίστης, *Εθνική Πνοή*, 10 Φεβρ. 1968. Δ. Κόκκινος, *Ηπειρωτική Εστία*, Ιούν.-Ιουλ. 1968.
14. *Το ξόανο, διηγήματα*, Αθήνα 1970.

II. ΑΛΛΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΟΝ ΓΙΑΓΚΟ ΠΙΕΡΙΔΗ

- Απόστολος Κωνσταντινίδης, [Συνέντευξη με τον Γ. Π.], *Ημερήσια Νέα*, Αλεξάνδρεια, 29 Ιαν. 1950.
- Κώστας Κύρρης, «Η συμβολή της κοινωνικής πεζογραφίας στην ανάλυση της ψυχολογίας μας. Η περίπτωση του Γιάγκου Πιερίδη», *Πρωτεύουσα*, Λευκωσία, 9 Μαρτ. 1953.
- Στρ. Τσίρκας, «Ο Γιάγκος Πιερίδης ομιλεί για τον κοινωνικό Καβάφη», *Ανεξάρτητος Τύπος*, Αθήνα, 9 Δεκ. 1959 και *Πάροιος*, Κάιρο, 8 Ιαν. 1960.
- Στρατής Τσίρκας, «Το πόρισμα μιας έρευνας. Σχέσεις Καβάφη-Λιάτση», *Πάροιος*, Κάιρο, 8 Ιαν. 1960 [= *Ο πολιτικός Καβάφης*, Αθήνα, Κέδρος 1971, 94-106].
- Παύλος Ναθαναήλ, [Γ. Πιερίδης], *Ταχυδρόμος*, Αλεξάνδρεια, 10 Ιαν. 1960.
- Άντης Περνάρης, «Γιάγκος Πιερίδης», *Καιροί της Κύπρου* 78 (8 Απρ. 1960) 14.
- Απόστολος Κωνσταντινίδης, [Γ. Πιερίδης], *Βίαις*, Αλεξάνδρεια, 114-116 (Απρ. 1960).
- Α. Σεβαστόπουλος, [Γ. Πιερίδης], *Φως*, Κάιρο, 5 Φεβρ. 1961.
- Παύλος Ναθαναήλ, *Γιάγκος Πιερίδης, ο πεζογράφος της ευγένειας*, 1963 (ανάτυπο από την εφ. *Φωνή των Αιγυπτιωτών*).
- Λούλα Κοτσέτσου, «Ο πεζογράφος Γιάγκος Πιερίδης», *Παναθήναια*, Απρ. 1964.
- Κύπρος Χρυσάνθης, «Ταξίδι στην Αθήνα. Λίγες συναντήσεις και γνωριμίες», *Πνευματική Κύπρος* 61 (1965) 30.
- Θανάσης Παπαθανασόπουλος, «Ο κύπριος πεζογράφος Γιάγκος Πιερίδης», *Μικροφιλολογικά* 20 (Φθινόπωρο 2006) 37-40.

Αλέξης Ζήρας & Λευτέρης Παπαλεοντίου

Τρεις επιστολές του Γιάγκου Πιερίδη στον Στρατή Τσίρκα

Δεν διαθέτουμε παρά ελάχιστες μαρτυρίες για τη σχέση του Γιάγκου Πιερίδη με τον Στρατή Τσίρκα. Στη Βιβλιογραφία Στρ. Τσίρκα της Κατερίνας Πλασσαρά (Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1979) υπάρχει ένα και μοναδικό λήμμα (αρ. 520) που αφορά τον Γ. Πιερίδη: «Ο Γιάγκος Πιερίδης ομιλεί για τον κοινωνικό Καβάφη, εφ. *Ανεξάρτητος Τύπος*, Αθ., 9 Δεκ. 1959. Ξανατ. με σχόλιο στην εφ. *Πάρκοις*, Κάιρο, 8 Ιαν. 1960». Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία αυτή, ο Πιερίδης δεν δημοσίευσε τίποτε για τον Τσίρκα. Ο τελευταίος, στη μονογραφία του *Ο Καβάφης και η εποχή του* (1958, σ. 13), μας πληροφορεί ότι η πρώτη του συνάντηση με τον αλεξανδρινό ποιητή «κανονίστηκε από τον κ. Γιάγκο Πιερίδη». Στο ίδιο βιβλίο του (σ. 26), ο Τσίρκας παραπέμπει μόνο μια φορά στο βιβλίο του Πιερίδη *Ο Καβάφης, συνομιλίες, χαρακτηρισμοί, ανέκδοτα* (1943), για να τεκμηριώσει την ευρεία ενημέρωση που είχε ο ποιητής για θέματα της ελληνικής παροικίας. Σε δημοσιεύματά του των χρόνων 1960 και 1964, που ενσωματώνονται αργότερα στο βιβλίο του *Ο πολιτικός Καβάφης* (1971), ο Τσίρκας ανατρέπει επανειλημμένα σε μαρτυρίες του Πιερίδη για τον ποιητή, αλλά τις αντιμετωπίζει κάποτε με δυσπιστία λ.χ., απορρίπτει τον «μύθο» «περί 'θελημένης ακαταστασίας' του ποιητή στη σύνθεση των συλλογών του», για να προσθέσει: «Ο φίλος κ. Κατσιμπαλης παρασύρθηκε, φαίνεται, από τα λεγόμενα του Γ. Πιερίδη, που άλλωστε παραθέτει. Αλλά ο Αλεξανδρινός Γιάγκος Πιερίδης πλησίασε το πρόβλημα προκατειλημμένος και σε στιγμές ρευστότητας, όταν βιβλιογραφικά η κατάσταση δεν είχε 'παγιωθεί' με το θάνατο του αλάθευτου και συνεπέστατου ρυθμιστή της σύνθεσης των συλλογών, του Καβάφη» (σ. 209, σημ. 4).

Στο Αρχείο Στρ. Τσίρκα (Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα), σώζονται δυο επιστολές και μια κάρτα του Πιερίδη προς τον Τσίρκα. Η πρώτη, αχρονολόγητη επιστολή φαίνεται ότι γράφτηκε αμέσως μετά την έκδοση της καβαφικής μονογραφίας του Τσίρκα, δηλαδή το φθινόπωρο του 1958. Ο Τσίρκας έκρινε καλό να δώσει στον Πιερίδη το βιβλίο του, λίγο προτού αναχωρήσει για την Αλεξάνδρεια με τη χειρονομία του αυτή ο συγγραφέας ήθελε ενδεχομένως να δείξει ότι ανταπέδιδε στον Πιερίδη τη μεσολάβησή του για τη γνωριμία με τον ποιητή. Στην επιστολή του ο Πιερίδης κάθε άλλο παρά βλέπει την ουσία και τη σημασία της καβαφικής μονογραφίας του Τσίρκα· επιλέγει να εγκωμιάσει μόνο τα «περίφημα [...] πορτραίτα των Αιγυπτιωτών», για να προσθέσει ότι και ο ίδιος επιδίωξε να αποδώσει απομυθοποιητικά την ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας στο διήγημά του «Οι σωτήρες». Προφανώς ο επιστολόγράφος δεν ενδιαφέρεται να σχολιάσει την αριστερή προσέγγιση του Καβάφη. Αυτό επαληθεύεται και από το γεγονός ότι δεν έκρινε σκόπιμο να μνημονεύσει το βιβλίο αυτό ή οποιαδήποτε άλλη καβαφική εργασία του Τσίρκα στη δεύτερη έκδοση του *Καβάφη* του. Αντίθετα, φαίνεται ότι αφήνει αρνητικούς υπαινιγμούς για τη μονογραφία του Τσίρκα, όταν γράφει:

«ο Καβάφης είχε μέσα του το κλίμα της παρακμής. Μερικοί αξιόλογοι κατά τα άλλα μελετητές του δοκίμασαν ν' αποδείξουν το αντίθετο» (σ. 26 η υπογράμμιση του Γ.Π.). Από την άλλη, ο Πιερίδης δείχνει ότι εκτιμούσε περισσότερο τα καθαφικά δημοσιεύματα του Τ. Μαλάνου· στο ίδιο βιβλίο του τον χαρακτηρίζει «βαθύ μελετητή» του Καβάφη (σ. 34) και παραπέμπει σε κείμενά του. Ακολουθεί η πρώτη επιστολή του Πιερίδη προς τον Τσίρκα:

Αγαπητέ φίλε,

Λυπήθηκα που φύγατε βιαστικά και δεν ξαναειδοθήκαμε [sic] μετά που διάβασα τον «Καβάφη» σας. Τι αληθινά, τι περίφημα τα πορτραίτα των Αιγυπτιακών! Τόσο αληθινά που αιστάνθηκα την ανάγκη να τα ξαναδιαβάσω. Τα είχα άλλωστε διαιστανθεί όταν έγραφα τους «Σωτήρες». Έπειτα από τόση σκόνη και τόσες θεληματικές ανακρίβειες, τι μόχθος χρειάστηκε από μέρους σας να τα καθαρίσετε και να παρουσιάσετε όποια πραγματικά υπήρξαν! Σας σφίγγω το χέρι. Γεια χαρά, / Γιάγκος Πιερίδης

Με τη δεύτερη επιστολή του ο Πιερίδης απαντά σε γράμμα του Τσίρκα, στο οποίο ο τελευταίος φαίνεται ότι σχολίαζε θετικά τη συλλογή διηγημάτων του πρώτου *Οι άλλες φωνές* (1960). Ο επιστολογράφος, κολακευμένος από τα σχόλια του Τσίρκα, βρίσκει την ευκαιρία να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του για ορισμένους «αυτόκλητους» κριτικούς (ενδέχεται να υπονούσε και τον Α. Θρύλο), που ξεφύλλισαν βιαστικά το βιβλίο και περιορίστηκαν σε βραχύλογες και ισοπεδωτικές αξιολογήσεις. Πάντως, άλλοι κριτικοί (λ.χ., ο Β. Βαρίκας και στη συνέχεια ο Σ. Ι. Βασιλειάδης) σχολίασαν πιο ουσιαστικά και πιο δεκτικά τα διηγήματα της ίδιας συλλογής. Αξίζει να αναφερθεί και η πρόθεση - απόφαση του Τσίρκα να στείλει στον Πιερίδη και το νέο βιβλίο του, που δεν είναι άλλο από τον πρώτο τόμο της μυθιστορηματικής του τριλογίας, τη *Λέσχη* (1960). Δεν γνωρίζουμε αν ο Πιερίδης έλαβε τη *Λέσχη* ή αν τη διάβασε και τη σχολίασε προφορικά στον Τσίρκα. Δεν γνωρίζουμε αν το νεότερο αυτό μυθιστόρημα ικανοποίησε τον Πιερίδη, που έμενε πιστός σε μια πιο «κλασική» φόρμα του διηγήματος ή του μυθιστορήματος. Πάντως, ο Τσίρκας, όπως συνάγεται τουλάχιστον από την παρακάτω απαντητική επιστολή του Πιερίδη, φαίνεται ότι εκτιμούσε τα διηγήματα του τελευταίου:

Αθήνα, 28.12.960

Αγαπητέ φίλε,

Πολλά πολλά ευχαριστώ για το ενδιαφέρον γράμμα σας. Σκύψατε στο βιβλίο μου με τόση προσοχή, με τόση αγάπη! Δε μπορώ να πω το ίδιο για μερικούς (ευτυχώς υπάρχουν κι εξαιρέσεις) κριτικούς *atitrés*, οι οποίοι έχοντας πολλά βιβλία να κρίνουν περιορίζονται στο γρήγορο διάβασμα μερικών σελίδων και κάποτε σ' ένα απλό ξεφύλλισμα. Ζαλίστηκα με μερικές γνώμες που διάβασα τώρα τελευταία. Και συλλογίστηκα: ή εγώ έχω εσφαλμένη ιδέα για το έργο μου, ή εκείνοι δε βλέπουν ή δε θέλουν να δουν παρά την επιφάνεια.

Ευχαριστώ επίσης για το βιβλίο που δώσατε εντολή να μου σταλεί.

Εγκάρδιες ευχές για τον καινούργιο χρόνο.

Δικός σας, / Γιάγκος Πιερίδης

Στο αρχείο Τσίρκα σώζεται και η παρακάτω αχρονολόγητη κάρτα του Πιερίδη: «Αγαπητέ φίλε, / ευχαριστώ πολύ για το τεύχος της 'Επιθεώρησης Τέχνης' με το ενδιαφέρον άρθρο σας, που 'χατε την καλοσύνη να μου στείλετε. Θα χαρώ πολύ αν περάσετε να με δείτε πριν φύγετε». Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς γράφτηκε η κάρτα αυτή πιθανόν γύρω στο 1960 και σίγουρα πριν από τη μετοικεσία του Τσίρκα στην Αθήνα (1963). Τότε ο Τσίρκας φρόντισε να στείλει στον Πιερίδη τεύχος της *Επιθεώρησης Τέχνης*, στο οποίο περιλαμβάνεται κάποιο «ενδιαφέρον» άρθρο του, πιθανότατα για τον Καβάφη λ.χ., «Η κόλαση της Πόλης» (τχ. 43, Ιούλ. 1958, 5-18) ή «Καβάφη 'ανακρίβεις' και 'βασανισμοί' τους» (τχ. 61, Ιαν. 1960, 29-33) ή «Καβάφη ανακρίβεις και αλεξανδρινά σοφίσματα» (τχ. 63-64, Μάρτ.-Απρ. 1960, 232-237) ή «Ο 'ιστορισμός' του Καβάφη και ο 'ανίδεος Αλεξανδρεύς'» (τχ. 69-72, Σεπτ.-Δεκ. 1960, 123-131) ή «Για το καβαφικό 'Η σατραπεία'» (τχ. 84, Δεκ. 1961, 575-580). Δυστυχώς στα ελάχιστα κατάλοιπα από το αρχείο του Γ. Πιερίδη δεν έχουν σωθεί επιστολές του Στρ. Τσίρκα, ώστε να παρακολουθήσουμε καλύτερα τις σχέσεις και επαφές ανάμεσα στους δυο αλεξανδρινούς πεζογράφους.¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οφείλω να ευχαριστήσω το Ε.Λ.Ι.Α. για την παραχώρηση των επιστολών αυτών. Ευχαριστώ και τον φίλο Αλ. Ζήρα για την πολύτιμη βοήθειά του.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Δύο ποιήματα του Βασίλη Χατζηανδρέου

Ο Βασίλης Χατζηανδρέου (Μοσχονήσι Μικράς Ασίας 1900 ή 1902-Θεσσαλονίκη 1961) υπήρξε συνδιευθυντής (μαζί με τον Μανώλη Μάνο) του πρώτου λογοτεχνικού περιοδικού της Θεσσαλονίκης (*Τέχνη*, 1921),¹ σταδιοδρόμησε ως φιλόλογος της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (άφησε εποχή ως διευθυντής του Γ' Γυμνασίου Αρρένων Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο 1943-1959 – υπάρχει και οδός Χατζηανδρέου κοντά στο κτίριο του Γ' Γυμνασίου), επιτέλεσε ηγετικό ρόλο στη χριστιανική οργάνωση «Αδελφούσνη» της Θεσσαλονίκης, καθώς και στη διοίκηση και λειτουργία των κατηχητικών σχολείων της πόλης, ενώ υπήρξε και μέντορας τριών ανθρώπων που έκαναν αισθητή την παρουσία τους στο μεταπολεμικό λογοτεχνικό-φιλολογικό πεδίο: του Γιώργου Ιωάννου (Θεσσαλονίκη, 1927-Αθήνα, 1985), του Δ. Ν. Μαρωνίτη (γεν. στη Θεσσαλονίκη το 1929) και του Ντίνου Χριστιανόπουλου (γεν. στη Θεσσαλονίκη το 1931).²

Το oligόστιχο έμμετρο ποίημα χαμηλότονης μουσικότητας και συγκροτημένης βιοθεωρητικής σκευής, του οποίου το μορφικό κέλυφος αποτελείται από δύο τετράστιχες στροφές που σημασιολογικά εγκιβωτίζουν το δίπο-

λο θέση - αναίρεση, φαίνεται να εκφράζει τον Χατζηανδρέου από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, όταν ξεκίνησε και η ουσιαστική σχέση του με τη χριστιανική κοσμοθεωρία. Στο αρκετά προωθημένο για τα επαρχιακά δρώμενα του ελληνικού Μεσοπολέμου λογοτεχνικό περιοδικό *Νέοι Ρυθμοί*,³ το οποίο εκδιδόταν στη Δράμα κατά την περίοδο 1926-1929, δημοσιεύτηκε (τχ. 3-4, 15 Μαΐου 1926, σ. 46) το ποίημα «Χτες βράδι...» :

*Χτες βράδι με την πλάνη ενυχτωθήκαμε
και ζήσαμε μιαν όμορφην εσπέρα.
Καϊμός και πίκρες, όλα, εξεχαστήκανε
κι' απ' τη χαρά, είχαμε πάγει ακόμα πέρα.*

*Μα μόλις η αυγούλα έφτασε
βρεθήκαμε όλοι κουρασμένοι.
Σιωπηλοί, στα μάτια κοιταχτήκαμε
και ξαναπήραμε το δρόμο μας σκυμμένοι.*

Ο δημιουργός των στίχων «Βασίλης Χατζανδρέας» (=πραγματικό ονοματεπώνυμο του Χατζηανδρέου· το επώνυμο «Χατζηανδρέου» κυρώθηκε μάλλον και διαμέσου της προβλεπόμενης νομικά και διοικητικά διαδικασίας πιθανώς περί το 1927, έτος διορισμού του στη μέση εκπαίδευση) δείχνει να αποδέχεται τη ματαιότητα της ζωής, που κατατρύχεται από την απουσία «ουσιαστικού» νοήματος, άρα λίγο απέχει από την ένταξη σε μεσσιανικό καταφύγιο, και ο χριστιανισμός ήταν ένα από τα προσφορότερα. Δεν παραλείπει να συνοδεύσει την υπογραφή του και με τον τοπικό προσδιορισμό «Σαλονίκη», γνωστοποιώντας έτσι όχι μόνο την πόλη όπου ζούσε, αλλά υπογραμμίζοντας και την προτίμησή του υπέρ της δημοτικής (το πνευματικό και ιδεολογικό εκτόπισμα του γλωσσικού ζητήματος ήταν, ως γνωστόν, μεγάλο και στη δεκαετία του 1920). Ο αναβαθμισμένος κοινωνικός ρόλος του εκπαιδευτικού-γυμνασιάρχη δικαιολογεί το λογιότερο «Χατζηανδρέου», και, παρότι η πίστη σε έναν έστω «μετριοπαθή» δημοτικισμό⁴ δεν ήταν αυτονοήτως συνάδουσα με τις γλωσσικές επιλογές των χριστιανικών οργανώσεων, ο Χατζηανδρέου δεν φαίνεται να εγκατέλειψε τις αγάπες της πρώτης του νιότης: «[...] έξω από την πόρτα του [ενν. την πόρτα του γραφείου του γυμνασιάρχη στο Γ' Γυμνάσιο Αρρένων Θεσσαλονίκης] έλαμπε για μας εκείνο το "Βασίλης" [...],⁵ σημειώνει ο Γιώργος Ιωάννου.

Τον ίδιο χαμηλότονο λυρισμό συναντούμε και σε ένα ακόμη ποίημα του Χατζηανδρέου, γραμμένο στις «7-11-1942», του οποίου αυτόγραφη μορφή δημοσιεύεται στο βιβλίο του Ντίνου Χριστιανόπουλου *Θεσσαλονίκη, ού μ' εθέσπισεν...⁶*

*Ό,τι κι αν πησ τα χρόνια πέρασαν,
δεν είναι πια το καλοκαίρι.
Τα χελιδόνια μιάς αποχαιρέτισαν
και παν για τα ζεστά τα μέρη.*

Μ' αν η ζωή μας έτσι φτώχυνε,
κι απλώθηκε μια πίκρα στην καρδιά μας
όμως η γνώση τη ζωή μας μέστωσε
και πιο μεγάλα τα φτερά μας.

Ο Χατζηανδρέου παρά την ένταξη του στον στρατευμένο χριστιανισμό, γεγονός που υποβάλλει και συγκεκριμένες αναγνωστικές κατευθύνσεις, υπήρξε ένθερμος θαυμαστής της ποίησης του Καβάφη και του Λαπαθιώτη.⁷ Οι νεοσυμβολιστικοί τόνοι του ποιήματος δεν συγκαλύπτουν τη βεβαιότητα ότι η «γνώση» (χριστιανικής ίσως προέλευσης, που ενδεχομένως αφορά τον Θεό και τη θεία οικονομία) δυναμώνει και ανυψώνει την ανθρώπινη υπόσταση. Επειδή, πάντως, στη σημαντική λογοτεχνική και φιλολογική συνεισφορά των Ιωάννου, Μαρωνίτη και Χριστιανόπουλου τα ερεθιστικά ερωτήματα επιτελούν δραστικότερο ρόλο από τις αυτάρεσκες βεβαιότητες, δικαιούμαστε να εικάσουμε ότι και γι' αυτούς ισχύει το ότι η εκτίμηση και η αγάπη των χαρισματικών μαθητών για τον δάσκαλο δεν τους εγκλωβίζει αποκλειστικά στο βιοθεωρητικό περίβλημα που ο τελευταίος χάραξε και είχε διαμορφώσει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Τα πρώτα λογοτεχνικά περιοδικά της Θεσσαλονίκης (1921-1924)», *Διαγώνιος*, τχ. 12, Σεπτ.-Δεκ. 1975, σ. 227-231. Βλ. και Βίκυ Καλαντζοπούλου, *Συμβολή στη μελέτη των λογοτεχνικών και ημιλογοτεχνικών περιοδικών της Θεσσαλονίκης (1889-1932)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Διαγώνια 62, 1989, σσ. 51-60.
2. Βασικές και αξιόπιστες πληροφορίες για τον Βασίλη Χατζηανδρέου και τη δράση του παρέχονται από τον Ντίνο Χριστιανόπουλο. Βλ. ό.π. (σημ. 1), *Λογοτεχνικά περιοδικά Θεσσαλονίκης (1889-1954)*, Θεσσαλονίκη, Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης 1995, σ. 45-46, 113-114 και *Θεσσαλονίκη, ού μ' εθέσπισεν... Αυτοβιογραφικά κείμενα*, Θεσσαλονίκη, Ιανός 2008, σ. 104-115. Βλ. και Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων. Πεζογραφήματα*, Αθήνα, Κέδρος 1984, σ. 134, 137, 151, 157-181.
3. Βλ. *Νέοι Ρυθμοί*, παρουσίαση: Νάσος Βαγενάς, ευρετηρίαση: Άννα Κατσιγιάννη, Δράμα, Δημοτική Επιχείρηση Κοινωνικής, Πολιτικής και Τουριστικής Ανάπτυξης Δήμου Δράμας 1998.
4. Βλ. Χριστιανόπουλος, *Θεσσαλονίκη, ού μ' εθέσπισεν...*, ό.π., σ. 113.
5. Ιωάννου, ό.π., σ. 158.
6. Ό.π., σ. 113.
7. Βλ. Χριστιανόπουλος, *Θεσσαλονίκη, ού μ' εθέσπισεν...*, ό.π., σ. 105-106.

Δημήτρης Κόκορης

Στοιχεία για την Dilys Powell και την «Αναστασία»

Η έκδοση της δίτομης αλληλογραφίας Γ.Κ. Κασιμίπαλη - Γιώργου Σεφέρη, υπό τον τίτλο «Αγαπητέ μου Γιώργο» («Ίκαρος» 2009), κινητοποίησε αρκετούς προσεκτικούς αναγνώστες της να συνεισφέρουν, δημοσίως ή

ιδιωτικώς, ορισμένα πραγματολογικά σχόλια πέραν των όσων καταχωρούνται στο βιβλίο ή πρόσθετες πληροφορίες για αναφερόμενα στις επιστολές πρόσωπα τα οποία είχαν παραμείνει ασχολίαστα ή ατελώς σχολιασμένα. Τα αξιόλογα σχετικά στοιχεία που έφτασαν στα χέρια μου από υποδείξεις φίλων παραθέτω στη συνέχεια, με την πρόσθετη πληροφορία πως στην ανέλπιστα και βεβιασμένη ανατύπωση της αλληλογραφίας, μόλις δύο μήνες μετά την αρχική κυκλοφορία της, δεν κατέστη δυνατόν να περιληφθούν όλες αυτές οι πληροφορίες, επειδή θα διαταρασσόταν σημαντικά η σελιδοποίηση του βιβλίου. Έτσι, η ανατύπωση περιλαμβάνει μόνον δευτερεύουσας σημασίας διορθώσεις σε διάφορα σημεία των δύο τόμων.

Σχολιάζοντας την υπ' αριθ. 421 επιστολή (δεύτερος τόμος, σ. 438-439), σημείωνα για την εκεί αναφερόμενη Αγγλίδα Dilys Powell: «Δεν κατόρθωσα να συγκεντρώσω ληξιαρχικά ή άλλα στοιχεία της. Το όνομά της μνημονεύεται και στις *Μέρες Ζ'*, σ. 147». Για το θέμα αυτό έλαβα εκτενή επιστολή από τη Μιχαήλα Ιατρού - θυμίζω πως η ίδια είχε επιμεληθεί προ ετών τον τόμο *Η Βιβλιοθήκη Κ. Π. Καβάφη* (Ερμής/Αρχείο Καβάφη 2003). Στην επιστολή της η Ιατρού παραθέτει πληροφορίες τις οποίες καταγράφω εδώ συνοπτικά. Η Dilys Powell (1901-1994) σπούδασε στην Οξφόρδη, έγινε δημοσιογράφος και κριτικός κινηματογράφου. Παντρεύτηκε δύο φορές: το 1926 τον αρχαιολόγο Humfry Payne, ο οποίος πέθανε το 1936 στην Ελλάδα, και το 1943 τον Leonard Russell, υπεύθυνο των λογοτεχνικών σελίδων της εφημερίδας *Sunday Times*, στην οποία η Powell δημοσίευε τις κινηματογραφικές κριτικές της. Έχει γράψει αρκετά βιβλία. Ενδεικτικώς αναφέρονται: *An Affair of the Heart*, *A Descent from Parnassus*, *Remember Greece*, *The Traveller's Journey is done*, *Coco*. Οι πληροφορίες αυτές αποτέλεσαν το έναυσμα και μου έδωσαν την ιδέα να ανατρέξω για πολλοστή φορά στην Αγγλο-ελληνική Επιθεώρηση, στις σελίδες της οποίας διαπίστωσα ότι δημοσιεύονται τουλάχιστον δύο μελετήματα της Powell: «Ο εθνικός χαρακτήρας στον κινηματογράφο» (τχ. 1/9, Νοέμβριος 1945, σ. 28-29) και «Σύγχρονες αγγλικές ταινίες» (τχ. 1/11-12, Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1946, σ. 29-31), όπου και φωτογραφία της. Για τον λόγο που ανέφερα πιο πάνω, στην ανατύπωση της αλληλογραφίας καταχωρήθηκαν στην οικεία θέση μόνον τα ληξιαρχικά στοιχεία της Powell. Και μια αναπάντεχη επανεμφάνιση της Dilys Powell: Στην έκδοση *Τα Δεκεμβριανά όπως τα παρουσίαζαν οι Άγγλοι* - ένθετο που κυκλοφόρησε τον περασμένο Δεκέμβριο, από εκείνα που προσφέρει η *Ελευθεροτυπία* κατά Σάββατο - υπάρχει στη σελίδα 23 ανυπόγραφη μετάφραση αποσπάσματος από το βιβλίο της *Remember Greece*.

Στην επιστολή 124 (πρώτος τόμος, σ. 351-352) που γράφει ο Σεφέρης προς τον ευρισκόμενο στο Παρίσι Κασιμίπαλη (13.10.1936) υπάρχει η ακόλουθη αινιγματική περικοπή: «Μια απ' αυτές τις μέρες θα πρέπει να στείλω το βιβλίο για τον T.S. Eliot στα βιβλιοπωλεία. Η Αναστασία πήγε να τον χάψει λόγω του "incense in the latrines". Το πράγμα όμως απεσοβήθη». Στην

οικεία υποσημείωση υποδείκνυα πως η αγγλική φράση προέρχεται από το δράμα του Eliot *Murder in the Cathedral* και συνέχιζα: «Αταύτιστη παραμένει η αναφερόμενη εδώ Αναστασία και απροσδιόριστο τι ακριβώς υπαινίσσεται ο Σεφέρης». Η «αταύτιστη Αναστασία» δεν είναι παρά μια κοινόχρηστη ήδη από τον 19^ο αιώνα καλυμμένη και ψευδώνυμη αναφορά στη λογοκρισία, όπως με πληροφόρησε η Λίζυ Τσιριμώκου, που είχε την καλοσύνη να μου στείλει φωτοτυπημένες σελίδες από τον τρίτο τόμο της έκδοσης *Histoire de l' édition française* (1985), όπου καταχωρείται και γελοιογραφικό σκίτσο της λογοκρισίας ως Madame Anastasie από σατιρικό περιοδικό του 1874. Η λογοκρισία απεικονίζεται εκεί με μια κουκουβάγια στην πλάτη της και μ' ένα τεράστιο ψαλίδι στο χέρι. Η Τσιριμώκου υποδεικνύει και ανάλογη τεκμηρίωση για τον ελληνικό χώρο στο βιβλίο της Έλλης Σκοπετέα *Η Δύση της Ανατολής, Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Εκδόσεις «Γνώση» 1992, σ. 9, όπου αναφέρονται τα εξής: «Παροιμιώδης έμεινε, κατά την τριακονταετή άρση του οθωμανικού συντάγματος (1878-1908), η βουλμία της λογοκρισίας - της υστερικής “κοκκώνας Αναστασίας”, στο κωνσταντινουπολίτικο ιδίωμα -, προσωποποιημένου θεσμού με απρόβλεπτες παραξενιές».

Να συμπληρώσω, τέλος, πως για ένα από τα δύο βιβλία του Άγγλου συγγραφέα Xan Fielding, που αναφέρονται στη σ. 237 του δεύτερου τόμου, συγκεκριμένα για το *Hide and Seek*, υπάρχει κριτική στην Αγγλοελληνική Επιθεώρηση (Άνοιξη 1955, σ. 358-359), υπογεγραμμένη από τον Γ. Π. Σ[αββίδη].

Δημήτρης Δασκαλόπουλος

Ο Νίκος Εγγονόπουλος και “Ο ποιητής στην Καβάλα”

Στα Μικροφιλολογικά του φθινοπώρου 2009 (τχ. 26), είχα ασχοληθεί με τις επισκέψεις του Νίκου Εγγονόπουλου στην περιοχή και στην πόλη της Καβάλας, το καλοκαίρι του 1964, όταν του είχαν ανατεθεί, επί προεδρίας Σωκράτη Καραντινού, τα ενδυματολογικά και τα σκηνικά της παράστασης του *Ιππολύτου*, στο αρχαίο θέατρο Φιλίππων από το Κ.Θ.Β.Ε. Οι επισκέψεις αυτές, όπως δείχνουν οι επιστολές που έστειλε από εκεί προς τη σύζυγό του, Λένα, μνημονεύουν μεταξύ άλλων και τη διένεξή του με τον καβαλιώτη ποιητή Γιώργο Ξ. Στογιαννίδη, για λόγους ακόμα αδιευκρίνιστους. Θέλοντας να ψάξω περισσότερο αυτή την περίεργη κόντρα, έστειλα φωτοτυπία του εν λόγω μικροφιλολογικού στον φίλο, ποιητή και πεζογράφο Πρόδρομο Χ. Μάρκογλου, εικάζοντας ότι κάποια επιπλέον γνώριζε για το θέμα, καθώς την εποχή εκείνη ζούσε στη γενέτειρά του, την Καβάλα, και σφαλώς ήξερε από κοντά πρόσωπα και πράγματα. Ο Π. Μάρκογλου, απαντώντας πρόθυμα, μου υπέδειξε κατ' αρχάς ένα δημοσίευμα που λησμόνησα και που αναφε-

ρόταν στο θέμα, το άρθρο του Δημήτρη Μπαγέρη, “Καβάλα. Η ‘περίεργη πόλις’ του Νίκου Εγγονόπουλου. Άνθρωποι και κτίρια υπό το βλέμμα του υπερρεαλιστή ζωγράφου και ποιητή” (περ. Δρομολόγιο Σερρών, τχ. 8, 2005, 7-10), αν και δεν προσθέτει τίποτε ουσιώδες στο ζήτημα. Πέρα από την πληροφορία ότι ο πίνακας του Εγγονόπουλου “Στο κατάστρωμα των καραβιών”, που κοσμούσε την αφίσα έκθεσης της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Καβάλας (Ιούλιος 2000) είναι κι αυτός εμπνευσμένος από την αμφιθεατρική μορφή της πόλης, όπως τη βλέπει ο επισκέπτης ερχόμενος από τη θάλασσα. Λέω, “κι αυτός” υπονοώντας τον άλλο, πιο γνωστό του πίνακα, “Ο ποιητής στην Καβάλα”.

Ακολούθησε όμως δεύτερη επιστολή του Μάρκογλου, στις 27.10.2009, όπου μεταξύ άλλων μου ανέφερε ότι στο μόλις δημοσιευμένο βιβλίο του *Κείμενα μικρής πνοής*, με έξοχα πεζά και ποιητικά που μοιάζουν με βινιέτες και δεν ξεπερνούν τις 2 με 3 σελίδες, υπάρχει και ένα σύντομο κείμενο (“Υπερπραγματιστής”, σ. 84) για τη συνάντηση και τη δική του συνομιλία με τον Εγγονόπουλο, ακριβώς το καλοκαίρι του 1964. Τον παρακάλεσα, έχοντας κατά νου τα *Μικροφιλολογικά*, να πλουτίσει αυτή την ανάμνησή του, ίσως με περισσότερα στοιχεία για το πέρασμα του υπερρεαλιστή ποιητή από την Καβάλα. Οπότε, με νέα επιστολή του (6.11.2009) μου έστειλε φωτοτυπία του “Υπερπραγματιστή” ενισχύοντάς την όμως με λίγες χειρόγραφες προσθήκες που, αν μη τι άλλο, συμπληρώνουν κι άλλο την εικόνα αυτού του “επεισοδιακού” καβαλιώτικου καλοκαιριού του ’64! Λόγου χάριν, έλυσαν την απορία μου που υπάρχει στα προηγούμενα *Μικροφιλολογικά*, γιατί να δημοσιεύσει ο Στογιαννίδης τις εντυπώσεις του από τη συζήτηση με τον Εγγονόπουλο στο Θάβρος της Δράμας κι όχι στον Ταχυδρόμο της Καβάλας. Πώς μπορούσα να γνωρίζω ότι και οι δυο εφημερίδες τυπώνονταν στο ίδιο πιεστήριο, στην Καβάλα!

Σκέφθηκα λοιπόν, μιας και είναι ιδιαίτερα μικρό το πεζό του Μάρκογλου, να το αναδημοσιεύσω εδώ, με την άδειά του, εννοείται, καθώς και με τα πρόσθετα σχόλια που έκανε ειδικά για την περίπτωση ο ίδιος:

ΥΠΕΡΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗΣ

Καβάλα, καλοκαίρι του 1964. Ο ποιητής Νίκος Εγγονόπουλος βρίσκεται στο δωμάτιό του στο ξενοδοχείο ΑΣΤΕΡΑΣ. Η παραμονή του στην πόλη μας έχει σχέση με το ανέβασμα της τραγωδίας *Ιππόλυτος* στο αρχαίο θέατρο των Φιλίππων. Έχει αναλάβει να φιλοτεχνήσει τα σκηνικά και τα κοστούμια του έργου.

Τον επισκέπτομαι. Κάθεται μπρος στην ανοικτή μπαλκονόπορτα. Λοξό το φως του ήλιου. Μ’ ένα μολύβι σχεδιάζει. Προσχέδιο, όπως θα αποδειχθεί εκ των υστέρων, του περίφημου πίνακα *Ο ποιητής στην Καβάλα*. Στο τραπέζι στοίβες από τσιγάρα. Κάπνιζε ασταμάτητα. Του προσφέρω κι εγώ μερικά πακέτα, με ιδιωτικό χαρμάνι, από αυτά που έφτιαχνε η εταιρεία στην οποία εργαζόμουν για δώρα προς τους πελάτες. Ακόμη του ενεχείρισα κι ένα φύλλο της εφημερίδας *Ταχυδρόμος* της πόλης μας, όπου πριν από δυο ημέρες είχα δημοσιεύσει ένα μικρό άρθρο για την ποίησή του.¹

Κάθομαι και τον ακούω να σχολιάζει διάφορα θέματα. Στο τέλος, καθώς κλείνει την κουβέντα: “Ναι”, λέει, “είμαι ρομαντικός και υπερρεαλιστής, με την έννοια όχι πως αγνωώ την πραγματικότητα, αλλά διότι δίδω μεγάλη σημασία στην υπέρβασή της”.

Κι ύστερα από λίγο, καθώς τον αποχαιρετώ, μου σφίγγει το χέρι, “Να φυλάγεσθε από τους μικρόψυχους ανθρώπους της πόλης σας”,² μου λέει.³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ [του Π.Χ.Μ.]

1. Τίποτε σπουδαίο. Ένα απλό ενημερωτικό σημείωμα.
2. Η αναφορά αυτή, όπως κατάλαβα έπειτα, είχε για “στόχο” τον Γιώργο [Στογιαννίδη], που είχε γράψει στην εφημερίδα [Θάρρος] της Δράμας ένα σχόλιο για τον Εγγονόπουλο. Πληροφορικά, το *Θάρρος* τυπωνόταν στα πιεστήρια του *Ταχυδρόμου*, στην Καβάλα.
3. Ο Εγγονόπουλος ήταν δύσκολος άνθρωπος, μονήρης. Δεν έκανε παρέα με κανέναν απ’ το θέατρο. Γι’ αυτό τον βρήκα ένα βράδυ μόνο στην παραλία, στο λιμάνι, και τον συνόδεψα μέχρι το ξενοδοχείο του, τον *Αστέρα*, που ήταν στην κεντρική πλατεία της Καβάλας και όχι πάνω στην προκουμαία. Την επομένη αυτής της συνάντησης έγινε και η επίσκεψή μου την οποία αφηγούμαι.

Αλέξης Ζήρας

80

Ξαναδρα-να-πε-τεύο-ντας

‘Η πρώτη δρα-να-πέ-τε-ψη του Καραγκιόζη, όσο ξέρω, είναι σκαριμπική. Έννοω δραπέτευση μετά τήν παράσταση, όταν πιά έχουν σβήσει τά φώτα του μπερντέ και οι φιγούρες του θιάσου αναπαύονται. ‘Ο Σκαρίμπας, λοιπόν, μέσα στην Κατοχή, έγραψε τό διήγημα «‘Η Αύτου ‘Εξοχότης», πού δημοσιεύτηκε στά *‘Επαρχιακά Γράμματα* (τχ. 2, 1944), απ’ όπου, ξεχασμένο μάλλον και από τό συγγραφέα του, τό ξανάφερε στό φώς ό Συμεών Σταμπουλού.¹

‘Εκεϊ, λοιπόν, ό Καραγκιόζης, μή άντέχοντας πιά τόν ξυλοδαρμό πού του προσπορίζουν όλα τά έπιτηδεύματά του, δραπετεύει από τήν παράγκα του καραγκιζοπαίχτη, βγαίνει στό δρόμο, βρίσκει μιá κούρσα πού περιμένει κάποιον ύπουργό, καμώνεται πώς αυτός είναι και ξεκινάει για τήν ‘Αθήνα, όπου σκοπεύει νά σταδιοδρομήσει ως σπουδαίος ντόκτωρ.

Λίγο πρίν ή μετά τήν άναδημοσίευση του σκαριμπικού διηγήματος, χάρη στό δώρο κάποιου φίλου, είχα διαβάσει τίς *Σελίδες από τήν ‘Ελλάδα* του Μ. Déon. ‘Ο Γάλλος άκαδημαϊκός, περιμένοντας τό καλοκαίρι του 1964 στην προκουμαία τής Λέρου ένα καΐκι για τήν Πάτμο, βλέπει ότι μαζί του θά συνταξιδέψει κι ό καραγκιζοπαίχτης, του όποιου τήν παράσταση είχε παρακολουθήσει τό προηγούμενο βράδυ. Οί φιγούρες βρίσκονται σέ δυό πλαστικές βαλίτσες δεμένες μέ σκοινί. Άναρωτιέται:

‘Ο ένδοξος ήρωας, ό νησιώτης πειρατής, κοιμόταν μέσα σ’ έκείνα τά φέρετρα των φτωχών; ‘Υπήρχε δυσαρμονία άνάμεσα στό μεγαλειό των περιπετειών του και τή γελοία πλευρά του κουτιού πού τίς περιείχε. Δέν χτυπούσε ποτέ τά

πλαστικά τοιχώματα για νά δραπετεύσει,² ν' αναπνεύσει λιγότερο βρώμικο αέρα από εκείνο του σκόρδου, πού συνήθως τόν χόρταινε;³

Όσοσο είκοσι χρόνια νωρίτερα ό πασίγνωστος όμότεχνος του άνώνυμου καραγκιοζοπαίχτη τής Λέρου, ό Σκαρίμπας, προλαβαίνοντας τά έρωτηματικά του Μ. Δέον, είχε δραναπετέψει τόν πρωταγωνιστή τής πάνας. "Ένωθα περήφανος κι έγγραφα λίγες άράδες τότε.⁴ Νόμιζα πώς ή ιστορία είχε τελειώσει.

Τίς προάλλες άγόρασα τόν καλό Φαρφουλά, τόν άφιερωμένο στόν Καραγκιόζη (τχ. 11, Φθινόπωρο 2009). Από σελίδα σε σελίδα έφτασα στή «Μιά νυχτιά στους "Χορτατζήδες"» του Γιάννη Χατζή. Άντιγράφω τήν άρχή:

Θάμα κι αυτό τ' άποψινό.

Ή «μάντρα» του Καραγκιόζη, εκεί στό στενάκι τής όδοϋ Πολωνίας, από ώρα έχει άδειάσει. Τό γέλιο διαδέχτηκε μιá πικρή γεύση, μεράκι, σκωπτική διάθεση και μπόλικο αγιόκλημα. Τά φώτα τής άσετυλίνης ξεψύχησαν κι οί σκιές του θεάτρου έγιναν ένα μέ τίς σκιές τής νυχτιάς και τό όλόγιομο φεγγάρι, ζαλισμένο από τά τόσα άρώματα, πήγε νά γείρει τό κεφάλι, ν' άποστάσει, βάζοντας τόν μπερντέ για προσκεφάλι.

Σαλονίκη. Όπως πάντα, άνάμεσα σε πρόσωπα και πεπρωμένα. Καντρarisμένη από του καλοκαιριου τή φεγγαράδα και των νυχτολούλουδων τήν άνάσα.

Στό πατάρι του μπερντέ, οί φιγοϋρες, άλλες κρεμασμένες σε καρφιά, άλλες ξάπλα στην κασέλα του «μάστορα», σεργιανίζουν, ή κάθε μιá στά όνειρά της.

"Ένας κόσμος πού ζωντανεύει κάθε βράδυ μέ τό τρίτο κουδούνι. «Άβάντι, μαέστρο. Έξω, φτώχεια, μέσα, λόρδα». Τώρα, ξέπνοες από τήν τόση άμάχη τής παράστασης, προσμένουν τήν αύριανή σπαραξικάρδια κωμωδία.

Μακάρι νά ύπήρχε χώρος για ν' αντιγράφω τήν αντίστοιχη περιγραφή τής άνάπαυσης του χαρτονένιου θίασου στό διήγημα του Σκαρίμπα. Έκείνο όμως πού κυρίως μ' ενδιαφέρει στό κείμενο του Γιάννη Χατζή, γραμμένο τό 2003 και πρωτοδημοσιευμένο τό 2005,⁵ είναι ότι κι έδώ ό Καραγκιόζης, αλλά τώρα μαζί μέ τόν Χατζηαβάτη και τόν Σταύρακα, τό σκάνε για νά πάνε στοϋ Καζαντζίδη:

Μέσα άπ' τό στενό τής «μάντρας» και βούρ στην Έγνατία. Από τήν Καμάρα στοϋ Μήτα τόν καφενέ, στό Σιντριβάνι κι από κει στό γήπεδο του ΗΡΑΚΛΗ, στα έβραϊκα μηνήματα και στους «Χορτατζήδες». "Ένα σιγάρο δρόμος.

Έκει, στό μαγαζί, έξαιτίας του Σταύρακα γίνεται ένας τρικούβερτος καβγάς και ό μαγαζάτορας, πού δέν είναι άλλος από τόν Πεντζίκη, μαλλιοτραβιέται για τίς ζημιές - πράγμα δυσκολοπίστευτο, για μένα τουλάχιστο.

Έίχε διαβάσει τάχα ό Γιάννης Χατζής τήν «Αϋτου Έξοχότητα» στα Έπαρχιακά Γράμματα του 1944; Έξαιρετικά άμφίβολο. Και άλλο τόσο βέβαιο ότι κάποια στιγμή ό Καραγκιόζης θά ξαναδραναπετέψει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Άναδημοσιεύτηκε στα Νεφούρια (τχ. 16, Πρωτοχρονιά 2007) μέ εισαγωγικό σημείωμα του Συμεών Σταμπουλου. Πρέπει να σημειωθεί ότι τό διήγημα είχε έντοπίσει προηγουμένως ή κ.

Ἀλεξάνδρα Κ. Μπουφέα στό ἐξαιρετικά χρήσιμο βιβλίο τῆς *Τά λογοτεχνικά περιοδικά τῆς Κατοχῆς*, Ἐκδόσεις Σοκόλη, Ἀθήνα 2006. Ὁ Σ. Σταμπούλου ἔλαβε γνώση τοῦ βιβλίου μετά τῆ δημοσίευση τοῦ διηγήματος στό *Νεφούρια*.

2. Ἀραιογραφῶ ἐγώ.

3. «Δραπέτευση ἢ, καλύτερα, δρα-να-πέ-τε-ψη», *Ἡ Μελέτη*, ΣΩΒ, τόμ. 4, 2008, σσ. 279-283.

4. Στό συλλογικό τόμο *Στέλιος Καζαντζίδης - Ἀφιέρωμα*, ἐπιμέλεια Θωμᾶς Κοροβίνης, Ἐκδόσεις Ὀδός Πανός, Ἀθήνα 2005.

5. Γιάννης Δάλλας, *Ὁ ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, Κέδρος, Ἀθήνα 1997, σελ. 117.

Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος

80

Ὁὐ ποιήσης... Ἀθησαύριστο κείμενο τοῦ Γιάννη Σκαρίμπα περὶ (μὴ) Ποιητικῆς

Ὁὐ ποιήσης... εἶναι ὁ τίτλος ἰσχνῆς - μόλις ἑννέα - σύντομων ποιημάτων συλλογῆς τῆς Γεωργίας Τσάντη (Ἀθήνα 1974). Ἡ ἄγνωστή μου ποιήτρια εἶχε ἐκδώσει νωρίτερα μιὰν ἀκόμη ποιητικὴ συλλογὴ μὲ τὸν τίτλο *βήματα (ποιήματα, Ἀθῆναι, χ.έ., 1972)*.¹ Τὴν δευτέρη, μικρὴ ἐσοδεία τῆς μᾶς συστήνει ὁ Γ. Σκαρίμπα μ' ἓνα Ἀντί προλόγου ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τὸν ρόλο του ὡς λογοτέχνη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ ἐνέχει ἡ (λογοτεχνικὴ) γραφὴ σημειώμα.²

Στὶς ἰδιοτυπίες τοῦ Σκαρίμπα πρέπει νὰ συναριθμηθεῖ κι αὐτὴ: προλόγισε καὶ μᾶς συνέστησε μὲ λόγια ἐνθουσιώδη ποιητὲς ποὺ (ἅπαντες σχεδόν) περιέπεσαν σὲ λήθη. Διασώζεται ἴσως ὁ Λούλης Ποζιόπουλος. Ὁ Ποζιόπουλος ἔχει μᾶλλον προξενέψει τὴν ποιήτρια στὸν Σκαρίμπα, γιὰ νὰ συσταθεῖ ἓνα ἐνδιαφέρον λογοτεχνικὸ τρίγωνο. Τὸ ἀναφέρω ἐν συντομίᾳ: Ὁ Λ.Π. ἀπευθύνει στοῦ μιμητικὸ τοῦ πρότυπο ἐν εἶδει ποιήματος τὸ *Γράμμα στοῦ Γιάννη Σκαρίμπα* (12.10.64): «Ἀπ' τὸ φάρο ποῦσαι, θὰ μποροῦσε πάλι / νᾶρθαι μιὰ σου ἀκτίνα, ἢ ἔχει σβηστεῖ;». Ὁ Σκαρίμπα ἀπαντᾷ ἀναλόγως μὲ ἑπιστολιμαῖο ποίημα, τὸ Ἀντίγραμμα: «Δὲν φίλε μ' ἐσβήστη. Εἶναι ὅπως τὰ νέφη, χαρτονολουλούδια καὶ σωροὶ φιλιῶν...», μὲ τὴν Σημείωση: «Λούλης Ποζιόπουλος: Ἕνας ἄριστος ἄνθρωπος καὶ φίλος. Ἀλλά, προπάντων ἓνας ἀπ' τοὺς καλλίτερους νεοέλληνες ποιητὲς...».³ Δέκα χρόνια ἀργότερα ἡ Γ. Τσάντη τιτλοφορεῖ ἓνα σκαριμπικῆς κατασκευῆς ποίημά της *Στὸν ποιητὴ Λούλη Ποζιόπουλο*, τὸ δεύτερο τῆς συλλογῆς *Ὁὐ ποιήσης... Ἄς πάρουμε μιὰ ιδέα*: «Ὅλα, φτάνει νὰ μὴ καθῶς ἀπρόσεχτα / λέμε... σκοντάφει, κάπου ἢ μιλιὰ μας / καὶ σωριαστεῖ, συντριμιά ἢ ὁμορφὴ γκριμάτσα μας / κι οὔτε "φιλιὰ" δὲ θάναι τὰ φιλιὰ μας». Ὁ Σκαρίμπα ἐνθουσιάζεται ἀπὸ τὸ μιμητικὸ ὕφος, κυρίως ἀπὸ τὸ βασικὸ μοτίβο τῆς συλλογῆς, ποὺ συνοψίζει τὸ *Σόλο τοῦ Φίγκαρω*, καὶ τὴν προλογίζει μ' ἓνα μικρὸ ἐγκώμιο, ἓνα σχέδιο μανιφέστου τῆς γραφῆς, πιὸ σωστά, ἄρνησης τῆς γραφῆς. Τὸ 1978 ὁ Ποζιόπουλος κυκλοφορεῖ τὴν ποιητικὴ του συλλογὴ *Σὲ χορταριασμένα μονοπάτια* (Θεσσαλονίκη), ὅπου ἐπιθέτει *Τρεῖς παραλλαγὲς στὸν Μαριάμπα* (σσ. 69-76).⁴ Ἡ τριγωνικὴ σχέση Ποζιόπουλος-Σκαρίμπα-Τσάντη ὀλοκληρώνεται μᾶλλον ἐδῶ.

Φαίνεται πώς ο Χαλκίδαϊος ποιητής ύμνολογεί κατά κανόνα αυτούς από τους οποίους δεν κινδυνεύει. Δευτερευόντως, είναι ποιητές με φυγόκεντρες τάσεις, εντάσσονται στην άτυπη Σχολή τής Περιφέρειας, με λυρική χαμηλή φωνή που αποστρέφεται τους μοντερνισμούς και τὰ πειράματα. Αναφέρω ένδεικτικά όνόματα και τίτλους έργων, έν πολλοίς λησμονημένων σήμερα, που έγιναν ένθουσιωδώς δεκτά: Λεφτέρη Ραφτόπουλου, *Καλοσύνη και Οί έφτά πληγές* (1943): «...Βλέπει κανείς ποίηση, μέ...τὰ πιστοποιητικά της έν τάξει...».⁵ Φοίβου Δέλφη, *Ό άνθρωπος μέ την τσάπα* (1943): «Εΐναι όλος ειδύλλιο... Μοιάζει λυράρης... Προσωπικότητα ειδωλολατρική, φωτεινή και πεινασμένη ή ποίησή του...».⁶ Γιάννη Τρίκκη, *Τό βιβλίό τής Έρωμένης* (1944): «Η άπεφθη 'ποιητική' του διάθεση - είδος οΐστρου... παρθενιστικής άκολασίας - πετιέται πάνω από τους τόπους του πάθους του σαν μέγα λυρικό φώς σερνικό».⁷ Ν. Παπαγεωργόπουλου, *Δακρυσμένοι άγγελιοι* (1944): «Εΐναι πολλές οί στροφές... που σε κρατάν δακρυσμένο ή αιχμάλωτο...».⁸ Γιώργη Δωρικού, *Χαμόγελα* (1944): «Τούτο τό βιβλίο... μέ τάραξε... Αιστάνεσαι νά κυκλοφοράει και στίς φλέβες σου σαν ζωής λάμψη που καίει...».⁹ Για τόν Δημοσθένη Ζαδέ: «Άμήν Άμήν λέγω σοι, Δημοσθένη Ζαδέ, ότι είσαι ένας από τους πιό καλούς λογοτέχνες μας...».¹⁰ Μόσχας Άλεξίου, *Μυστικός Δείπνος*: «...Όποιανής κι' αυτή τής χρυσής τούτης χίμαιρας που αποστάζουν οί στίχοι, αναλαμβάνει μέ τό πρώτο κι' όλας βιβλίό της ύποχρεώσεις βαριές».¹¹ Βαρβάρας Θεοδωροπούλου-Άνεμώνα, *Μαθημένα τριαντάφυλλα-Κρυφές χαρές*: «...Στρατιώτισσα κι' αυτή στην 'έμβρόντητο' στρατιά των ανθρώπων τής τέχνης. Η μουσα της άβρη... και έρωτική 'ώς άσπασμός των άγγέλων προς τὰ άστρα'».¹² Ό κατάλογος είναι μακρύς.¹³ Αισθάνεται κανείς την γραφή ένός Νάρκισσου που άπευθύνεται στο είδωλό του.

Στην περίπτωση τής Γεωργίας Τσάντη τὰ πράγματα αλλάζουν, ό οΐστρος προσγειώνεται. Τό *Όύ ποιήσης...* υπενθυμίζει στον συγγραφέα τό άμάρτημα που έχει διαπράξει, νά ένδώσει στη «μαγγανεία τής γραφής». *Όύ ποιήσεις -είπε- σεαυτῶ ειδωλον ούδέ παντός όμοίωμα* (Έξοδος, 20, 3-4).¹⁴ Η γραφή συνιστᾶ όμοίωμα, τό είδωλο του πρωταρχικού λόγου. Οί Μοϋσες, οί κόρες τής Μνημοσύνης, άρνήθηκαν νά την προστατεύσουν. Προστατεύουν την ποίηση ως άπαγγελία, έκφορά του άρχετύπου, αλλά όχι ως ίχνος, ως άποτύπωμα διά τής γραφής. Η συγγραφική τέχνη είναι πράξη ειδωλολατρική και ό λογοτεχνικός ήρωας τό όμοίωμα του όμοιώματος. Τό αντίγραφο άναπαράγεται επ' άπειρον θέτοντας υπό άμφισβήτηση την άυθεντία του πρωτοτύπου. Αυτό σημαίνει ότι και ό συγγραφέας, τό ύποκείμενο τής γραφής, αντιμετωπίζει τόν κίνδυνο νά ταυτιστεί μέ τόν κόσμο των κατασκευών του, νά ύποκατασταθεΐ από τό ίδιο του τό μυθικό στοιχείο. Τὰ όρια ανάμεσα στο πραγματικό και τό μυθικό συγχέονται. Τό μυθικό προβάλλεται μέσα στον ιστορικό χρόνο και άντιστρόφως. Άναλόγως και ό ποιών μετατοπίζεται διαρκώς στον μυθικό χρόνο και τανάπαλιν. Η ποίησή του είναι ποίηση του «διπλού», σύμπτωμα σχιζοφρένειας. Στο *Σόλο του Φίγκαρω* (1939) παρατη-

ροῦμε τὴν ἀγωνιώδη προσπάθεια τοῦ ἥρωα, τοῦ Ἀντώνη Σουρούπη, νὰ γράψει «ἓνα βιβλίο...». «Ἄ!... ἔλεγα, εἶμαι πολὺ ψυχραίμος καὶ βεβαίωνα τὸν ἑαυτό μου πὼς εἶμαι».¹⁵ Ἡ κατάληξί του εἶναι γνωστή: «Τώρα, κλεισμένος στὸ φρενοκομεῖο τοῦ Δαφνιοῦ, μὲνέσκω πικρὰ μετανιωμένος...» (σ. 119). Τί ἔχει συμβεῖ;

Ὁ ἥρωας-ἀφηγητὴς ἔχει παγιδευτεῖ μέσα στὴν ἴδια τὴν γραφὴ του. Ἀποπειράθηκε νὰ γράψει ἓνα μυθιστόρημα μέσα στὸ μυθιστόρημα τοῦ συγγραφέα του, τοῦ δημιουργοῦ του (*mise en abyme*), ἀνάλογα μὲ τὸ πρότυπό του, τὸν Edouard, στὸ *Les Faux-monnayeurs* τοῦ Gide (Οἱ Κηβδιλοποιοί), πολλαπλασιάζοντας τὴν γραφὴ ἐπ' ἀπειρον. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ μετατοπίζεται ἀνάμεσα στὸν πραγματικὸ κόσμο τοῦ συγγραφέα καὶ τὸν κόσμο τῶν Αὐτομάτων, τῶν φαντασιακῶν κατασκευῶν. Στὸ τέλος ἀδυνατεῖ νὰ ξεδιαλύνει τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψέμα. Σχάση καὶ ἀπώλεια τοῦ Ἐγώ. Ὅταν προσπαθῆσει νὰ ἐνεργοποιήσει μὲ κλειδί-στιλέτο τὸ Αὐτόματο, ὁμοίотυπο τῆς Νίνας Δολόξα, θὰ δεῖ «περίεργες κάτι κόκκινες πιτσιλιές στὸ μανίκι του» (118). Ὅστε δὲν ἦταν Αὐτόματο, ἀλλὰ ἄνθρωπος; Τὸ πρωτότυπο (Δολόξα) καὶ τὸ ὁμοίотυπο (Αὐτόματο) συμπλέκονται. Ὁ θάνατος τῆς Δολόξα εἶναι ὁ θάνατος τῆς μυθιστορηματικῆς γραφῆς.¹⁶ Ὁ ἐπίδοξος συγγραφέας, καὶ δολοφόνος τοῦ δημιουργήματός του, ὀδηγεῖται στὴ μόνωση καὶ τὴν τρέλα, δηλαδὴ στὴ γλώσσα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπινόηση τῆς γραφῆς. Αὐτὸ δηλώνει ἡ ἀπεγνωσμένη του προσπάθεια, στὸν ἐπίλογο τῆς διαδρομῆς, «νὰ φύγει ὄξ' ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ κόσμου!...».

Καταγγελία τοῦ ἄρτι γεννηθέντος στὴν Ἑλλάδα ἀστικοῦ μυθιστορηματος; Ὅπως δείχνουν οἱ ἐπιρροές του, ὁ Σκαρίμπας σκέφτεται μὲ διαστάσεις οἰκουμενικές. Ἀκουμπᾶ, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει, στὴ σκέψη τοῦ M. Foucault:¹⁷ Ὁ εὐτελισμὸς τῆς ζωῆς ὀδηγεῖ στὴν ἐμπειρική, φαινομενική τρέλα ἢ σὲ μιὰ νέα λογική, στὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς ἐμπειρισμοῦ μὲ τὴν μορφή τῆς σχιζοφρένειας. Εἶναι ἡ τρέλα μιᾶς γλώσσας στὴν ὑπηρεσία τοῦ φετίχ, τοῦ χρηστικοῦ, ἡ πραγματοποίηση (*chosification*) τῆς γλώσσας πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ αὐτοματισμοῦ. Ἀπέναντί της εἶναι ἡ ἀληθινὴ τρέλα, τὸ καταφύγιο τοῦ συγγραφέα, ἡ εὐλαβικὴ ἀρχὴ τοῦ ὄντος. Γι' αὐτὴν, ὅσο κι ἂν ὑποστηρίζουμε τὸ ἀντίθετο, δὲν θὰ μάθουμε ποτὲ τίποτε· ἔχουμε λησμονήσει τὸν κώδικα, καὶ οἱ κόρες τῆς Μνημοσύνης δὲν βοηθοῦν νὰ τὸν ξαναβροῦμε. Εἶναι σὰν νὰ θέλουμε νὰ καθυποτάξουμε στὸ «μέτρο» τὸ ἔργο ποὺ ἐνέπνευσε ἡ ἀπουσία τοῦ μέτρου. Ὁ Friedrich Nietzsche, ὁ Vincent van Gogh, ὁ Antonin Artaud, ὑποχώρησαν στὸ ἐδῶθε τῆς 'γραφῆς' τους, στὴν φανταστικὴ βιβλιοθήκη τοῦ κενοῦ. Κατὰ ἓναν τρόπο, ἐκεῖ καταφεύγει, μαζὶ μὲ τὸν Βιζυηνό, ἡ περσόνα τοῦ Σκαρίμπα. Τὸ ἀδιέξοδο τοῦ λόγου (*ratio*), τὸ τέλος τοῦ Οὐμανισμοῦ. Ἡ τέχνη 'ρεπλίκα'. Ποιὸς εἶναι ὁ ἀθνητικὸς καὶ ποιὸς ὁ 'δισσὸς' λόγος;

Αὐτὸ τὸ μοτίβο εἰσάγει ἡ Τσάντη στὸ πρῶτο ποίημα τῆς συλλογῆς ἐπιρρεασμένη ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ μυθιστορήματος *Τὸ Σόλο τοῦ Φίγκαρω*. Ἡ γραμμὴ εἶναι γνωστή: ἀπὸ τὸ Αὐτόματο Olympia τοῦ E.T.A. Hoffmann καὶ τὴν «γυναίκα-βιόλα» τοῦ Σκαρίμπα στὸν «Ἀχυράνθρωπο», τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἔκτυπον τοῦ Δημιουργοῦ:

Στήσαμε άχυράνθρωπους στο δρόμο
καί σημαδεύαμε με τόξα την καρδιά
άλλον τὰ βέλη εύρισκαν στον ώμο
άλλον στα παντελόνια τὰ φαρδειά.

Μὰ ξάφνου άκούσαμε ένα ωχ! καί τρομαγμένοι
είδαμε 'κεϊ κοντά στην καρδιά
κεϊνον τον ψεύτικο άχυράνθρωπο νά γέρνη
κι' είχε ένα βέλος καρφωμένο στην καρδιά.

Οί έμφανεϊς άδυναμίες τής ποιήτριας δέν έμπόδισαν τον Σκαρίμπα νά εκδηλώσει τον ένθουσιασμό του στην θεά ενός άκόμη όμοιοτύπου τής μηχανικής Δολόξα. Άρκει πού ή Τσάντη παίζει εν ού παικτοίς έπινοώντας, παρά την βιβλική έντολή, άνθρωπινα άθύρματα σε μιá τοτεμική άναπαράσταση του θεϊκού προτύπου. Η έμψύχωση του Αυτόμάτου, ή αιώρησή του ανάμεσα στο πραγματικό καί τó φανταστικό, βασικό στοιχείο του ρομαντισμού, έρχεται από τον κόσμο του παραμυθιού. Άφθονεί στα παραμύθια τών άδελφών Grimm. Θαυμαστό παράδειγμα είναι καί τó παραμύθι «Ό ξύλινος βιολιστής» του Γ. Δροσίνη. Τον Σκαρίμπα θέλγει, τέλος, ή άνατροπή, ή περιπέτεια. Τó παιχνίδι μετατρέπεται σε τραγωδία, τó άνερμάτιστο γέλιο σε κλάμα. Δραματικός έπίλογος στο διασκεδαστικό νούμερο του κλόουν. Κι άκόμη, τó κλειδι άνάγνωσης του μυθιστορήματος Τó Σόλο του Φίγκαρω.

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ναι ποιήτρια - σωστά.

Άλλά, ό Ίεχωβά («ό θεός τών ήφαιστείων καί τής έρημος»):

«Ού ποιήσεις - είπε - έαυτον είδωλον ούδέ παντός όμοίωμα». Μά έλόγου σου παίζεις - παίζεις με τον κίντυνο. Διότι είναι εν ού παικτοίς νά κρατάς (δπως ή Ίουδήθ, του Όλοφέρνη) απ' τὰ μαλλιά μιās κούκλας - κομμένο - τó κεφάλι.

Πήρες τó πιό ταπεινό ύλικό νά φτιάξεις έναν άνθρωπο. Καί τον έφτιαξες από άχυρα! Τί έμπνευση!...

Τί έμπνευση νά «κάμεις πέρα» τόσα άλλα χρυσοχάρτινα ύλικά (λόγου χάρη άγγελούδια καί φεγγάρια, κρίνους καί ύάκινθους, ή μιάν καλύβην καί εκείνην... την εκείνην!) καί νά κατασκευάσεις ένα άνδρικόλο - είδος τρυκ τών λαϊκών σκοπευτηρίων για νά τó βάλουμε στο σημάδι! Τί γέλια άλήθεια ρε παιδιά, νά βλέπουμε «τá μέσα του» νά σφεντουρίζονται σαν άχυρα στον άέρα!

«Και ξάφνου - λές - άκούσαμε ένα ω χ!
κι' είδαμε τον ψεύτικο άχυράνθρωπο νά γέρνει
- κι' είχε ένα βέλος στην καρδιά!...».

Ώχ!.. Ώχ!.. έαυτέ μου!.. («Κι' είχα -
στο Δία τ' όρκίζομαι -
έναν ρόλο ίδιο θάμα:

Δέν μουπαν πώς θάκλαιγα,
κι' άντις κωμωδία θά παίξω σε δρᾶμα!...») («Μαριάμπας»)

Άαα!... ποιήτρια - Ά... δέν είπαμε έτσι. Δέν είπαμε νά παίζεις καί με τὰ ρίγη...

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΙΜΠΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η συλλογή δέν παρουσιάζει σχετικό ένδιαφέρον. Δυσανάλογα πληθωρική (64 ποιήματα), πραγματεύεται με διάθεση 'άγλογαγνική' την φθορά, τον χωρισμό καί την άποτυχία. Δέν

- υπάρχουν βιογραφικό σημείωμα της ποιήτριας ή τίτλοι άλλων εκδόσεων. Ευχαριστώ την φιλόλογο κ. Παμίνα Παπαγγένου για την αποστολή «φωτοσμοιοτύπων» της συλλογής.
2. Ξεφύλλισα τὸ ἀντίτυπο σὲ ὑπόγειο παλαιοβιβλιοπωλεῖο στὸ Μοναστηράκι. Στὸ ἐσώφυλλο ἀφιέρωση τῆς ποιήτριας *Στὸν ἀγαπητὸ φίλο...*, ὁ ὁποῖος ἐξετίμησε δεόντως τὸ ὑποκείμενο τῆς γραφῆς ἀλλὰ καὶ τὸν προλογίζοντα, καὶ τὸ ἔρριψε στὸν σωρὸ ἀντὶ εὐτελοῦς ἀντιτίμου. Τί εἶναι ὁ κάβουρας, τί 'ναὶ τὸ ζουμί του; Ἄς θεωρηθεῖ λοιπὸν τὸ σύντομο αὐτὸ δοκίμιο μικρὸς φόρος τιμῆς στοὺς ποιητὲς ἄδοξοὶ ποὺ 'ναὶ.
3. Γ.Σ., Ἄπαντες στίχοι 1936-1970. Ἔκδοσις Ἐπτάλοφος Ε.Π.Ε., Ἀθήναι 1970, σσ. 95-96.
4. Ἡ διελκυστίνδα Θεσσαλονίκη-Ἀθήνα ἔχει ἴσως τὴν ἀρχὴ της σὲ κριτικὸ σημείωμα τοῦ Θώμου Ξαφᾶ (ψευδώνυμο τοῦ Γ.Σ.) στὰ *Εὐβοϊκὰ Γράμματα* γιὰ τὸ βιβλίον *Κύματα τοῦ Βορρᾶ - Ποιήματα καὶ πεζὰ ἀπὸ τὴ βόρειο λογοτεχνία*, μεταφρασμένο ἀπὸ τὴν «Κα Καίτη Μοσχονᾶ-Ποζιοπούλου» (Θεσσαλονίκη 1944), συγγενῆ προφανῶς τοῦ Ἀ.Π.: «Μιὰ ἐξαιρετικὴ Ἑλληνίδα... μᾶς ἔδωσαν ἀριστουργηματικὰ ἀποδομένα, τὰ πιὸ λεπτεπίλεπτα ἀπ' τὰ ξένα ἄνθη τῆς λογοτεχνικῆς βόρειας σέρας...» (Ε.Γ., χρ. Γ', ἀρ. φ. 31, Ὀκτ. 1944, σ. 7).
5. περ. *Εὐβοϊκὰ Γράμματα* (μὲ τὸ ψευδώνυμο Θῶμος Ξαφᾶς), χρ. Β', ἀρ. φ. 22, Γεν. 1944, σ. 7.
6. ὁ.π., χρ. Β', ἀρ. φ. 23, Φλεβ. 1944, σ. 7.
7. ὁ.π., ἀρ. φ. 25, Ἀπρίλης 1944, σ. 2.
8. ὁ.π., ἀρ. φ. 26, Μάης 1944, σσ. 6-7.
9. ὁ.π., ἀρ. φ. 31, Ὀκτ. 1944, σ. 6.
10. *Εὐβοϊκὸς Λόγος*, χρ. Δ', τχ. 40, Ἰούνιος-Αὐγουστος 1961, σ. 19.
11. ἐφρημ. *Εὐρύπος*, ἔτος 73^{ον}, ἀρ. 3,224, 12 Μαρτίου 1938, σ. 1.
12. ὁ.π., ἔτος 71^{ον}, ἀρ. 3,116, 13 Μαΐου 1936, σ. 1.
13. Περισσότερα στὴν ἐργασία μου *Πηγὲς τῆς πεζογραφίας τοῦ Γιάννη Σκαρίμπα*, ΣΩΒ, Ἀθήναι 2006, σσ. 122-124.
14. Ὁ Σκαρίμπας γράφει ἐκ λάθους, δημιουργικοῦ πάντως, «*εαυτόν*».
15. Γ.Σ., *Τὸ Σόλο τοῦ Φίγκαρω*, ἐπιμ. Κ. Κωστίου, Νεφέλη, Ἀθήνα 1992, σσ. 10-11.
16. Σημείωμα τῆς ἐπιμελήτριας, ὁ.π., σ. 136.
17. Μ.Φ., *Histoire de la folie à l'âge classique- Folie et déraison*, 1961 (*Ἱστορία τῆς Τρέλας στὴν κλασικὴ ἐποχὴ-Τρέλα καὶ Παραλογισμός*). Στὰ ἑλληνικὰ σὲ μετάφραση Πάρι Μπουρλάκη, ἐκδ. Καλέντης, Ἀθήνα 2007.

Συμεῶν Γρ. Σταμπολοῦ

Ο Σκαρίμπας γιὰ τὴν Κύπρο τοῦ 1964 – καὶ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου

Ὁ ἐπαφὲς τοῦ Γ. Σκαρίμπα με τὴν Κύπρο καὶ τὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ τῆς ἀρχισαν ἀπὸ νωρὴς, στα χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου. Δημοσίευσε ποιήματα στα περιοδικὰ *Κυπριακὰ Γράμματα* («Ραχέλα», 2, 1936, σ. 303· «Το γλαράκι», 4, 1949, σ. 308), *Πάφος* («Ευθανασία», 1, 1935, σ. 85· «Οὐ πάνω γειτονιές», 1, 1936, σ. 370· «Εαυτόν τιμωρούμενος», 2, 1936, σσ. 126-127), *Κυπριακὰ Χρονικὰ* («Στο σινεμά», 26-27, Δεκ. 1962-Ἰαν. 1963, σ. 51, με τὸ ψευδ. Τίτο Σαρπίας), *Επιθεώρηση Λόγου καὶ Τέχνης* («Το ὄνειρο τοῦ Πέτρου Σπεντζή», 7-8, 1970, σ. 361), ἴσως καὶ αλλοῦ. Στὴν *Πάφο* δημοσίευσε καὶ ἓνα ενδιαφέρον, αἰρετικὸ ἀρθρο γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα («Ἱστορία ὑπὸ κλίμακα», 5, 1940, σσ. 23-29).

Με ἀφορμὴ τὶς διακοινοτικὲς συγκρούσεις τοῦ 1963-1964 στο νησί, τὸ περιοδικὸ *Εὐβοϊκὸς Λόγος* ἀφιέρωσε πάνω ἀπὸ ἕξι σελίδες μεγάλου σχήματος

στην Κύπρο (στο δεκαεξαεπίδο τεύχος 71-73, Ιαν.-Μάρτ. 1964), για να στείλει χαιρετισμό συμπαραστάσης. Δημοσιεύτηκαν κατά σειρά τα παρακάτω κείμενα: Σοφία Μαυροειδή Παπαδάκη, «Καταμεσείς στο πέλαγο...» (πμ., σ. 33)· «Μια επιστολή του προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας», του αρχιεπ. Μακαρίου, προς τον Σκαρίμπα (σ. 34)· Γιάννης Σκαρίμπας, «Κύπρος» (σσ. 34-35)· «Ευβοϊκός Λόγος», «Κύπρος» (σημ., σ. 35)· Θ. Σ. Δασκαλόπουλος, «Αυτοδιάθεση» (σημ., σσ. 35-36)· Αθηνά Ταρσούλη, «Κύπρος, ελληνική πατρίδα» (σημ., σσ. 40, 42)· Μελής Νικολαΐδης, «Η ενότητα Ελλάδα-Κύπρος, χαρακτηριστικά στιγμιότυπα» (σημ. 41-42). Από τα κείμενα αυτά, αξίζει τον κόπο να μεταφέρουμε εδώ τα κείμενα, περιπαικτικά ή τσουχτερά σχόλια του Σκαρίμπα, με τα οποία χλευάζει την ασυδοσία, την ανταρτικότητα και νοοτροπίες ή αποικιοκρατικές αντιλήψεις των Μεγάλων Δυνάμεων, της Αμερικής, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, απέναντι σε απροστάτευτες ή προβληματικές περιοχές του πλανήτη. Τα σχόλια αυτά, εξαιρετικά επίκαιρα και στις μέρες μας, δείχνουν ότι ο συγγραφέας τους παρακολουθεί με άγρυπνη ματιά και εξαιρετική ευαισθησία τα πολιτικά τεκταινόμενα και δεν διστάζει να κάνει την πολιτική του παρέμβαση με τον πιο κατάλληλο, παιγνιώδη και ανατρεπτικό τρόπο. Στα κείμενα αυτά διατηρείται η ιδιόμορφη γραφή και στίξη του συγγραφέα:

Γιάννης Σκαρίμπας
Περιοδικό Πάφος, 1940

Κύπρος. Έδωσε πάλι τις ... Ηγετικές εξετάσεις της, η Μεγάλη Υπερατλαντική Συμπολιτεία, η από εικοσαετίας ασκούσα την Ηγεσία του Κόσμου. Αντάξια διάδοχος της άλλης, της τώρα απλής δορυφόρου της, Αγγλίας, δεν αφήνει ευκαιρία για ευκαιρία να βαθμολογηθεί με ... μηδέν!

Όπου φαύλο καθεστώς, όπου αντίδραση, όπου υπόθεσι φαλιδεμένη και σάπια, νάτην - πρώτη και καλλίτερη αυτή, συμπαραστάτρια και φίλη. Φορμόζα, Κορέα, Βιετνάμ, Κούβα, κ.λ.π., νά, τα στάδια δόξης λαμπρά, της Ηγέτιδας του Κόσμου! Το δέος της, μπρος σε κάθε τίμια υπόθεσι, της προκαλεί την αλλεργία. Δεν της έλειπε παρά μόνον η Κύπρος. Με λύσσα επιβουλεύτηκε το αυτοδιαθετικό της δικαίωμα. Με αυθορμητισμό κυνικό ... πήρε τα δίκαια ενός παληοτουρκαλά - του Ντεκτάς! Και με αντίληψη, περί δικαιοσύνης, Γιαγκούλικη, μας έστειλε κατά τις ώρες της κρίσεως ... τον 6^ο στόλο στην Κρήτη! (Τώρα - γράφω στις 10 του Μάρτη - τον έστειλε ... χαιρετιστικά, στο Κεράτιο!) Φίλη και υποστηρίχτρια του πάσα, υπό τον ήλιο, παληάνθρωπου, υιοθέτρια πάσας επί της Γης αδικίας, έχει δημιουργήσει μια απώθησι, σε παν ό,τι αυτήν θυμίζει - στον Κόσμο. Ακόμα, και οι Αφρικανοί την απεύχονται... Ο Μέγας και αγαθός, πλην ανύπαρχτος ως κοινή γνώμη λαός της, έχει περιπέσει στα χέρια της ασυνειδητότερης ιθύνουσας τάξης του Κόσμου. Η Δημοκρατία, η Δικαιοσύνη, η Συνέπεια, του είναι τέρρα ινγκόγκνιτα ως έννοιες, όχι γιατί κανείς τού τις στέρησε, αλλά γιατί, δεν εννοούν - τους - τη χρεία... Του αρκεί, αυτουνού, το δολλάριο και η τσίκλα. Τα παραπέρα, είναι δουλειά των Αρχόντων του... που αυτοί μόνον ξέρουν! Η Χιροσίμα, το Ναγκασάκι, το έγκλημα (που, αδύνατο, να, χωρίς κανείς να τρελλαθεί, το συλλάβει) ήταν έργο αυτουνών. Και ιδιαίτερα του Τρούμαν.

Αλλά, τα παιδιά, τι τους έφταιγαν; Δεν έχουν, οι Αμερικάνοι, παιδιά; Τους φρύγηκαν τα μαλλιά και τους χύθηκαν, πά' στις ποδιές τους, τα μάτια... Τόσο πνευματικά υποανάπτυχτο, τον έχουν αφήσει οι ταγοί του, τόσο πολιτικά αδιαπαιδαγώγητο, ώστε να μη του πέφτει – αυτού – λόγος... Έτσι, οι, εν τούτω τω λευκώ, διαχειριζόμενοι τις τύχες του και τις τύχες του Κόσμου, ενεργούν με την περιέργεια του πίθηκου, που βρήκε – και την τζολεύει ... – μια μπόμπα. Και επεξεργάζεται, μες στην ανυποψία του, άνετα, τον – με συνέπεια φυσικού νόμου – όλεθρό μας... Παρά, τις φωνές που του μπήχνουμε... Παρά, τις που του πετάμε... πετρίτσες! Ξαφνιάζεται για μια στιγμή, μας κυτάει, κι απέ, ξαναδίνεται στην «τζολευτική» του – της νάρκας! Έως που, κάποια στιγμή, θα εκραγεί... Στον τύμβο – τότε – τον Συμπαντικό, τον Παγκόσμιο, θα γράψει η αιωνιότητα – να ξέρει: «Πέρασεν η Αμερική, από εδώ!» Η ... ηγέτρια – λέει – του «Ελεύθερου» – λέει – «Κόσμου»! Είναι ή δεν είναι να ... χαμογελάει μπρε κανείς;

Περί ευγένειας κι ευγένειας... Δεν μας παρατάει με τους ... Ύπατους Αρμοστές της, στην Κύπρο (που ο πάσα ένας – διαβάζουμε – αντικατασταίνει τον άλλον της) η Κυβέρνησι της Αυτής Βρεταννικής Μεγαλειότητος; Ούτε Αρμοστές, ούτε Ύπατοι. Ίσως, θα μας αντείπουν. «Αυτοκρατορικές ψιλωνυμότητες». Σύμφωνοι. Αλλά, ας τους στέλνουν, για εξωτερική κατανάλωσι, στις Μπαχάμες, ή στην «Αγγλική» Γουινέα τους. Ας μας κάμουν δε, τη χάρι εμάς, μόνον πρεσβευτές, να τους λένε και η Κύπρος δεν είναι κανένα απ' τα Τάουν τους. Είναι το νησί που στη γλώσσα τους δεν υπάρχει το «συνθετικό» της Θεάς της (Αφροδίτη). Τόσο δε, είναι η γλώσσα τους και καταγωγικά της ... τρισεύγενη, που είναι αδύνατο να της μιλήσει κανείς, χωρίς ... να του στραμπουλιχτούν τα σαγόνια.

Ο Ντε-Γκωλ και η Κύπρος. Τιμούμε τον κ. Ντε-Γκωλ και τη Γαλλία, την Ολυμπιοδρόμο της δάδας του αρχαίου φωτός. Αλλά η Κύπρος δε γίνεται αντικείμενο ανταλλαγής πληθυσμών και εδαφών. Τέτοιο – αντικείμενο – ούτε η Αλγερία δεν έγινε. Οκτακόσιες χιλιάδες Γάλλοι, Αλγεριώτες, επανεπατρίσθησαν – προς τη Γαλλία – αδιαμαρτύρητα, χωρίς ούτε μιας Αλγερινής πέτρας, θυσία. Τα εδάφη μας, είναι και ημών, ιερά. Μόνον, οι Τούρκοι, να καθήσουν καλά, πρέπει να 'ναι η ετυμηγορία του Προέδρου. Και να συμμορφωθούν προς το Νόμο – το Νόμο τον Διεθνή και τον εντόπιο. Αν δεν τους αρέσει αυτό – νά ο δρόμος: Ας ξαναπάν στην Τουρκία. Ο Ντε-Γκωλ, που – άξια – τείνει να ηγηθεί της Ευρώπης, ας μην πολυπραγμαυνεί, περί ταύτα. Τα άγια τοις αγίοις μας, δεν τα κάμνουμ' εμείς γυφτοπάζαρο. Στο Συμβούλιο Ασφαλείας, ετήρησε, στάσι χαμογλεπούσας Σφιγγός! Στο όλον δε ζήτημα... αιδημοσύνην μπεμπέκας! Έκτοτε, ακούμε, τσακάει – λέει – το κεφάλι του, να μας βρει κάποια λύσι. Μα, τι «κάποια» είναι αυτό, κ. Ντε-Γκωλ; Αστειεύεστε; Και νομίζετε πως σας πάει τέτοιο αστέιο; Εκτός αν εξηλώσατε και σεις την ίδια δόξα των άλλων (των Αγγλοαμερικανών δηλαδή) να μας θυμίζετε

– ως αυτοί – κάποιο από τα επεισόδια του Χόντζα, χωρίς καν τουλάχιστο το θέλγητρο, της θυμοσοφίας εκείνου: Είχε κινήσει ο φουκαράς, να βρει τον χαμένο γαΐδαρό του. Άξαφνα, ένας του υπηρέτης ξωπίσω του, του φώναξε – εκεί απ’ την απόστασι – πως: αφεντικό, γύρνα πίσω! – Γιατί; τον αρρωτάει τότε ο Χόντζας. – Τον βρήκαμε το γαΐδαρο. Ο Χόντζας, στάθηκε σκεφτικός μια στιγμή. Ύστερα: «Τον βρήκατε;» Λέει. «Ας τον βρήκατε! Μια όμως που ξεκίνησα ελόγου μου, θα εξακολουθήσω να ψάχνω!»...

Την ίδια εποχή, ο Σκαρίμπας έστειλε με τη βοήθεια του συγγραφέα Μελή Νικολαΐδη «τηλεγράφημα συμπαραστάσεως» στον αρχιεπ. Μακάριο· ο τελευταίος απάντησε στον Σκαρίμπα με την παρακάτω επιστολή:

Εν Λευκωσία, τη 31η Μαρτίου 1964

Διεβιβάσθη προς ημάς μέσω του κ. Μ. Νικολαΐδη τηλεγράφημα συμπαραστάσεώς σας προς την Κύπρον και επιθυμούμεν να εκφράσωμεν την βαθείαν ημών εκτίμησιν διά την εκδήλωσίν σας ταύτην.

Εις τον αγώνα του Κυπριακού λαού διά την κατίσχυσιν των δικαίων του αι εκδηλώσεις συμπαραστάσεως του αδελφού Ελληνικού λαού και ιδίως του πνευματικού κόσμου της Ελλάδος αποτελούν πολύτιμον παράγοντα τονώσεως και ενισχύσεως. Αι δυσκολίαι διά την νήσον μας δεν παρήλθον εισέτι, θα συνεχίσωμεν όμως τον αγώνα μετά θάρρους και ευψυχίας.

Επί τούτοις επικαλούμεθα εφ’ υμάς πλουσίας παρά Θεού ευλογίας.

Εν Χριστώ Ευχέτης,
ο Κύπρου Μακάριος (υπογρ.).

Ηλίας Πετρίδης

80

Συμβολή στην προπαιδεία του Μίλτου Σαχτούρη: οι στήλες αλληλογραφίας των περιοδικών της νεότητάς του, 1938-1941

Στη Δώρα Μέντη

Εισαγωγικό σημείωμα. Πριν εκδώσει με δικά του έξοδα, και με το ψευδώνυμο Μίλτος Χρυσάνθης, την αποκηρυγμένη εν τέλει ποιητική συλλογή *Η μουσική των νησιών μου* (Γκοβόστης, 1941), ο Μίλτος Σαχτούρης, κατά το διάστημα 1938-1941, ακόνισε τη γραφίδα του κυρίως με ορισμένες πεζογραφικές δοκιμές. Το 1938 ο Σαχτούρης δημοσιεύει το σύντομο διήγημα «Ο άτυχος» (περ. *Εβδομάς*, τχ. 567, 10 Αυγούστου) και έπονται τα διηγήματα «Η ντάμα» (περ. *Εβδομάς*, τχ. 584, 7 Δεκεμβρίου 1938), «Ο Νάσος μας» (περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τχ. 1, Ιανουάριος 1940), «Ταραχή γαλήνης» (περ. *Αχαϊκά*, τχ. 13, Μάρτιος 1940) και «Παραθεριστές» (περ. *Νέα Εστία*, τχ. 349, 1 Ιουλίου 1941).

Στις σελίδες που ακολουθούν παρουσιάζεται συγκεντρωμένο, και ταξινομημένο χρονολογικά, το υλικό που προέκυψε από τις στήλες αλληλογραφίας των εντύπων στα οποία ο Σαχτούρης έστελνε τα κείμενά του, και από τις οποίες παρακολουθούσε την τύχη τους.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο νεαρός ποιητής, κατά την περίοδο 1938-1941, δεν έστελνε προς κρίση και δημοσίευση μόνο διηγήματα στα περιοδικά του καιρού του. Τον συναντάμε ακόμα ως αποστολέα ποιημάτων και μεταφράσεων.

Σε κάποιες από τις στήλες αλληλογραφίας του περιοδικού *Νεοελληνικά Γράμματα* εντοπίστηκαν οι ακόλουθοι πέντε τίτλοι ποιημάτων, που, καθώς φαίνεται, δεν ευτύχησαν να δημοσιευθούν: «Σελήνη οδύνης», «Παράπονο», «Χαιρετισμοί», «'Ανθρωποι», «Μορφές».

Μια απάντηση των *Νεοελληνικών Γραμμάτων* προς τον νεαρό Σαχτούρη μάς πληροφορεί και για τις μεταφραστικές του απόπειρες. Η μία σχετίζεται πιθανότατα με τον Γάλλο συγγραφέα, ποιητή και δημοσιογράφο Francis Carco (1886-1958). Αντιγράφω από την απάντηση: «Η μετάφραση του “Φιγκαρό” του Καρκό δεν παρουσιάζει ενδιαφέρον». Δεν κατάφερα να εξακριβώσω εάν με το «Φιγκαρό» εννοείται αυτοτελές ποίημα, πεζό κείμενο ή κάποιο απόσπασμα, ή εάν εδώ γίνεται αναφορά στην εφημερίδα *Le Figaro*, στην οποία ο Carco αρθρογραφούσε. Η δεύτερη μεταφραστική προσπάθεια του Σαχτούρη παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Σχετίζεται με τον επίσης Γάλλο συγγραφέα Jean Giono (1895-1970), χωρίς να μνημονεύεται κάποιος τίτλος έργου. Αντιγράφω πάλι από την απάντηση: «Η άλλη [μετάφραση], από το έργο του Ζαν Ζιονό, ήταν αδόκιμη και γι' αυτό δεν την κρατήσαμε». Υπό άλλες συνθήκες θα ήμασταν υποχρεωμένοι να περιοριστούμε σε αυτή τη θολή διατύπωση. Επειδή όμως η επίδραση –για την οποία πρέπει να γίνει ξεχωριστός λόγος– του έργου του Giono *Jean le Bleu* (1932) υπήρξε καθοριστική στη *Μουσική των νησιών μου* το 1941, δύο χρόνια δηλαδή μετά από την απάντηση των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, μας επιτρέπει έναν ακόμα συσχετισμό, που θα μας βοηθούσε ίσως να εντοπίσουμε πάνω κάτω τη γνωριμία του Σαχτούρη με το έργο του Γάλλου συγγραφέα: Στο τεύχος 296 της *Νέας Εστίας* (15 Απριλίου 1939), οκτώ περίπου μήνες πριν από την απάντηση των *Νεοελληνικών Γραμμάτων* (2 Δεκεμβρίου 1939), στις σελίδες 540-542, ο Μ. Καραγάτσης παρουσιάζει τον Jean Giono και ειδικότερα το μυθιστόρημά του *Τραγούδι του κόσμου* (*Le Chant du monde*, 1934). Στις σελίδες 542-545 μεταφράζει μάλιστα μέρος από ένα κεφάλαιο του βιβλίου αυτού. Ακολουθώντας, στο τεύχος 297 (1 Μαΐου 1939), στις σελίδες 620-624, η μετάφραση του κεφαλαίου ολοκληρώνεται.

Από εκεί κι ύστερα, στις στήλες αλληλογραφίας συναντάμε επιπλέον τους τίτλους μερικών νεανικών πεζών, τα οποία φαίνεται να έστειλε ο Σαχτούρης για δημοσίευση, αλλά που δεν κατόρθωσα να εντοπίσω. Πρόκειται για τα «Ντέντεκτιβ», «Μάρτυρες», «Κάποιο δειλινό», «Τυχερός», «Εξαγνι-

σμός», «Ο καπετάν Γιακουμής που χάθηκε», «Ζωές», «Τα μάτια μιας ζωής», «Το τραγούδι της ζωής». Για την ακρίβεια, τα τρία τελευταία μοιάζουν μάλλον με δοκιμές πάνω στο ίδιο θέμα.

Επίσης, πέρα από το γνωστό ψευδώνυμο «Μίλτος Χρυσάνθης», μαθαίνουμε ότι ο ποιητής χρησιμοποίησε τις παραλλαγές «Μ. Χρυσάνθης», «Μίλτος Ανθής», «Μιλτ. Χ.», «Μιλτ. Χρ.», «Μ. Χρυσ.», ή υπέγραφε με το πραγματικό του όνομα: «Μ. Δ. Σαχτούρης», «Μ. Δ. Σ.», «Μιλτ. Δ. Σαχτούρης», «Μ. Σαχτούρης» – όπου «Δ.» εννοείται ο πατέρας του ποιητή, Δημήτριος.

Σε ό,τι αφορά τον ξερό βιβλιογραφικό χαρακτήρα του υλικού που συγκεντρώνεται εδώ, οι εγγραφές που προέκυψαν από τις στήλες αλληλογραφίας έχουν χωριστεί σε βέβαιες και αβέβαιες. Στις δεύτερες, τα αρχικά «Μ. Σ.», «Μ. Δ. Σ.», «Μ. Χ.», ή τα «Στυλ. Σαχτούρης», «Κώστας Χρυσάνθης», μη βοηθώντας του περιεχομένου των απαντήσεων εκ μέρους των περιοδικών, δεν μπορούν με ασφάλεια να συνδεθούν με τον ποιητή. Από την άλλη, τα ξενίζοντα «Στυλ.» και «Κώστας» κρίνω ότι μπορεί είτε να πρόκειται για δύο ακόμα παραλλαγές από το νεαρό Σαχτούρη είτε να αποτελούν τυπογραφικά λάθη. Όπως και να 'χει, ανάμεσα στο να αποσιωπηθούν και στο να περιληφθούν έστω με ερωτηματικό έκρινα σκόπιμο το δεύτερο.

Τελειώνοντας, θέλω να τονίσω ότι η καταγραφή που έπεται δεν θα είχε νόημα αν περιορίζαμε τη σημασία της μόνο στο βιβλιογραφικό της ενδιαφέρον, το οποίο σκιαγραφήθηκε παραπάνω. Και τούτο επειδή όχι μόνο στην ποίησή του, από το 1945 έως το 1998, αλλά και κατά τα νεανικά του χρόνια, ο Σαχτούρης υπήρξε, με μια λέξη, επίμονος. Ο Γιάννης Δάλλας σοφά λέει ότι ο ποιητής «πολιορκούσε τότε, ως την έκρηξη ακόμη του πολέμου, τα περιοδικά της εποχής».¹ Η επιμονή του Σαχτούρη φαίνεται παρακάτω από τις απαντήσεις των περιοδικών στα αιτήματά του, φαίνεται όμως και στην ποίησή του, και προδίδει ένα ποιητικό ήθος, συνυφασμένο, για εμένα, με αυτό που ονομάζουμε συνέπεια² στοιχείο που εύκολα ευαγγελιζόμαστε, αλλά που είναι δυσέρετο: στη λογοτεχνία, στους συνανθρώπους μας, στον εαυτό μας.

Ι. Οι βέβαιες εγγραφές

1938

1. *Εβδομάς*, Τετάρτη 27 Απριλίου 1938, τχ. 552, σ. 59, στη στήλη *Μεταξύ μας*.

«Μίλτον Ανθήν. Κοινότοπο το πεζό σας, αλλά το γράψιμό σας είναι αρκετά στρωτό. Στείλτε μας κάτι σε πρωτοτυπώτερο θέμα. Η “Εβδομάς” δεν παίρνει δικαίωμα κρίσεως».

2. *Εβδομάς*, Τετάρτη 11 Μαΐου 1938, τχ. 554, σ. 59, στη στήλη *Μεταξύ μας*.

«Μίλτον Ανθήν. Εγκρίνεται ο “Ατυχος” και θα δημοσιευθεί με τη σειρά του. Ο “Ντέντεκτιβ” δεν μας ικανοποίησε».

3. *Εβδομάς*, Τετάρτη 1 Ιουνίου 1938, τχ. 557, σ. 59, στη στήλη *Μεταξύ μας*.

«Μίλτον Ανθήν. Ούτε αυτό δημοσιεύσιμο, δυστυχώς. Φλύαρο και πολύ προσωπικά γραμμένο. Μας ικανοποίησε πάντως η τελευταία φράση που δικαιολογεί κι' εμάς που κρίνομε αυστηρά και την νέα κοπέλλα που έκλαψε διαβάζοντάς το. Στείλτε μας τίποτα συντομότερο. Για τα καλά σας λόγια ευχαριστούμε».

4. *Εβδομάς*, Τετάρτη 15 Ιουνίου 1938, τχ. 559, σ. 64, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μ. Δ. Σαχτούρη. Η παράκλησίς σας ελήφθη υπ' όψιν».
5. *Εβδομάς*, Τετάρτη 22 Ιουνίου 1938, τχ. 560, σ. 63, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μ. Δ. Σαχτούρη. Η παράκλησίς σας ελήφθη υπ' όψιν».
6. *Εβδομάς*, Τετάρτη 29 Ιουνίου 1938, τχ. 561, σ. 63, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μ. Δ. Σ. Κατώτερο από άλλα προηγούμενά σας το πεζό σας "Μάρτυρες". Σε βαρύ θέμα και χωρίς ενδιαφέρον».
7. *Εβδομάς*, Τετάρτη 20 Ιουλίου 1938, τχ. 564, σ. 63, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μ. Δ. Σ. Εγκρίνεται η "Ντάμα" και θα δημοσιευθή με τη σειρά της».
8. *Εβδομάς*, Τετάρτη 14 Σεπτεμβρίου 1938, τχ. 572, σ. 53, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μ. Δ. Σ. Το τελευταίο σας κατώτερο από τα προηγούμενά σας. Η παράκλησίς σας ελήφθη υπ' όψιν».
9. *Εβδομάς*, Τετάρτη 5 Οκτωβρίου 1938, τχ. 575, σ. 59, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μιλτ. Δ. Σαχτούρη. Το "Κάποιο δειλινό" έχει αρκετά σημεία καλά, μα του χρειάζεται ένα δούλεμα προσεκτικό ακόμη για να γίνη δημοσιεύσιμο. Διορθώστε το, αν είναι δυνατόν, και ξαναστείλτε το».
10. *Εβδομάς*, Τετάρτη 23 Νοεμβρίου 1938, τχ. 582, σ. 59, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μ. Δ. Σαχτούρη. Εγκρίνεται το "Κάποιο δειλινό" που διορθώθηκε αρκετά και θα δημοσιευθή με τη σειρά της σημερινής εγκρίσεως, γιατί αυτός ο κανών τηρείται σε όλα όσα ξαναστέλλονται διορθωμένα».
11. *Εβδομάς*, Τετάρτη 30 Νοεμβρίου 1938, τχ. 583, σ. 59, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μ. Σαχτούρη. Είναι φυσικόν τα εγκρινόμενα για "Καινούργιες Πέννες" να μπαίνουν ανεξαρτήτως της σειράς των εγκρινόμενων για τη "Σελίδα Νεοελλ. Λογοτεχνίας" που είναι αυγκρίτως πολυπληθέστερα».³
12. *Εβδομάς*, Τετάρτη 21 Δεκεμβρίου 1938, τχ. 586, σ. 69, στη στήλη *Μεταξύ μας*.
«Μιλτ. Σαχτούρη. Εγκρίνεται ο "Τυχερός" και θα δημοσιευθή με τη σειρά του».

1939

13. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 13 Μαΐου 1939, τχ. 128, σ. 15, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.
«ΜΙΛΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. Το πεζογράφημά σας "Ο καπετάν Γιακουμής που χάθηκε", δε μπορεί να ονομαστεί διήγημα. Του λείπει η δράση και ο ρυθμός. Κι' ούτε ακόμα, κατορθώνετε να δώσετε, εντελώς, τον τύπο σας. Απλώνεστε δυσανάλογα στην περιγραφή του περιβάλλοντός του ενώ τον ίδιο δεν τον φωτίζετε καθόλου. Και το τέλος του είναι πολύ σκοτεινό και συγκεχυμένο. Η γλώσσα σας είναι καλή. Θάπρεπε όμως ν' αποφεύγετε ορισμένες εξεζητημένες εκφράσεις. Το επίθετο "καθρεφτένιος", λόγου χάρη, είναι ανύπαρχτο».
14. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 12 Αυγούστου 1939, τχ. 141, σ. 15, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.
«ΜΙΛΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. Και τα σημερινά σας τραγούδια "Σελήνη οδύνης" και "Παράπονο" δεν μας ικανοποιούν εντελώς. Παρ' όλο που μας γράφετε ότι είναι από τα καλύτερά σας, εν τούτοις δεν βρίσκουμε τίποτα το ιδιαίτερο σ' αυτά. Κοινά σίχτοι και κοινή έμπνευση. Γι' αυτό σας συνιστούμε να γράφετε μονάχα όταν αισθάνεστε την ανάγκη να εκφράσετε βαθύτερες συγκινήσεις σας. Αλλοιώτικα, όλα τ' άλλα είναι ματαιοπονία».
15. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 23 Σεπτεμβρίου 1939, τχ. 147, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΑΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. Στα σημερινά σας τραγούδια βρίσκουμε περισσότερη συγκίνηση, πιο πηγαίο αίσθημα, αλλά και αρκετά τεχνικά λάθη, που τα κάνουν να μην είναι δημοσιεύσιμα. Γι' αυτό θα σας συστήσουμε τη μελέτη δόκιμων ποιητών, που θα σας βοηθήσει να πάρετε μια ιδέα της στιχουργικής τέχνης».

16. *Νέα Εστία*, 1 Νοεμβρίου 1939, τχ. 309, σ. 1527, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«κ. Μιλτ. Χ. Και ο “Νάσος” και οι “Ζωές”, ιδίως το δεύτερον, σχεδιάσματα με ενδιαφέρον. Αλλά, φυσικά, τους λείπουν πολλά έως την ωριμότητα. Πάντως, φανερώνουν αλήθεια ότι εβελτιώσατε και το γράψιμον και τα... διαβάσματά σας».⁴

17. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 2 Δεκεμβρίου 1939, τχ. 157, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΑΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. Απαντούμε και στα τρία γράμματα που μας στείλατε τελευταία: Τα ποιήματά σας “Χαιρετισμοί”, “Ανθρωποι” και “Μορφές” είναι δίχως μέτρο και δίχως ρυθμό. Υπάρχει κάποιο αίσθημα μέσα σ' αυτά, που όμως δεν εκφράζεται με την ανάλογη δύναμη. Η μετάφραση του “Φιγκαρό” του Καρκό δεν παρουσιάζει ενδιαφέρον. Η άλλη, από το έργο του Ζαν Ζιονό, ήταν αδόκιμη και γι' αυτό δεν την κρατήσαμε. Για ό,τι άλλο θέλετε, είμαστε στη διάθεσή σας».

18. *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1939, τχ. 312, σ.σ. 108, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«Μιλτ. Χρ. Σας απαντήσαμεν και διά τα προηγούμενα. Από τα νεώτερα, ο “Εξαγνισμός” είναι το καλύτερον. Περιέχει όμως και αυτό πράγματα αδικαιολόγητα και ακατανόητα: “Δίχως τη σπιθίτσα της φωτιάς”, κάπως άτονο και άνοστο. “Μες στον κύκλο πάλι να σε πάω”, πεζόν. “Σκοτεινά του έρωτα τελώνια”, υπερβολικόν όσον και ασαφές. “Άφησε το αίσχος της ψευτιάς” και αυτό υπερβολικόν».

1940

19. *Νεοελληνικά Γράμματα*, 3 Φεβρουαρίου 1940, τχ. 166, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΑΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. –Το διήγημα που μας γράφετε δεν βρίσκετε μέσα στον φάκελλο της ύλης μας. Φαίνεται, λοιπόν, πως δεν το έχουμε κρατήσει. Λυπούμαστε γι' αυτό και σας παρακαλούμε ν' απευθύνετε πάντα σε μας με τα ίδια φιλικά αισθήματα».

20. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 1 Ιουνίου 1940, τχ. 183, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΑΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. –Το διήγημα που μας γράφετε δεν έφτασε ποτέ στα γραφεία μας. Επομένως σας παρακαλούμε να μας το ξαναστείλετε, βέβαιος πως θα πάρετε σύντομην απάντηση».

21. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 8 Ιουνίου 1940, τχ. 184, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΑΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. – Οι “Παραθεριστές” έχουν όλα τα στοιχεία για να γίνουν ένα ωραίο διήγημα, έτσι καθώς είναι γραμμένη [sic] με ιδιαίτερη προσοχή και με γνώση αξιέπαινη. Μα ο αναγνώστης αισθάνεται πως κάτι τους λείπει ακόμα, κάτι το ανεπαίσθητο και απροσδιόριστο και που ίσως να είναι η έλλειψη της ιδιαίτερης εκείνης πνοής, που σφραγίζει τις αληθινές δημιουργίες. Ωστόσο, έχουμε εμπιστοσύνη στο ταλέντο σας και γι' αυτό ακριβώς είμαστε πιο απαιτητικοί από σας, περιμένοντας ακόμα καλύτερα δείγματά του».

22. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 29 Ιουνίου 1940, τχ. 187, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΛΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. – Το σημερινό σας διήγημα έχει τα ίδια προτερήματα, μα και τα ίδια ελαττώματα με του προηγούμενου που μας είχατε στείλει. Η απάνθρωπη –κι ολότελα απίθανη θυσία– που κάνει τόσον εγωιστικά ο πατέρας στο παιδί του, δεν αιτιολογείται όσο θάπρεπε. Και το τέλος του έρχεται βιαστικό και, παρ' όλη τη δραματικότητα του, άτονο. Μα προσέξαμε και πάλι πως ξέρετε να γράφετε, να παρατηρείτε, να ψυχολογείτε. Τι σας λείπει ακόμα για να πετύχετε; Περισσότερο συγκεντρωμένη και βασανιστική εργασία. Αφού, καθώς μας λέτε, σας απασχολούν τα μαθήματα του Πανεπιστημίου, εμποδίζοντάς σας να δοθείτε όσο θα επιθυμούσατε στη συγγραφή, αφήστε για την ώρα το γράψιμο, ώσπου να βρείτε την ευκαιρία ν' αφιερωθείτε ολόψυχα στην εσώτερη κλίση σας. Η τέχνη, ακόμα κι' όταν ασκείται ολότελα ερασιτεχνικά, θέλει φανατικούς πιστούς, κι' όχι πάρεργους δουλευτές».⁵

23. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 13 Ιουλίου 1940, τχ. 189, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΛΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. – Δυστυχώς δεν μπορούμε να ικανοποιήσουμε την καινούρια σας παράκληση. Περιμένουμε όμως να μας δώσετε ο ίδιος μια νέαν ευκαιρία γι' αυτό».

24. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 24 Αυγούστου 1940, τχ. 195, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΛΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. – Το νέο διήγημά σας, “Το τραγούδι της ζωής” είναι πολύ καλύτερο από τα άλλα που μας είχατε στείλει. Μα υστερεί σημαντικά στο γράψιμό του, πράγμα που μας έκανε αληθινά εντύπωση. Θα μπορούσαμε να το δημοσιεύσουμε, αν μας επιτρέπατε να επιφέρουμε εμείς μερικές απαραίτητες διορθώσεις. Τι λέτε;»

25. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 12 Οκτωβρίου 1940, τχ. 202, σ. 11, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«ΜΙΛΤΟΝ ΧΡΥΣΑΝΘΗΝ. – Πήραμε και το νέο σας γράμμα και θα συμμορφωθούμε, όσο γίνεται πιο σύντομα, με την παράκλησή σας».

26. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Απρίλιος 1940, τχ. 4, σ. 128, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«Κ. Κουγίνη, Β. Χρυσάνθεμο, Μαρία Δεβίρα, Μαίρη Γλάρου, Ν. Πασχίδη, Γ. Τσακίρη, Σ. Αλημίση, Β. Βάφνα, Β. Καθάρειο, Α. Παπανδρέου, Α. Παπαδοπούλου, Γ. Βέρλη, Μ. Χρυσάνθη, Γ. Κριτσστάκη, Β. Ευσταθίου, Κ. Μήνωα, Σ. Δρεπάνη: Η συνεργασία σας ελήφθη και θα κριθεί στο επόμενο».

27. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Μάιος 1940, τχ. 5, σ. 160, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«Μ. Χρυσάνθη: Το διήγημά σας “Ζωές” δεν είναι όπως το άλλο που δημοσιεύσαμε, πάντως κι αυτό είναι καλό».

28. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Ιούλιος 1940, τχ. 7, σ. 224, στη *Αλληλογραφία*.

«Μίλτο Χρυσάνθη: Το διήγημά σας “Παραθεριστές” είναι καλλίτερο από το προηγούμενο, χρειάζεται όμως και σε τούτο περισσότερη συμπύκνωση στο θέμα».

29. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Αύγουστος 1940, τχ. 8, σ. 256, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«Μίλτο Χρυσάνθη: Δυστυχώς κι' αυτή τη φορά το διήγημά σας δεν είναι όπως θα το θέλαμε να είναι».

30. *Νέα Εστία*, 1 Ιουνίου 1940, τχ. 323, σ. 718, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«κ. Μιλτ. Χρ. Νομίζομεν ότι μας απησχόλησαν ήδη εκτενώς “Τα μάτια μιας ζωής”. Εάν το διήγημα στέλλεται εκ νέου, σας παρατηρούμεν ότι δεν ευρίσκομεν, ατυχώς, άλλην μεταβολήν, πλην του ότι είναι δακτυλογραφημένον».

31. *Νέα Εστία*, 15 Ιουνίου 1940, τχ. 324, σ. 782, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«κ. Μ. Χρυσ. Ενταύθα. Πιθανόν να πρόκειται περί λάθους. Θα σας παρακαλέσωμε, λοιπόν, να στείλετε τα “Μάτια μιας ζωής” προσωπικώς εις τον κ. Π.Χ.⁶, από τον οποίον θα έχετε απάντησιν».

32. *Νέα Εστία*, 15 Ιουλίου 1940, τχ. 326, σ. 911, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«κ. Μ. Χρυσ. Ενταύθα. Συσσώρευσις πολλών γεγονότων και ψυχικών καταστάσεων εις τα στενά όρια ενός διηγήματος, όπου ούτε ν' αναπτυχθούν είναι δυνατόν ούτε, κατά συνέπειαν, να παρασύρουν τον αναγνώστην εις την ατμόσφαιράν των και να τον κερδίσουν. Το διήγημα, κατ' εξοχήν αναλυτικόν είδος λόγου, απαιτεί επίμονον έρευναν, λεπτομερή περιγραφήν, εξονύχισιν. Κι έπειτα, γιατί αυτό το παμπάλαιο θέμα, το δράμα της κοπέλλας που έμεινε γεροντοκόρη από ανεξήγητη ιδιοτροπία του πατέρα της, τουλάχιστον όχι επαρκώς εξηγημένη στο διήγημα, όταν προπάντων δεν έχει ανανεωθή με νέα στοιχεία και ιδίως με προσωπικούς τρόπους εκφράσεως; Οπωσδήποτε, από το διήγημά σας λείπει η αποκάλυψις του εσωτερικού κόσμου των ηρώων του, εκείνη που μας πηγαίνει πολύ κοντά τους, προκαλεί σιγά-σιγά την συμπάθειά μας και τέλος μας πείθει ότι η πορεία της ζωής των δεν μπορούσε να είναι διαφορετική».

II. Οι αβέβαιες εγγραφές

1. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 9 Μαΐου 1937, τχ. 23, σ. 15, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Ειδήσεις και Σχόλια*.

«Μ. Σ. Τα “Ανοιχτά μυστικά”⁷ του κ. Αλέκου Φωτιάδη, έχουν τυπωθεί σε τόμο, που όμως είναι τώρα εξαντλημένος. Μπορεί να τα βρείτε σε κανένα ειδικό βιβλιοπωλείο σπάνιων εκδόσεων. Το ποίημά σας έχει παρθενική δροσιά, σχετικά με την έμπνευσή του, τεχνικά όμως υστερεί. Προσέξτε και σεις τις χασμοδιές, επιμένοντας ιδιαίτερα στο αρμονικό δέσιμο του στίχου. Για τα καλά σας λόγια σάς ευχαριστούμε. Πραγματικά, κάθε μέρα βλέπουμε εκδηλώσεις τέτοιες που μας πείθουν πως το περιοδικό μας αγαπήθηκε φανατικά από τους νέους. Κι' αυτό μας γεμίζει από χαρά, γιατί πιστεύουμε στα νειάτα».

2. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σάββατο 10 Ιουνίου 1939, τχ. 132, σ. 15, στη στήλη *Αλληλογραφία*, στο *Πνευματική και Καλλιτεχνική Κίνηση*.

«Μ. Δ. Σ. Το μυθιστόρημα για το οποίο μας ρωτάτε, ξαναβγήκε αργότερα στα 1936, σε οριστική μορφή, συγχωνευμένο, μαζί με το πρώτο του μέρος, σ' έναν τόμο. Η έκδοση όμως αυτή έχει εξαντληθεί και μόνο σε κανένα παλαιοπωλείο μπορείτε να το βρείτε, εκτός αν περιμένετε την επανέκδοσή του, που, καθώς πληροφορούμαστε, δεν θ' αργήσει να γίνει».

3. *Εβδομάς*, Τετάρτη 11 Ιανουαρίου 1939, τχ. 589, σ. 60, στη στήλη *Μεταξύ μας*.

«Στυλ. Σαχτούρην. Καλούτσικα τα “Συντρίμια” και τα κρατούμε για τη Σελίδα όμως. Άλλως τε είναι μικρά για Καινούργιες Πέννες. Ούτε και μπορούν να μεγαλώσουν γιατί είναι ήδη κάπως φλύαρα γραμμένο και δεν επιδέχεται άλλη επέκταση το θέμα. Δεν μπορούμε να καταλάβωμε την άποψή σας. Στις Καινούργιες Πέννες όσα καλά πεζά πέφτουν μεγάλα για τη Σελίδα».

4. *Εβδομάς*, Τετάρτη 18 Ιανουαρίου 1939, τχ. 590, σ. 60, στη στήλη *Μεταξύ μας*.

«Κώσταν Χρυσάνθην. Κρύβει αρκετή συγκίνηση το διήγημά σας, αλλά δεν είναι δημοσιεύσιμο, πρώτα γιατί είναι πολύ προσωπικά γραμμένο και ύστερα γιατί έχει αρκετή φλυαρία, και προς το τέλος κάποια προχειρογραφία. Στείλτε μας κάτι πιο σύντομο».

5. *Νέα Εστία*, 15 Μαΐου 1939, τχ. 298, σ. 728, στη στήλη *Αλληλογραφία*.

«κ. Μ. Χ. Τ' "Όνειρό της" φανερώνει ασφαλώς κάποιον ταλέντο εν τω γίγνεσθαι. Είσθε όμως ακόμη υπό την επίδρασιν των αναγνωσμάτων "του σωρού", που δημοσιεύουν τα εβδομαδιαία περιοδικά. Διαβάστε δοκίμους συγγραφέις. Και μη βιάζεσθε».⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γιάννης Δάλλας, *Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, Κέδρος, Αθήνα 1997, σελ. 117.
2. Βλ. Αργύρης Παλούκας, «"Ο μηχανισμός του οράματος"». Με αφορμή τις σκοτεινές πεζογραφικές δοκιμές του Σαχτούρη μέσα από το πρώτο -άγνωστο- διήγημά του», *Εντευκτήριο*, τχ. 84, Ιανουάριος-Μάρτιος 2009, σελ. 35-41.
3. Μία από τις τακτικές του περιοδικού ήταν να δημοσιεύει κείμενα νέων λογοτεχνών, είτε εμβόλιμα στην ύλη του με την ένδειξη «Καινούργιες Πέννες» είτε στη σελίδα με την ένδειξη «Νεοελληνική Λογοτεχνία».
4. Αυτή η απάντηση είναι προφανώς ένα έμμεσο σχόλιο της *Νέας Εστίας* για το περιοδικό *Εβδομάς*, από το οποίο το όνομα του Σαχτούρη απουσιάζει το έτος 1939. Η *Εβδομάς* δημοσίευε κατά βάση ελληνικά και μεταφρασμένα ελαφρά αισθηματικά διηγήματα, σε αντίθεση με τη *Νέα Εστία*, η οποία ήταν στραμμένη στη σοβαρή -ελληνική και ξένη- λογοτεχνία.
5. Κάπου εδώ μπορούμε να τοποθετήσουμε την έναρξη της δυσaréσκειας που ένιωσε ο Σαχτούρης, καθώς αναγκαζόταν να μοιράζεται μεταξύ μελέτης για το πανεπιστήμιο και γραψίματος. Η δυσaréσκεια αυτή θα οξυνθεί και θα ωθήσει αργότερα τον ποιητή να κάψει τα πανεπιστημιακά βιβλία του και να αφοσιωθεί στην ποίηση. «Στη Νομική έφτασα μέχρι το τέταρτο έτος, ήμουν και καλός φοιτητής, αλλά από μια εποχή και πέρα μ' έπιασε αυτή η λόξα, και μάλιστα στο πτυχίο επάνω έγραφα τη *Λησμονημένη*, όμως είχε γίνει μέσα μου μια τελείως ανώμαλη κατάσταση, ήταν τότε, το 1944, στο τέλος της Κατοχής, και μια μέρα μ' έπιασε, δεν μπορούσα άλλο, πήρα τα βιβλία που διάβαζα, τα έβαλα σε μια σόμπα με ξύλα που έκαιγε και λέω "τέλος στα νομικά". Μετά, πήρα τα νομικά βιβλία του πατέρα μου, τα έβγαλα στο χολ, φώναξα έναν παλαιοπώλη, τα πήρε και μου 'δωσε κάτι λεφτά της Κατοχής. Βέβαια στο σπίτι μου κλαίγανε, λέγανε "το παιδί τρελάθηκε, το παιδί καταστράφηκε", αλλά δε μετανόησα, αυτή ήταν η μοίρα μου κι αυτός ο προορισμός μου» (βλ. «Ποιος είναι ο τρελός λαγός», συνομιλία του ποιητή με τον Λευτέρη Ξανθόπουλο, στον τόμο *Μίλτος Σαχτούρης. Ποιος είναι ο τρελός λαγός. Συνομιλίες*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, σελ. 53-54).
6. Αναφέρεται στον Πέτρο Χάρη, διευθυντή του περιοδικού.
7. Συλλογή του ποιητή Αλέκου Φωτιάδη (1870-1943).
8. Η συγκεκριμένη εγγραφή θα μπορούσε κάλλιστα να μη θεωρηθεί αβέβαιη, γιατί παρατηρούμε την επιμονή της *Νέας Εστίας* στα διαβάσματα του νέου λογοτέχνη. Στην απάντηση, μάλιστα, της 1 Νοεμβρίου 1939 (βλ. παραπάνω, εγγραφή 16), πεντέμισι μήνες αργότερα δηλαδή, τονίζεται η βελτίωση αυτών των διαβασμάτων.

Αργύρης Παλούκας

Κυπριακά συμφραζόμενα

II. *Ποίηση στην κυπριακή διάλεκτο*. Όταν μιλούσα για στοιχεία αντιπαλότητας στη χρήση της κυπριακής διαλέκτου στην ποίηση (με αφορμή το «Τραγούδι της Κουλλούς» του Πολ. Νικολάου, βλ. *Μικροφιλολογικά* 26), δεν

εννοούσα κατ' ανάγκην μειονεκτήματα του κειμένου, αλλά σημεία διαφορετικής προσέγγισης, που μπορεί να είναι και πλεονεκτήματα. Θα επισημάνω δύο μόνο, τα σημαντικότερα, επειδή άπτονται της ουσίας του θέματος, της γλώσσας, μια και μιλάμε για δοκιμές στη διαλεκτική ποίηση.

Το πρώτο είναι μια εξιδανίκευση, ένα είδος εξαγνισμού του ιδιώματος,¹ που υποδηλώνει ένα αίσθημα αποστροφής του ποιητή για τη ζωντανή γλώσσα όπως τη βιώνουμε στη σημερινή της μορφή, γι' αυτό και η νοσταλγική μετατόπισή του σε παλαιότερες μορφές έκφρασης. Που την πετυχαίνει μ' ένα ευρηματικό τέχνασμα, έτσι όπως τοποθετεί τον μύθο του ποιήματος - το σκάνδαλο Λεβίνσκι - όχι σε σύγχρονη εποχή αλλά σε κάποιο αόριστο παρελθόν που ποιητικά εκφράστηκε με τον λόγο του Λ. Μαχαιρά, των δημοτικών τραγουδιών και, κυρίως, του Β. Μιχαηλίδη.

*Όπως την τριμιθθόπιτταν μυρίζει το τριμίθθιν
και το τραγούδιν να φελά χρειάζεται προσθήθιν,
του Κλείτου φέρνω δίπλα μου, την Κούλλαν σύνομπλα του
κι αρκεύκω την εξήγησιν που τα γεννητικά του.²*

Σήμερα δεν γίνονται τριμιθθόπιττες, ελάχιστοι γνωρίζουν ή χρησιμοποιούν τις λέξεις «προστήθιν» και «σύνομπλα», η «εξήγησις» με την έννοια της διήγησης είναι της εποχής του Μαχαιρά (Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου...), ενώ τα «γεννητικά» έχουν άλλη σημασία κι όχι αυτήν της καταγωγής.

*Η μάνα του εχήρεψεν, έκαμεν άλλον ταίριν,
εχούμενον, καλότροπον, πολλά ανοιχτοχέρην.
Αρμάστην έναν κκιρατζήν, Κλείτον, που την Φασούλαν
κι ως Κλειτονού εξέρετουν - Κλειτού ήτουν η μούλα.*

Σήμερα δεν υπάρχει ο «κκιρατζής» (=αμαξάς, αγωγιάτης) και «μούλα» ούτε για δείγμα. Είναι φανερό, επομένως, ότι η γλώσσα του ποιήματος είναι εργαστηριακή περισσότερο παρά πραγματική, που σε συνδυασμό με την αναπόφευκτη ποιητική εξαύλωση, οδηγεί σ' ένα ποίημα εποχής και σε μια μορφή διαλεκτικής καθαρεύουσας, ελκυστικής οπωσδήποτε και ποιητικά δικαιωμένης. Έχω τη γνώμη ωστόσο ότι, χωρίς να αγνοούμε τον ιστορικό πλούτο της γλώσσας μας, όπως αυτός βρίσκεται θησαυρισμένος στα μνημεία του λόγου, και χωρίς να σημαίνει ότι πρέπει να μεταφέρουμε ρεαλιστικά τη σημερινή γλώσσα στην ποίηση, οι διαλεκτικές μας απόπειρες, αν πρόκειται να σηκώσουν το βαρύτατο δοκίμι και να κερδίσουν το στοίχημα, θα πρέπει, κατά το παράδειγμα του Δ. Σολωμού,³ να ξεκινούν από ένα αίσθημα όχι απλά σεβασμού αλλά ερωτισμού για τη γλώσσα μας στη σημερινή της μορφή, μ' αυτήν να αναμετρηθούν κι αυτής να δώσουν τον παλμό και την ανάσα, κατά τον χαρακτήρα και τη δύναμή του ο καθένας και σε άμεση συνάρτηση με την καυτή πραγματικότητα, χωρίς υπονοούμενα κι αλληγορίες:

Η ΠΑΡΑΛΙΜΝΙΤΙΣΣΑ

Τούτοι που μας χορεύκουσιν σαν τ' αγρινά στο δάσος
ο ένας έν' ο Σολωμός τζι ο άλλος έν' ο Τάσος.

Τούτοι που μας χορεύκουσιν ίντα όμορφα που σειούνται
να μέν τους τραουδήσουμεν έν' να παραπονιούνται.

Σαν το μονάλλιν το χυτόν έτσι έν' το κορμίν τους
ασπρόμελον τα σιείλη τους τζιαι μασιαϊρκά το δειν τους.

Έτους δαμαί τζιαι δέτε τους, έχουν αίπιν, πέτε,
ειδέ τζι αν ου μουλλώννυτε να μέν θωρώ να κλαίτε.

Τούτοι που μας χορεύκουσιν έν' τζιαι οι δκυο λεβέντες
τούτοι την Τζιύπρον ρίζουν την τζιαι τούτοι έν' οι αφέντες.⁴

Το δεύτερο στοιχείο αντιπαλότητας, ήδη θα πρέπει να το έχετε αντιληφθεί, αναφέρεται στον τρόπο καταγραφής της κυπριακής διαλέκτου. Που και εδώ διαπιστώνουμε ένα αίσθημα αποστροφής προς την προφορική της και μια τάση καθαρμού της επί το ελληνικότερον. Οι στίχοι π.χ. που παρατέθηκαν προηγουμένως, ενώ γράφονται όπως γράφονται, θα πρέπει να διαβαστούν:

Η μάνα του εσιήρεψεν, έκαμεν άλλον ταίριν,
εχούμενον, καλότροπον, πολλά ανοιχοτσιέρην.
Αρμάστην έναν κκιρατζιήν, Κλείτον, που την Φασούλαν
τζι ως Κλειτονού εξέρετον - Κλειτού ήτουν η μούλα.

Και διερωτάται ένας για ποιο λόγο άλλα να γράφουμε και άλλα να διαβάζουμε. Γιατί αν ξεκινούμε από ένα αίσθημα ντροπής για τη γλώσσα μας, δηλ. γι' αυτό που είμαστε, για την ταυτότητά μας, τότε είμαστε καταδικασμένοι από χέρι. Η μόνη εξήγηση που μπορούμε να δώσουμε είναι ότι ο «εξελληνισμός» αυτός, εκτός από το αίσθημα αποστροφής για την προφορική της, υποδηλώνει κι ένα αίσθημα ανασφάλειας και ραγιαδισμού, αφού, παρακάμπτοντας τον κύπριο αναγνώστη, απευθύνεται πρωτίστως στον ελλαδίτη, με την αφέλεια ότι αν αποφύγει τις φωνητικές ιδιαιτερότητες (π.χ. το «τζιαι») και αυτοπροσαρμοστεί στα ελληνικά φωνητικά πρότυπα, θα κερδίσει τον σεβασμό και την αναγνώρισή του.⁵ Το μόνο που πετυχαίνει με τον τρόπο αυτό είναι η γελοιοποίηση κι η περιφρόνηση, επειδή το αποτέλεσμα είναι ένας εκφυλισμός και μια αυτοϋπονόμευση, για να μην πούμε αυτοευνουχισμός του ιδιώματος, αφού άλλα βλέπει το μάτι κι άλλα καλείται να υποθέσει το αυτί - βλέπουμε π.χ. «εχήρεψεν», «ανοιχοχέρης», «κι ως Κλειτονού» και πρέπει να διαβάσουμε «εσιήρεψεν», «ανοιχοτσιέρης», «τζι ως Κλειτονού». Έτσι ούτε ο ελλαδίτης αναγνώστης κερδίζεται, αφού του δίνουμε μια πλαστή εικόνα, ενώ χάνουμε και τον κύπριο αναγνώστη, αφού δεν αναγνωρίζει τη γλώσσα που ξέρει. Κι όσον αφορά μεν τον

ελλαδίτη αναγνώστη, πρόβλημά του αν θα μας αναγνωρίσει ή όχι.⁶ Που δεν θα μας αναγνωρίσει ούτως ή άλλως, αφού δεν αναγνώρισε ακόμα ποιητικά μεγέθη του ύψους ενός Β. Μιχαηλίδη ή ενός Κ. Μόντη, στο ιδίωμα ή στην πανελλήνια, που θα 'πρεπε να τους έχει στην πρώτη γραμμή, δίπλα σ' ένα Σολωμό ή έναν Καβάφη, τη στιγμή που αποθεώνει «ευρωπαϊστές» ποιητές αμφίβολης αξίας,⁷ παρά τις περγαμηνές τους, όπως είναι οι Σεφέρης, Ελύτης και Ρίτσος. Επομένως αν θέλουμε, που πρέπει να θέλουμε, να δημιουργούμε αξιόλογη ποίηση, διαλεκτική ή άλλη, θα πρέπει πρώτα να συμφιλιωθούμε με την ιδέα της εθνικής μοναξιάς μας – ότι θα μένουμε «αδικαίωτοι και αχειροκρότητοι σ' αυτή τη μακρινή γωνία, όμως θ' αντισταθμίζει που θα γράφουμε ελληνικά».⁸ Κι αν θέλουμε να κερδίσουμε τον κύπριο αναγνώστη, στον οποίο αποκλειστικά πρέπει ν' απευθυνόμαστε, ο μόνος τρόπος είναι, όταν γράφουμε στην κυπριακή διάλεκτο, να τη γράφουμε με τέτοιο άμεσο τρόπο, που το οπτικό αίσθημα του αναγνώστη να ταυτίζεται με το ακουστικό στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό. Πρακτικά, αποτελεσματικά, πέρα από επιστημονικές θεωρήσεις και φιλολογήματα – «εσιήρησεν», «ανοιχτοσιέρης», «τζι ως Κλειτονού», «κκιρατζής», «τζιαι το τραούδιν», «τζι αρκεύκω».

Αν κοντά σ' αυτά τα δύο γλωσσικά στοιχεία αντιπαλότητας προσθέσουμε και κάποια άλλα αισθητικής, π.χ. μια τάση ελιτισμού (εκλεκτικότητας) και μια τάση ελυτισμού (ωραιοπάθειας),⁹ φοβάμαι ότι ελλοχεύει ο κίνδυνος να οδηγηθούμε σ' ένα είδος αριστοκρατικής ποίησης που, στο όνομα της λαϊκότητας, απευθύνεται στους λίγους εκλεκτούς ή μνημένους και όχι στο σύνολο, όπως συμβαίνει άλλωστε με ολόκληρη τη σύγχρονη ποίηση, γι' αυτό κι η αυτοαπομόνωση κι ο παραφύσικος υδροκεφαλισμός της. Θέλω να πιστεύω όμως – κι αυτό δεν είναι προσωπική πεποίθηση αλλά ιστορική πραγματικότητα – ότι η ποίηση, αν θέλει να εκπληρώνει τον προορισμό της, και χωρίς να θυσιάζει ούτ' ένα γιώτα από την αυστηρότητά της, θα πρέπει να βρίσκει τον τρόπο ν' απευθύνεται σ' ολόκληρο το «εκκλησίασμα»,¹⁰ από τον πιο ενημερωμένο ως τον πιο ανίδεο, όπως γινόταν πάντα στις κορυφαίες στιγμές της, π.χ. Όμηρος, αρχαίο δράμα, Ρωμανός, Σαίξπηρ, Δάντης ή, προκειμένου για τα νεοελληνικά δεδομένα, οι Κορνάρος, Σολωμός, Μακρυγιάννης, Παπαδιαμάντης, Μιχαηλίδης, Καβάφης, Μόντης, που συνδύαζαν άψογα την υψηλή τέχνη με μια ευρύτερη λαϊκή απήχηση. Δικαίωμα στην ποίηση δεν έχουν μόνο οι επαΐοντες Γ.Π. Σαββίδης και Γ. Κεχαγιόγλου αλλά και οι ρέμπελοι, περισσότερο οι ρέμπελοι, Τάσος και Σολωμός. Αλλιώς καταλήγουμε σ' ένα άγονο αισθητισμό, που μπορεί να είναι και σημάδι εκφυλισμού, όπως συμβαίνει με τις «αισθητικές» ταινίες π.χ. του Βισκόντι, του Κιούπρικ και του Αγγελόπουλου. Μ' όποιο τρόπο κι αν γράφουμε ποίηση, το ζητούμενο δεν πρέπει να είναι μια γερασμένη αριστοκρατικότητα αλλά μια εφηβική ακμαιότητα, με την αγνότητα και την αυθάδειά της, με το χνώτο και τη λάμψη της.

Δεν μου διαφεύγει φυσικά ότι στο σημείο αυτό θα μπορούσε κάποιος να

μου θυμίζει το όμφακες. Δεκτόν. Γι' αυτό και δεν έχω αντίρρηση να χαίρομαι, αν θέλετε και να ζηλεύω, αυτού του είδους την ποίηση, την εκλεπτυσμένη και την ουρανία, όπως είναι το *Τραγούδι της Κουλλούς* μα κι άλλοι έξοχοι πειραματισμοί σε κυπριακά συφραζόμενα, όπως η *Αιγιαλούσης επίσκεψις* του Κυρ. Χαραλαμπίδη. Μόνο που δεν το θεωρώ απαραίτητο, όπως στην αθωότητά τους φαίνεται να πιστεύουν οι καλοί ποιητές μας, να γράφουμε όλοι με τον ίδιο τρόπο. Ίσα ίσα που η χαρά και η χάρη της ποίησης είναι η διαφορετικότητα και η πολυφωνία της – η πολυφωνία του δάσους. Είναι γνωστό βέβαια ότι το κάθε πουλί με τη φωνή του χαίρεται. Όμως εμείς δεν είμαστε πουλιά, είμαστε άνθρωποι, κι ως άνθρωποι έχουμε τη δυνατότητα να κάνουμε την αναγκαία υπέρβαση και να χαιρόμαστε ο ένας την ποίηση του άλλου, ως ποιητές· κι ως αναγνώστες, ποιος στη χάρη μας, να επιλέγουμε το μέλι όπου υπάρχει, σαν τις μέλισσες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Την άποψη της εξιδανίκευσης και του εξωραϊσμού του κυπριακού ιδιώματος συμμερίζονται, μεταξύ άλλων α) σε θεωρητικό επίπεδο ο Μ. Πιερής, που ξεκινώντας από παραδείγματα όπως του Α. Μαχαιρά, του Β. Μιχαηλίδη, του Κ. Μόντη και του Μ. Πασιαρδή, καταλήγει στο δόγμα ότι «ο αληθινός ποιητής πριν απ' όλα συγκινείται βαθιά από τα κάλλη και τις αξίες της γλώσσας του λαού του και γράφοντας την ομορφαίνει» (*Υλάντρον*, τχ. 1, 2001, σελ. 181-182)· β) σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο ο Κ. Χαραλαμπίδης με το έργο του *Αιγιαλούσης επίσκεψις - ένα ποίημα κι ένα σχόλιο* (Αθήνα, Άγρα, 2003), όπου στο μεν ποίημα εφαρμόζει αυτή τη θεωρία, ενώ στο σχόλιο την επεξηγεί: «Να δίνεις εάν χρειάζεται (εάν χρειάζεται!) την αίσθηση της διαλέκτου, όχι να τη μμείσαι φολκλορικά... Το δέσιμο να είναι λειτουργικό και παράλληλα αποτρεπτικό (αποτρεπτικό!) του πειρασμού να «μιμηθούμε» τη διάλεκτο» (σελ. 26).
2. Π. Νικολάου, ό.π., Άσμα πρώτο, στ. 1-4 και πιο κάτω στ. 9-12.
3. «Υποτάξου πρώτα στη γλώσσα του λαού και, αν είσαι αρκετός, κυρίευσέ την», «Διάλογος». (Δ. Σολωμού Άπαντα, επιμ. Ν.Β. Τωμαδάκη, εκδ. Γρηγόρη, σ. 209).
4. Κ. Βασιλείου, *Ο Κανόλλος*, Λευκωσία, Αιγαίον, 1997, σσ. 24-25.
5. Ενδεικτική είναι παλαιότερη απόπειρα του Κ. Χρυσάνθη (δεν μπόρεσα να εντοπίσω το τεύχος της *Πνευματικής Κύπρου*), που μεταγλώττισε τους γνωστούς στίχους από την «Εννάτη Ιουλίου»: «*Η Ρωμιοσύνη είναι φυλή συνόκαιρη του κόσμου./ Κανένας δεν ευρέθηκε για να την εξαλείψει./ κανένας· γιατί σκέπει την απ' τα ύψη ο Θεός μου. Η Ρωμιοσύνη θα χαθεί όταν ο κόσμος λείψει*». Με την ιδέα ότι μια τέτοια μεταγλώττιση θα αποκάλυπτε στην Ελλάδα την αξία του ποιήματος!
6. Δεν είναι του παρόντος να εξηγήσουμε αυτή την πεισματική επιφυλακτικότητα, αν όχι ψυχρότητα, του ελλαδικού κέντρου προς κάθε τι κυπριακό – πολιτικό, πολιτιστικό ή άλλο. Πέρα από ρητορικές ακρότητες, που αγγίζουν τα όρια της κολακείας ή της άρνησης, ίσως να βρίσκεται ένα σύνδρομο αδυναμίας, ενοχής και ευθύνης και γενικά η αίσθηση ότι η Κύπρος, με το αιώνιο πρόβλημά της, είναι μια τροχοπέδη στην ανάπτυξη της Ελλάδας.
7. Θεωρούμε μέγιστους ποιητές τους Σολωμό, Μιχαηλίδη, Καβάφη, Μόντη, διότι υπήρξαν αυτόφωτοι – ό,τι πέτυχαν το πέτυχαν με βάση τις δικές τους δυνάμεις. Αντίθετα, ποιητές όπως οι Σεφέρης, Ελύτης, Ρίτσος υπήρξαν ετερόφωτοι, αφού μετέφεραν στα καθ' ημάς, με εμπνευσμένο τρόπο οπωσδήποτε, ευρωπαϊκές ποιητικές τεχνικές. Να σημειώσω ακόμα, από προσωπική διδακτική πείρα, την αποτυχία μας να «πείσουμε» τους νέους ότι τέτοιοι ποιητές είναι μεγάλοι και την αυθόρμητη προτίμησή τους για ποιητές όπως ο Καβάφης κι ο Μόντης.
8. Κ. Μόντης, «Έλληνες ποιητές», *Ποίηση του Κώστα Μόντη*, Λευκωσία 1962, σ. 44.

9. Ενδεικτική είναι μια γνώμη του Ο. Ελύτη για το ποιητικό δράμα του Π. Νικολάου *Αστερελένα* (εκδ. «Κυπρογένεια», 1997), που ο ποιητής την παραθέτει στο οπισθόφυλλο του έργου: «Διακρίνω την ευστοχία και την εφευρετικότητα στη σύνθεση του έργου, δυο στοιχεία που σήμερα δεν τα προσέχουν, ενώ είναι αυτά που ίσα ίσα εξασφαλίζουν το αειθαλές στην έκφραση».

10. Εκτός από το «εκκλησίασμα» με τη χριστιανική σημασία στην περίπτωση του Ρωμανού, να θυμίσουμε α) την εκκλησία του δήμου στην αρχαία Αθήνα, που υπήρξε το λίκνο όχι μόνο της δημοκρατίας, αλλά και του δράματος και πολλών άλλων εκδηλώσεων (λαϊκά δικαστήρια, ολυμπιακοί αγώνες, μουσικοί αγώνες, θρησκευτικές τελετές κ.ά.), και β) το κοινό αίσθημα που εκφράζει, ως πομπός και ως δέκτης, το δημοτικό τραγούδι.

Κώστας Βασιλείου

Μνήμη Ευγένιου Στυλιανού (1932-1997)

Ο σχεδόν αγνώστου ταυτότητας αυτόχειρας ποιητής Ευγένιος Στυλιανού, που μας κατέλιπε συνολικά έξι αξιόλογες ποιητικές συλλογές,¹ οι οποίες διακρίνονται από πηγαίο και έντονο λυρισμό και ευαισθησία, μου παρέδωσε στις 18 Ιουνίου 1985 ένα ιδιόχειρο χειρόγραφο βιογραφικό σημειώμά του, το οποίο κρίνω σκόπιμο να δώσω σήμερα στη δημοσιότητα με αφορμή τη σχετική αναφορά στο προηγούμενο τεύχος των *Μικροφιλολογικών* (αρ. 26).

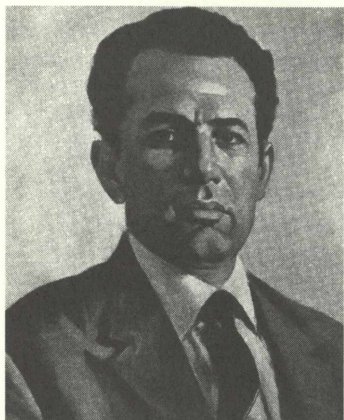
«Γεννήθηκα στις 7 Απριλίου 1932 στην Πόλιν Χρυσοχούς Πάφου, όπου οι γονείς μου πήγαν για μικρό χρονικό διάστημα. Ο πατέρας μου είναι από την Κ. Πάφο και η μητέρα μου από το Κτήμα, τώρα Πάφος. Το 1952 έφυγα από την Κύπρο και πήγα στην Αγγλία για να σπουδάσω ηθοποιός. Φοίτησα για τρία χρόνια στην δραματική σχολή London School of Dramatic Art² (1955-58), της οποίας πήρα το δίπλωμα. Ξαν ηθοποιός εργάστηκα στην Αγγλική τηλεόραση και κινηματογράφο, καθώς και στο Ελληνικό θέατρο της παροικίας. Μεταξύ 1966-1968 εργάστηκα και στην Κύπρο με διάφορα θεατρικά συγκροτήματα και με το ΡΙΚ.³

Ποίηση έγραψα για πρώτη φορά το 1968, μόλις επέστρεψα στο Λονδίνο. Το 1970, ερχόμενος στην Κύπρο για διακοπές, παρουσίασα τα ποιήματά μου στην κυπριακή διάλεκτο στον φίλον μου θεατρικόν συγγραφέα Σώτον Ορειτήν,⁴ ο οποίος με βοήθησε και τα εξέδωσε σε βιβλίο το 1970 με τον τίτλο «Τα δάρκα της καρκίας μου». Το 1972, πάλι στην Κύπρο, εξέδωσα την δεύτερή μου συλλογή «Αναμνήσεις» στην κυπριακή διάλεκτο και την δημοτική. Το 1974 δεν ήρθα στην Κύπρο λόγω της Τουρκικής εισβολής και, αβέβαιος για αυτή την κατάσταση και μια και είχα έτοιμα για έκδοση ποιήματά μου, το 1975 τα εξέδωσα στο Λονδίνο με τον τίτλο «Memoria in eterna».

Πολλά ποιήματά μου δημοσιεύτηκαν σε ελληνικές εφημερίδες της Κυπριακής παροικίας Λονδίνου, κατόπιν παράκλησής τους, γιατί εγώ εργάζομαι ήσυχα και αθόρυβα. Ποτέ δεν έστειλα ποιητικό μου βιβλίο ούτε σε Πρόεδρον⁵ ούτε σε Υπουργεία αλλά ούτε και σε βιβλιοθήκες, εφημερίδες ή οπουδήποτε αλλού, όπως κάνουν όλοι οι άλλοι, γι' αυτό και δεν με γνωρίζουν.

Κατά την παραμονή μου στην Αγγλία σε διάφορες χρονικές περιόδους

Ευγένιος Στυλιανού

Ελαιογραφία του Σόλ. Φραγκουλίδη

υπηρέτησα στο Βρετανικό εμπορικό ναυτικό, με το οποίο γύρισα σχεδόν όλο τον κόσμο, και είναι εδώ που έγραψα τα περισσότερα ποιήματά μου. Στα πανέμορφα εξωτικά και ρομαντικά νησιά αντλούσα τις εμπνεύσεις και έγραψα τα πολλά ρομαντικά μου ποιήματα. Αλλά όσα πολύχρωμα μέρη και πλούσια κι αν είδα, η σκέψη μου ήταν πάντοτε στην πολυαγαπημένη μου και όμορφη Κύπρο. Έτσι στα αχανή μάκρη της ξενιτιάς έγραψα και πολλούς θλιμμένους, γεμάτους νοσταλγία στίχους.

Εκτός από την ποίηση και το θέατρο, ασχολήθηκα και με τη ζωγραφική, πλην όμως οι λίγοι πίνακες που ζωγράφισα χάθηκαν με την Τουρκική εισβολή, που τα κρατούσεν ο αδελφός μου που ήταν στο Παλαίκυθρο, όπως χάθηκε και το πορτρέτο που μου 'φτιαξε ο ζωγράφος Σολωμός Φραγκουλίδης.⁶ Φωτογραφία αυτού του πορτρέτου δημοσιεύω στην τρίτην μου ποιητικήν συλλογήν «Memoria in eterna». Είναι και πολλά ανέκδοτα ποιήματά μου, καθώς και πίνακες Κυπρίων ζωγράφων, αλλά και πίνακες που έφερα από το εξωτερικό.⁷ Απογοητευμένος από αυτό τον χαμό δεν εξέδωσα άλλες συλλογές ποιημάτων, ούτε και ξαναζωγράφισα. Πολύ λίγα ποιήματα έγραψα από τότε.⁸ Απογοητευμένος είμαι και από τον καλλιτεχνικόν κόσμον της Κύπρου, γι' αυτό ζω ήσυχα και χωρίς θόρυβον, μακριά από τα καλλιτεχνικά συμβάντα, με μεγάλη μου λύπη, βέβαια.⁹

Τώρα ζω στο Μάμμαρι. Ασχολούμαι με την γεωργοκτηνοτροφία.¹⁰ Επέστρεψα στην Κύπρο οριστικά από το 1981».

Ευγένιος Στυλιανού

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Ευγένιου Στυλιανού, *Τα δάρκα της καρκιάς μου*, Λευκωσία 1970· *Αναμνήσεις. Ποιήματα εις κυπριακήν διάλεκτον και στην νεοελληνικήν*, Λευκωσία 1972· *Memoria in eterna*, Λονδίνο 1975· *Τα σονέτα της Λάουρας*, Λευκωσία 1990· *Τα σονέτα της οδύνης*, Λευκωσία 1991· *Τα σονέτα των δακρύων*, Λευκωσία 1991.
2. Το London School of Dramatic Art (LSDA) βρίσκεται στο νότιο Kensington του Λονδίνου.
3. Οι πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνονται από τον Ερμή Γεωργιάδη, που φιλοτέχνησε δυο-τρία εξώφυλλα των ποιητικών συλλογών του Στυλιανού.
4. Ο Σ. Ορειτής (γενν. 1930) είναι ο γνωστός θεατρικός συγγραφέας, που το 1983 ήταν διευθυντής σκηνής του θιάσου Παπαδημήτρη. Για τη σχέση που ανέπτυξε και τη βοήθεια που έτυχε ο Στυλιανού από τον Ορειτή υπάρχουν λεπτομέρειες στην πρόλογο της συλλογής «*Τα δάρκα της καρκιάς μου*».
5. Ο Στυλιανού έστειλε την ποιητική συλλογή του «*Memoria in eterna*» στον Αρχ. Μακάριο Γ' και στον Πάτροκλο Σταύρου το 1975, χωρίς αυτό να κλονίζει την εγκυρότητα των όσων γράφει πιο πάνω.
6. Το πορτρέτο φιλοτεχνήθηκε το 1972.
7. Ένα τέτοιο πίνακά του χάρισε στη Θέλμα Μ. Μιχαηλίδη, την οποία επισκεπτόταν στο βιβλιοπωλείο της Λαϊκής Γειτονιάς μαζί με τη γυναίκα και τις δυο πανέμορφες κορούλες του, τη Φαίδρα και τη Φρύνη, τις οποίες λάτρευε κυριολεκτικά.
8. Στη συνέχεια, όμως, εξέδωσε τρεις συλλογές με σονέτα (το 1990 και το 1991).
9. Ο ποιητής για πολύ καιρό ήταν άνεργος, ανήμπορος να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του

ως οικογενειάρχη, γεγονός που του δημιούργησε σοβαρά οικογενειακά προβλήματα. Τον είδαμε να κάνει απεργία πείνας έξω από το Προεδρικό και τον Αστυνομικό Σταθμό Λυκαβητού και στη συνέχεια, το 1997, να θέτει τέρμα στη ζωή του.

10. Προηγουμένως εργάστηκε ως εργάτης στις οικοδομές.

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

Μικρά φιλολογικά, σχόλια, προσθήκες, διορθώσεις

I. Πολύ δυσεύρετη αποδεικνύεται η τελευταία συλλογή διηγημάτων του Γιαγκου Πιερίδη *Το ξόρανο* (Αθήνα 1970), που σώζεται στη βιβλιοθήκη της Φιλοσοφικής Σχολής (τομέας ΜΝΕΣ) στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ο καθηγητής Γιώργος Κεχαγιόγλου μάς πληροφόρησε ότι το αντίτυπο αυτό περιλαμβάνεται στα βιβλία τής εν ζωή δωρεάς του Τάκη Σινόπουλου (που έγινε με τη φροντίδα του Γ. Π. Σαββίδη) και ότι δωρήθηκε με εντελώς άκοπα φύλλα, άρα αδιάβαστο. Δεν είναι εύκολο να εξηγηθεί κανείς τον λόγο για τον οποίον ο ποιητής δεν παρακινήθηκε να διαβάσει το βιβλίο αυτό: Μήπως από αντίδραση για μια έκδοση που έγινε επί Δικτατορίας; Μήπως από αδιαφορία του απέναντι στην πεζογραφία ή σε συγκεκριμένη κατηγορία τής; Ή μήπως γιατί αγνοούσε ή δεν εκτιμούσε το έργο του Αιγυπτιώτη Γ. Πιερίδη;

II. Σε συνέχεια του σημειώματος για τα σονέτα στην κυπριακή διάλεκτο (βλ. *Μικροφιλολογικά* 26, σσ. 67-68), ας προστεθεί εδώ ότι ο Ευγένιος Στυλιανού έχει ενσωματώσει άλλα τέσσερα ιδιωματικά σονέτα του («Για τον μγάλο μάστρον», «Τα φιλιά σου», «Ξύπνα» και «Καρτερώ σε») στη δεύτερη, αρκετά δυσεύρετη συλλογή του *Αναμνήσεις* (Λευκωσία 1972). Οι περισσότεροι στίχοι της συλλογής αυτής είναι γραμμένοι στο κυπριακό ιδίωμα και κάποτε παίρνουν τον χαρακτήρα του τριολέτου ή της «λιπερτικής» στροφής. Πάντως, και ορισμένα από τα ιδιωματικά αυτά στιχουργήματα των *Αναμνήσεων*, όχι μόνο τα σονέτα, προϋποθέτουν τα κυπριακά αναγεννησιακά ποιήματα του 16^{ου} αιώνα.

III. Στο περιοδικό *Νέα Εποχή* της Λευκωσίας (τχ. 99, 1973, σσ. 554-560) δημοσιεύτηκε ένα ενδιαφέρον άρθρο με τίτλο «Καρυωτάκης-Γιοσέφ Ελιγιά. Αντιμιλιταριστική σάτιρα» και υπογραφή ένα άγνωστο όνομα (Μ. Φιλίππου), που αποτελεί, τελικά, ψευδώνυμο του αριστερού κριτικού Μ. Μ. Παπαϊωάννου. Αυτό εξακριβώνεται από την (ογκώδη) αλληλογραφία του τελευταίου με τον τότε διευθυντή της *Νέας Εποχής*, τον Αχιλλέα Πυλιώτη – και συγκεκριμένα από δημοσίευτες επιστολές του Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Παρίσι, 12.1.1973 και 12.5.1973, και του Αχ. Πυλιώτη, Λευκωσία, 26.1.1973 και 6.4.1973: «Μεθαύριο κυκλοφορεί το νέο τεύχος του περιοδικού μαζί με τη δική σου συνεργασία για τον Καρυωτάκη και τον Ελιγιά». Ο Μ. Μ. Παπαϊωάννου, αρκετά τακτικός συνεργάτης του κυπριακού περιοδικού από τα πρώτα τεύχη του, δημοσίευσε εδώ δεκάδες άρθρα, βιβλιοκριτικές και κριτικά σημειώματα, για να προβάλλει αριστερούς συγγραφείς ή όψεις λογοτεχνικών κειμένων που ενδιέφεραν την αριστερή κριτική. Ο Ελιγιά τον είχε απασχολήσει και σε ένα προγενέστερο άρθρο του («Γιοσέφ Ελιγιά, ένας αγνοημένος Ελληνοεβραίος ποιητής», *Νέα Εποχή* 29, Ιούλ. 1961, σσ. 21 και 58). Αφορμή για το δημοσίευμα του 1973 ήταν η καταδίκη του «ποιητή Περάκη» από το καθεστώς της χούντας σε δεκαπεντάμηνη φυλάκιση («με τη βοήθεια δυο αξιοθρήνητων καθηγητών του Πανεπιστημίου» Αθηνών, τους οποίους

κατονομάζει), με την κατηγορία ότι έγραψε «υβριστικούς στίχους εναντίον των ηρώων του πραξικοπήματος του Απριλίου 1967». Ο αρθρογράφος, αν και διέμενε τότε στο Παρίσι, φρόντισε να συγκαλύψει το πραγματικό του όνομα. Πάντως, η αναφορά του σε σατιρικά ή «αντιμιλιταριστικά» ποιήματα του Καρυωτάκη και του Ελιγιά είναι μάλλον χειραγωγημένα από δογματικές ιδεολογικές αντιλήψεις, που δεν του επιτρέπουν να ερμηνεύσει και να αξιολογήσει απερίσπαστα το έργο των δύο ποιητών. Έτσι, δηλώνει την απαρέσκειά του για τον απαισιόδοξο χαρακτήρα της ποίησής τους ή υποστηρίζει μονολιθικά ότι σχεδόν όλες οι σάτιρες του Καρυωτάκη «καταλήγουν στην περιφρόνηση του λαού». Ας σημειωθεί εδώ ότι, κατά την πρώτη περίοδο της *Νέας Εποχής* (1959-1971), ο Μ. Μ. Παπαϊωάννου δημοσίευσε άρθρα για τους Βουτυρά (τχ. 2 και 3), Βάρναλη (τχ. 4), Γληνό (τχ. 16), Φ. Μιχαλόπουλο (τχ. 22), Παπαδιαμάντη (τχ. 24), Χουρμούζη (τχ. 26), Καρκαβίτσα (τχ. 26 και 40-42), Λασκαράτο (τχ. 27), Ουγκώ (τχ. 37), Αλ. Σούτσο (τχ. 44), για τις «Αρχές της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας» (τχ. 17-20) και το περιοδικό *Τέχνη* (τχ. 15)· κριτικές για βιβλία των Ξενόπουλου (τχ. 5), Τσίρκα, Μαλάνου (τχ. 13), Τερζάκη (τχ. 19), Ρίτσου (τχ. 23)· συνεντεύξεις με τους Μ. Αυγέρη (τχ. 25), Γ. Κορδάτο (τχ. 26), Τ. Καλμούχο (τχ. 29), κτλ. Αρκετές συνεργασίες του υπάρχουν και σε μεταγενέστερα τεύχη του ίδιου περιοδικού.

IV. Ανέκδοτα, δηλαδή εκτός βιβλίου, έμειναν δυο τουλάχιστον διηγήματα του Γ. Φ. Πιερίδη, τα οποία είχαν δημοσιευτεί σε κυπριακά περιοδικά κατά τη δεκαετία του 1960: «Απόμαχοι», *Νέα Εποχή* 25 (Μάρτ. 1961) 25-26, 28· «Ο Καλέφ», *Φιλολογική Κύπρος* 1966, σσ. 102-107. Και τα δύο έχουν αποδελτιωθεί στη Βιβλιογραφία Γ. Φ. Πιερίδη, την οποίαν κατήρτισε ο Φ. Σταυρίδης (*Ο Κύκλος* 21-22, 1986, σσ. 203-204). Και τα δύο αυτά διηγήματα ανήκουν, ως προς τη θεματική τους, στον αιγυπτιακό κύκλο του έργου του προφανώς για τον λόγο αυτό δεν χωρούσαν να ενταχθούν στην κυπριακή «τετραλογία των καιρών» (ούτε στη συγκεντρωτική έκδοση του 1989). Ενδεχομένως ο συγγραφέας έκρινε ότι δεν βόλευε να περιληφθούν ούτε στην όψιμη συλλογή του *Ο καλός πολίτης και οι άλλοι* (1993) ούτε στις *Μνήμες και ιστορίες από την Αίγυπτο* (1986) ή στο *Κι άλλες μνήμες από την Αίγυπτο* (1995), όπου όμως έχουν ενσωματωθεί, εκτός από «μνήμες», και αφηγήματα αιγυπτιακής θεματικής. Στο «Απόμαχοι» σκιαγραφείται το πρόσωπο ενός ηλικιωμένου άντρα, του Μάνου, ο οποίος αναπολεί τη σταταλημένη ζωή του, ως αφοσιωμένου υπαλλήλου σε εμπορικό κατάστημα, στην άλλοτε ακμαία Αλεξάνδρεια. Στην κατακλείδα του κειμένου, ο ήρωας διαπιστώνει ότι η μοίρα του δεν είναι διαφορετική από αυτήν ενός ιθαγενούς «γεροαλήτη», τον οποίον κατανοεί απόλυτα: «Η καρδιά του ξεχειλούσε από αγάπη γι' αυτό το βασανισμένο ανθρώπινο πλάσμα». Η Αλεξάνδρεια είναι ο χώρος δράσης και στο δεύτερο, πιο ώριμο διήγημα με τον τίτλο «Καλέφ». Ο ομώνυμος κεντρικός ήρωας του διηγήματος, ένας ιδιόρρυθμος, μάλλον περιθωριακός, εβραϊκής καταγωγής Αλεξανδρινός, ψυχογραφείται αρκετά αποτελεσματικά και αναδεικνύεται σε συμπαθητική φιγούρα ενός καλοκάγαθου ανθρωπιστή, που αντιδρά με τον δικό του τρόπο στα πειράγματα των άλλων, στη «φάρα των ενάρτεων συμφεροντολόγων» και στα προμηνήματα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Κυρίως στο διήγημα αυτό, ο Γ. Φ. Πιερίδης επεξεργάζεται με καθαρή ματιά την εικόνα του 'Αλλου, αφήνοντας αιχμές στη «χοντροκεφαλιά» και το «αίσθημα φυλετικής υπεροχής» των ευρωπαϊών Αλεξανδρινών απέναντι στους ιθαγενείς.

V. Στο αρχείο του περιοδικού *Νέα Εποχή* σώζονται τρία χειρόγραφα ποιήματα του Παντελή Μηχανικού («Σκήνωμα», «Η αγωνία της περιστεράς» και «Χορικό»), από τα οποία τα δύο πρώτα περιλήφθηκαν στη συλλογή *Κατάθεση* (1975). Μας εν-

διαφέρουν εδώ το πρώτο και το τελευταίο: το πολυσυζητημένο «Σκήνωμα» σώζεται σε μια προγενέστερη μορφή, με ορισμένες ουσιώδεις διαφορές από το τελικό κείμενο. Μετά τον στίχο 42 του χειρόγραφου ποιήματος («Ο άνθρωπος είναι σκυλί, μου απάντησαν»), ακολουθούσαν οι τρεις παρακάτω στίχοι, που έχουν διαγραφεί με μολύβι: «-Τότε είσατε και σεις σκυλιά; τους ρώτησα. / - Είσαι βλάκας που δεν το 'μαθες και το ρωτάς ακόμα, / μου είπαν». Επίσης, μετά τον στίχο 52 («Και πέταξε η ψυχή μου») έχουν διαγραφεί άλλοι έξι στίχοι: «Όσο ήτανε δεμένη με το σώμα μου / πονούσε / πονούσε / πονούσε μέχρι / που στραβώθηκε κι αυτή / και πέταξε». Υπάρχουν και άλλες διαφορές ανάμεσα στο χειρόγραφο και το τελικό κείμενο, που δεν είναι αμελητέες: Ο στίχος 22 («Δέκα χρόνια») διορθώθηκε σε «Χρόνια και χρόνια», ίσως για να μην περιορίζεται στα δέκα κρίσιμα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας (1964-1974), όπως έχουν δηλωθεί στον «Ονήσιλο». Η ίδια διόρθωση έγινε και παρακάτω: οι τρεις στίχοι «τρώγοντας γροθιές και δαγκώνοντας / δέκα χρόνια / έγινε σκύλος» διαμορφώθηκαν σε δύο: «τρώγοντας γροθιές και δαγκώνοντας τόσα χρόνια / έγινε σκύλος». Εξάλλου, οι δυο πρώτοι στίχοι της τελευταίας ενότητας του οριστικού κειμένου («Κι η ψυχή / μας αγναντεύει αθάνατη / καθισμένη σε ψηλό κλαρί») είχαν διαφορετική μορφή στο χειρόγραφο, όπου η λ. ψυχή παραλείπεται, και οι δύο στίχοι γίνονται ένας: «Και μας αγναντεύει αυτή η αθάνατη».

Το δεύτερο ποίημα, με τον τίτλο «Χορικό», είναι ανέκδοτο: δεν περιλήφθηκε σε καμιά από τις συλλογές του Π. Μηχανικού ούτε στη μεταθανάτια συγκεντρωτική έκδοση των *Ποιημάτων* του. Δεν γνωρίζουμε αν δημοσιεύτηκε σε κάποιο έντυπο. Προτού παραθέσουμε ολόκληρο το ποίημα, χρειάζεται να μας απασχολήσουν μερικά ζητήματα που σχετίζονται με την παρουσία των τριών χειρόγραφων αυτών ποιημάτων στο αρχείο της *Νέας Εποχής*. Όσο γνωρίζουμε, ο Π. Μηχανικός δημοσίευσε για πρώτη και μοναδική φορά στο περιοδικό αυτό της Αριστεράς (τχ. 25, Μάρτ. 1961, σ. 21) την επίσης ανέκδοτη «Ωδή στον Φιντέλ Κάστρο» με το ψευδώνυμο Πέτρος Μαρμαράς (την παρουσίασε ο Φ. Σταυρίδης στο *Εμπρός*, 15 Ιαν. 1989, βασισμένος σε μαρτυρία του Αχ. Πυλιώτη, διευθυντή του περιοδικού, που συνδεόταν φιλικά με τον ποιητή). Όσο μπορούμε να εικάσουμε, ο Π. Μηχανικός έδωσε τα τρία αυτά ποιήματα για να δημοσιευτούν στη *Νέα Εποχή*. Όμως γιατί δεν δημοσιεύτηκαν; Μήπως ενόχλησαν οι στίχοι «Και ψάλλει έ και ψάλλει έ. / Και ψάλλει νω και ψάλλει ση»; Ας θυμηθούμε εδώ ότι ο Π. Παιονίδης, στην κριτική του για την *Κατάθεση*, εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του «και για εκείνο το Έ-ε-νωση με το οποίο κλείνει τη συλλογή», γεγονός που προκάλεσε την άμεση αντίδραση του ποιητή (βλ. Π. Παιονίδης, *Τομές σε θέματα λόγου*, Κύπρος 1981, σσ. 216 και 217-219 αντίστοιχα). Στη συνέχεια, τόσο το «Σκήνωμα» όσο και άλλα έξι ποιήματα του Π. Μηχανικού προδημοσιεύτηκαν στο μη λογοτεχνικό περιοδικό της Λευκωσίας, *Δοκιμές* (6, Μάρτ. 1975, 36-39). Στη χειρόγραφη μορφή του ποιήματος «Σκήνωμα», που σώζεται στο αρχείο της *Νέας Εποχής*, σημειώθηκαν με μολύβι, προφανώς εκ των υστέρων και μάλλον από τον υπεύθυνο του περιοδικού, οι αλλαγές τις οποίες επέφερε ο ποιητής στη δημοσίευση του ποιήματος αυτού στις *Δοκιμές*. Δεν γνωρίζουμε πότε γράφτηκε το «Χορικό» πάντως, είναι γραμμένο σε διαφορετικό χαρτί και φαίνεται προγενέστερο από τα ποιήματα της *Κατάθεσης*. Πιθανόν να γράφτηκε γύρω στο 1970, άρα είναι μεταγενέστερο από την «Ωδή για ένα σκοτωμένο Τουρκάκι» (γρ.μμ. 1964). Να υποθέσουμε ότι και το «Χορικό» συνδέθηκε με την (προσωποποιημένη) Ένωση, και ότι αυτό λειτουργήσε ανασταλτικά για τη δημοσίευσή του;

Μ-Φ

Χορικό

Στροφή

Στη στράτα που περπάταγες
ανέμελη κι ωραία
φώτα μπροστά σου και λαμπρή
και αγάπη στην καρδιά σου.

Πέτρες σου ρίχναν και βρισιές
μα συ πέρα τραβούσες
χαρά μέσα στο στήθος σου
φτερό το πάτημά σου.

Κι όταν η ώρα έφτασε
μαύρη καταραμένη
δίχτυ, πλεχτάνη σου 'ρριξαν
και σπαρταράς σαν ψάρι.

Σε πολεμούνε σε χτυπούν
κι ακόμα πάνω απ' όλα
κατάρα αρρώστιας φάνηκε
μέσ' από το κορμί σου.
Δεν το αρκεί που το χτυπούν
χτυπιέται κιόλας το ίδιο.

Αντιστροφή

Ποντοθώρητη παρθένα
οπού το βλέμμα σου ξανοίγονταν
στα γαλανά πέλαγα
τι μοίρα μαύρη ήρθε και σε χτύπησε απ' όξω
τι μοίρα μαύρη εξάνοιξε από μέσα σου και σε χτυπά.
Ποια κατάρα έκρυβες μέσα
ποια κατάρα ήτανε όξω
κι όλες μαζί σε χτύπησαν οι συφορές.

Μέσα σε πλεχτάνη, μέσα σε δίχτυ
σε κουβαλούν οι δυνατοί της γης
σε βιάζουν και σ' εκθέτουνε σε παζάρια
και συ ζουρλάθηκες
και χτυπιέσαι κι από μονάχη σου
ωσάν τα ξένα χτυπήματα
να μην ήτανε αρκετά για να σε ξεκάνουν.

Ω μοίρα σκληρή
που μονάχα οι θεοί τόσο σκληρή μπορεί να μελετήσουν τύχη
ωσπόσο θα βαράς το κατακαημένο τούτο σώμα.
Ξύπνα, ψυχή, ξύπνα πνεύμα πανάρχαιο
κι άνοιξε δρόμους βατούς
και χύσε το λάδι που γλυκαίνει τον πόνο
και το λάδι της ειρήνης απάνω στη μεγάλη τρικυμία.

Παντελής Μηχανικός